

28. szám.

BÖLCSESZETDOKTORI ÉRTEKEZÉS

IRTA
BALOG SZIDÓNIA.

BUDAPEST,
VÁSUTAS SZÖVETSÉG NYOMDAVÁLLALATA, VI., PODMANICZKY-UTCZA 27.
1907.

TARTALOM.

Rövidítések magyarázata	Lap VI
Előszó	VII

BEVEZETÉS.

A ZSIDÓK MAGYARORSZÁGON.

A zsidók lakóhelyei hazánkban. Kálmán törvénye és magyarázatai. Lakóhelyek időrendben felmerült adatok szerint. Bevándorlás. Külföldi zsidóüldözések hatása a szaporodásra. Telepítés állandóan és ideiglenesen. Költözés az ország területén belől. Király, város és a zsidók a költözés ellen. A zsidók száma. Panaszok a zsidók szaporodásáról. Kivándorlás	1—11
---	------

I. RÉSZ.

A ZSIDÓK KAMARASZOLGASÁGA.

I. FEJEZET.

A zsidók kamaraszolgasága és szabadságlevelei.

A) <i>A magyar zsidóság kamaraszolgasága.</i> Külföldi viszonyok. A magyar kamaraszolgaság kezdete. Különböző vélemények. Teljes kifejlődés és ennek megnyilatkozása az oklevelek kifejezéseiben.	12—14
B) <i>Szabadságlevelek.</i> IV. Béla nagy kiváltságlevele. Külföldi hatás. Átirások. Zsigmond megerősített és kibővített levele. Későbbi megerősítések. A zsidóság képviselői a királyok előtt. Külső körülmények. Hivatkozás a szabadságlevelekre. Menedéklevelek	14—21

II. FEJEZET.

Adóügy.

A) <i>Egyházi adók.</i> Tizedfizetés. Legrégibb adatok. A pozsonyi zsidók helyzete. Az esztergomi érsek és a zsidók. Helybeli kötelezettségek az egyház iránt	22—25
---	-------

- B) *Királyi adók.* Régi bizonytalan állapotok. XIV. századbeli adatok. Az adók különböző nevei. Rendes és rendkívüli adók. A rendes adók nagysága és változó volta. Ismeretes rendkívüli adók. Az adóbeszolgáltatás ideje. Az adóbehajtók régen. A behajtás az országos zsidóbíróság és a prefectura idején. A városok szerepe a behajtásban. A behajtás módja és eszközei. A fizetési kötelezettségek teljesítése. Egyéb királyi jövedelmek. Kedvező vámengedmények . . . . . 25—37
- C) *Városi adózás.* Városi kísérletek a zsidók kötelező helybeli adózására. Nagy Lajos és Pozsony. Városvédelmi költségek. Panaszok a zsidók ellen. Királyi parancsok. Egyéb városi adók. Boradó. Vám. Kiállítási díj. Beiratáspénz. Vételdíj. Telekbér. Rendes zsidóbér. Nagyszombati adatok. Városi önkény és királyi védelem. Simon esete és egyéb adatok. A zsidók helyzete a királyi zsidó adókat élvező Pozsonyban . . . . . 37—47
- D) *Főúri birtokokon élő zsidók adói.* Zsigmond kedvező rendelkezése és ennek megszüntetése. Kettős teherviselés . . . . . 47—49

III. FEJEZET.

A kamaraszolgasággal összefüggő egyéb jelenségek.

- A) *A zsidótartás joga.* A Kanizsaiak és Garaiak jutalmazása. Egyéb főúri birtokokon élő zsidók a XVI. században. A letelepítés külső körülményei . . . . . 50—52
- B) *Zsidók elzalogosítása.* Zsigmond és a morva hercegek. III. Frigyes császár. A budai országgyűlés határozata. A Zápolyaiak . . . . . 52—53
- C) *Zsidójövedelmek elajándékozása.* Zsigmond és Sopron. Erzsébet és Pozsony. . . . . 53—54
- D) *Városok mint a zsidóadók fizetői.* A zsidókiüzések feltétele. A városok mint a zsidóadók fizetői. Soproni, pozsonyi és nagyszombati adatok. Királyi elengedések és visszavonások . . . . . 54—56

II. RÉSZ.

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS.

I. FEJEZET.

Hatóságok.

- A) *Belső bíráskodás.* Külföldi viszonyok. IV. Béla szabadságlevele és az ítélkezés helye. Zsigmond határozata. Zsidó előjárók. Zsidó esküdtek . . . . . 57—59
- B) *Városi zsidóbíróság.* IV. Béla levele. A kinevezés változó volta. A választás ideje. A bíró személye. Ismert városi zsidóbírák. A zsidóbíró hatásköre. A zsidóbíró helyettese. Pozsonyi vegyes bíróság. A bíráskodás helye . . . . . 59—65

- C) *Országos zsidóbíróság*. Megalakulás. Kinevezés. Ismert országos zsidóbírák. Hatáskörük. Hivatalos hatalommal való visszaélés. Helyettes országos zsidóbíró . . . . . 65—68
- D) *Zsidó prefectura*. Szervezés. A Mendel-családbeli zsidóprefectusok. Hivatalos nevük. Előkelő állásuk. Hatáskörük. Tekintélyük . . . 68—72

II. FEJEZET.

Egyéb bírósági tényezők.

Királyi bíraskodás és a király helyettese. Városi bíraskodás zsidók ügyeiben. Királyi intézkedések a városok zsidók feletti bíraskodásáról. Adósság- és fenytő perek. A városi igazságszolgáltatás jellege. A zsidók királyi védelme a városi bíraskodással szemben. Nádori bíraskodás. Zsidó zsidó ellen pereskedik. Budai várnagy. Fellebbezési fórumok: a tárnok és a király. Rendkívüli hatóságok zsidók pereiben. Királyi biztosok. Főúri és zálogbirtokosi jogkör. Zsidó bíraskodása keresztény felett . . . . . 73—87

III. FEJEZET.

A) Bizonyítás.

- a) *Bajvivás*. IV. Béla törvénye és eltérő értelmezése . . . . . 88—89
- b) *Eskü*. A zsidóesküről általában. Kálmán törvénye. IV. Béla és a „rodale“-ra leteendő eskü. A pozsonyi zsidó jogkönyv az esküről. Werbőczy a „Zsidóesküről“. Külföldi hatás. Keresztények és zsidók perdőntő esküje zálog- és adósságügyekben Kálmán, IV. Béla határozatai, a pozsonyi és a budai jogkönyv alapján . . 89—94
- c) *A bizonyítás egyéb eszközei*. Tanukkal, záloggal, pecséttel és oklevelekkel való bizonyítás . . . . . 94—96

B) A per mozzanatai és a zsidó életének védelme.

- a) *A per mozzanatai*. Idézés. Perveszteség. Perátszállás. Perlekedés. Békéltető. Perfelvétel. Perújítás. Perhalasztás. Hosszú perek. Ítélet . 96—98
- b) *A zsidó életének védelme*. IV. Béla intézkedései. Zsidók meggyilkolásáról szóló adatok . . . . . 98—99

RÖVIDÍTÉSEK MAGYARÁZATA.

- Hajnik* — Hajnik Imre : A zsidók Magyarországon a vegyes házakbóli királyok alatt. (Pest, 1866.)
- Helmár* — Helmár Ágost : A magyar zsidótörvények az Árpád korszakban. (Pozsony, 1879.)
- Kohn* — Dr. Kohn Sámuel : A zsidók története Magyarországon. I. (Budapest, 1884.)
- M. Zs. O.* — Magyar-Zsidó Oklevéltár. I. köt. [Szerkeszti: Dr. Friss Ármin. (Budapest, 1903.)]
- Ortvay* — Ortvay Tivadar : Pozsony város története. II. rész, 2. kötet. (Pozsony, 1902.)
- Pollák* — Dr. Pollák Miksa : A zsidók története Sopronban. (Budapest, 1896.)
- Stobbe* — Otto Stobbe : Die Juden in Deutschland während des Mittelalters. (Braunschweig, 1866.)
- Venetianer* — Dr. Venetianer Lajos : A zsidóság szervezete az európai államokban. (Budapest, 1902.)
- fej. — fejezet.
j., jegyz. — jegyzet.
l. — lap.
L. — lásd.
r. — rész.

ELŐSZÓ.

Minthogy a magyarországi zsidók története a maga egészében egy bölcsészetdoktori értekezés kereteit meghaladja, a rendelkezésemre álló nagy anyagból kiválasztottam „*A magyarországi zsidók kamaraszolgasága és igazságszolgáltatása a középkorban*” című részt.

Főforrásom a *Dr. Friss-féle Magyar-Zsidó Oklevéltár* I. kötete. Alkalomadtán felhasználtam a magyar történet-irodalomnak tárgyamra vonatkozó termékeit, különösen Hajnik Imre, Kohn Sámuel, Ortway Tivadar és Pollák Miksa műveit. (L. előző l.)

Nagy hálával és köszönettel tartozom nagyságos Dr. *Békefi Remig* egyet. ny. r. tanár úrnak, aki szakszerű tanácsaival és útbaigazításaival célom elérésében segítségemre volt.

Budapest, 1907. december havában.

Balog Szidónia.

BEVEZETÉS.

A zsidók Magyarországon.

A zsidók lakóhelyei hazánkban. Kálmán törvénye és magyarázatai. Lakóhelyek időrendben felmerült adatok szerint. Bevándorlás. Külföldi zsidóüldözések hatása a szaporodásra. Telepítés állandóan és ideiglenesen. Költözés az ország területén belül. Király, város és a zsidók a költözés ellen. A zsidók száma. Panaszok a zsidók szaporodásáról. Kivándorlás.

A ZSIDÓK már a honfoglaláskor, tehát a magyar uralom leg-
elején jelentkeztek hazánkban. Mint mindig és minden-
hol, úgy itt is igyekeztek legalább részben oda húzódní, ahol
a kulturális élet fejlettebb, ahol keresetre több a kilátás. Az
önkéntes tömörüléssel karöltve jár a szervezkedés és a zsidó
községek kialakulása.¹ Egyébként kezdetben hihetőleg ott tele-
pedhettek le, ahol akartak.

A zsidók lakó-
helyei hazánk-
ban.

Kálmánnak 1100-ban kiadott törvénye (I. könyv, 75. fej.)
nevezetes határozatot hoz a zsidók lakóhelyére vonatkozólag:
*„A zsidók pedig, akik tehetik, birtokot vásárolhatnak; de ők
maguk csak püspöki székhelyeken lakhatnak.”*² Iróink a törvényt
különféleképen magyarázzák. Az egyik vélemény szerint ez a
megszorítás csak a földbirtokos zsidókra értendő. Az intézkedés
oka a püspökök zsidók feletti hatalma s a tizedszedés meg-
könnyítése. Nem is akarhatták a néhány püspöki várost az összes
zsidók bevonása által velük benépesíteni.³ A másik vélemény
emezzel ellenkező: valamennyi zsidóra érvényes Kálmán törvénye.
Az okok merőben vallás-erkölcsiek. A tized vidékiektől is behajt-
ható.⁴ Régebbi történetíróink is eltérően nyilatkoznak s hol a zsidók

Kálmán tör-
vénye és
magyarázatai.

¹ Kohn szerint az első szervezett zsidóközség 1050 körül Esztergomban volt. (V. ö. 58—60., 363., 405—408. l.) Általában a legrégibb időkre vonatkozólag L. nála az 1—61. l.

² M. Zs. O. 2. l.

³ Kohn 70—71. l.

⁴ Ortvay 277. l. 4. jegyz.

csalásai ellen irányuló óvintézkedést,¹ hol meg térítési szándékot látnak a tudós király rendeletében.²

Tény az, hogy több püspöki városban az egész korszakban nem találkozunk zsidókkal, míg régi zsidóközségek keletkeztek nem püspöki székhelyeken, Pozsonyban, Budán, Sopronban, Nagyszombatban.

A kamaraszolgaság intézménye a királyi városok kapuit tárja ki a zsidók előtt. A legjelentékenyebb zsidóközségeket, mint a fentti felsorolás mutatja, ezekben találjuk. Később a zsidók egy-egy főúri birtokon is megjelennek.

Lakóhelyek
időrendben fel-
merült adatok
szerint.

Mikor telepedtek le a zsidók az egyes helyeken, arra nagyon kevés adatunk van. Okleveleink nagyrészt már az illető terület lakói gyanánt említik őket.

A budai várban 1246 körül már tanyát ütnek.³ 1256-iki királyi oklevél először emlékezik a székesfehérváriakról s ugyanekkor közelebbi meghatározás nélkül az egész országban letelepedettekről.⁴ Különös, hogy noha Székesfehérvár a legfontosabb községek közé tartozik, ezután csak nagyon gyér adatot szolgáltat. Vasvári zsidóról 1263-ban nyerünk értesülést.⁵ 1291-ben a pozsonyi nagy kiváltságlevél már a város lakóiként említi őket.⁶ 1300-ban trencsényi zsidóval találkozunk.⁷ 1324-ben Róbert Károly Sopron kapuit nyitja meg előttük,⁸ s az első nyom mégis csak 1353-ból való,⁹ noha már eddig bizonyosan sokan éltek az engedelemmel. Érdekes, hogy 1526- és 1528-ban a soproni zsidók azt írják, hogy temetőjük már 600 éves, őseik pár száz év óta laknak a városban s szabadságlevelük 500 éves.¹⁰ Nem szabad elfelejtenünk, hogy olyan időben mondják ezt, midőn mindent elkövetnek, hogy visszajöhessenek Sopronba. Lehet, hogy a szomszédos Német-Ujhelyből már a XIII. században egyesek áttelepedtek.¹¹ A nagymartoni zsinagóga bejárata felett az 1354. évszám olvasható.¹² 1367-ben a selmecbányai számadáskönyv említ egy zsidót.¹³ Érdekes, hogy ezentúl a bánya-

¹ *Katona*: Hist. Crit. III. könyv 115. l.

² *Horváth Mihály*: Magyarország tört. I. k. 356. l. (1871. kiad.)

³ *Kohn* 336. l.

⁴ *M. Zs. O.* 31. l.

⁵ *U. o.* 33. l.

⁶ *U. o.* 57. l.

⁷ *U. o.* 60. l.

⁸ *U. o.* 62. l.

⁹ *U. o.* 69. l.

¹⁰ *U. o.* 386. l. *U. o.* 355. l. és *Pollák* 11. l. 1. jegyz.

¹¹ *Pollák* 10. l.

¹² *U. o.* 177. l. 1. jegyz.

¹³ *M. Zs. O.* 455. l.

városok egyetlen ismert adatot sem nyújtanak. A XIV. század 80-as éveiben először tűnnek fel a nagyszombatiak.¹ 1388-ban már Kaboldon élnek,² ekkor telepítik őket Kismartonba,³ 1393-ban Kőszegre.⁴ 1406-ban pesti,⁵ 1439-ben szentmártoni, szakolcai, bredi,⁶ 1490-ben tatai⁷ és győri,⁸ 1492-ben sárospataki,⁹ 1522-ben verbói,¹⁰ 1527-ben fraknóváraljai,¹¹ 1529-ben galgóczi¹² és bazini¹³ zsidókról először szólnak hazai okleveleink, akik vagy helyben laknak, vagy már el is költöztek máshová. Kassán is laktak zsidók¹⁴ és pedig valószínűleg nagyobb számmal, mert egy kiváltságlevelüket itt találták meg.¹⁵

Természetesen ezen adatokból a letelepedés idejére nem következtethetünk. Hiszen 1490-ben a tatai zsidókat már elűzik,¹⁶ s előzőleg azt sem tudjuk, hogy léteztek-e, mert az ugyancsak keveset mond, hogy a komáromi zsidó kamara-ispánnak Tatán malma van a XIII. században.¹⁷ Egyetlen győri zsidócsaládról olvasunk, pedig ott hosszú utcájuk volt nekik.¹⁸ Közvetett úton, véletlenül van tudomásunk az esztergomi zsidónegyedről (contrata iudeorum) 1294-ből¹⁹ és 1385-ből,²⁰ s az egész korszakban alig hallunk idevaló zsidóról.

Bevándorlott zsidók neveivel csak a XIII. században találkozunk királyi oklevelekben. Későn és csak egyesekkel, pedig kétségtelen, hogy már előbb is, s nem egyenkint jöttek hazánkba. De hiszen a XIII. század még az oklevelek bölcsőikora!

1232-iki okirat említi „Teha hospes“-t,²¹ aki már 1225-ben egy II. Endre és Lipót herceg közti szerződésügyben kezesként

Bevándorlás.

¹ *M. Zs. O.* 97. 1.

² *Pollák* 177. 1. 2. jegyz.

³ *M. Zs. O.* 448—50. 1.

⁴ *U. o.* 106—07. 1.

⁵ *U. o.* 124. 1. 1349-ben egy zsidó zálogképen rászállott ó-budai házat ad el. (*U. o.* 66. 1.)

⁶ *U. o.* 468. 1.

⁷ *U. o.* 223. 1.

⁸ *U. o.* 218. 1. Pedig Bécsben a N. Lajos alatti kiűzés után voltak győri és kismartoni zsidók. (*L. 11. 1. 6. jegyz.*)

⁹ *U. o.* 231. 1.

¹⁰ *U. o.* 320. 1.

¹¹ *U. o.* 360. 1.

¹² *U. o.* 410. 1.

¹³ *U. o.* 404. 1. Bazin már 1506-ban is előfordul mint ideiglenes lakóhely (*L. 8. 1. 6. jegyz.*)

¹⁴ *U. o.* 370. 1.

¹⁵ *Kohn* 240. 1. 4. jegyz.

¹⁶ *L. 7. jegyz.*

¹⁷ *M. Zs. O.* 35. 1.

¹⁸ *Hajnik* 9. 1. 30. jegyz.

¹⁹ *Knauz*: *Monum. eccles. Strigoniensis* II. 360. 1.

²⁰ *Fejér*: *Cod. Dipl.* X. 1. 162. 1. *Kohn* szerint a XIV. században Nyitrán és a közeli Üregh (Irek) faluban is vannak zsidók. (*L. 138. 1. 2. jegyz.*)

²¹ *M. Zs. O.* 13. 1.

szerepel.¹ Valószínűleg Ausztriából jött be s ott találjuk őt ismét 1235-ben.² Ilyen vendég 1265 előtt Henel, a gazdag kamara-ispán,³ hihetőleg szintén Ausztriából,⁴ és 1396-ban a székesfehérvári Salamon.⁵ Mátyás alatt is gazdag német zsidók vándorolnak be, akik itt keresztény vallásra térnek és előkelő állásba jutnak.⁶

Külföldi zsidó-
üldözések
hatása a
szaporodásra.

Külföldi zsidóüldözések elől több ízben keresték fel hazánkat a menekülők. Többen jöhettek be az 1098-iki csehországi üldözés alkalmával.⁷ Példájukat morva és osztrák zsidók követték.⁸ Zsigmond alatt előzőtt francia és német zsidók találnak otthonra Magyarországon.⁹ A XV—XVI. században Csehországból részben ide menekülnek. Így lehetett a prágai Izsák rabbi fia 1490-ben a soproni zsidóközség előljárója.¹⁰ 1497-iki és 1503-iki oklevelek az öreg cseh Sleml („Sleml Behem Juden“) zsidót említik,¹¹ s csakugyan volt Prágában egy ilyen nevű család.¹² Pozsonyban 1439-ben különböző külföldi városokból bevándorolt zsidót találunk, pl. Nürnbergből, Budweisből, Bruckból, Német-Ujhelyről, Predből, Znaimból, Grácból, Radkersburgból (Regede), Hainburgból és Passauból.¹³ 1529-iki adat bazini zsidót említ cseh melléknévvel.¹⁴

A pozsonyiak részben a mostoha csehországi viszonyok elől húzódnak ide. A szomszédos Ausztriából az 1421-iki általános kiűzés idején jöttek be, mert még ugyanezen évben találkozunk Bruckból¹⁵ és Hainburgból¹⁶ beköltözött zsidókkal. Bizonyosan másfelé is mentek, mert ugyancsak ezen évben Budán bécsi zsidót találunk.¹⁷

Egyes szórványos adatok nem lehetnek irányadók a bevándorlás mértékére nézve, hanem legfeljebb csak tájékozást nyújtanak. De hogy akár az aránylag nagyobb mérvű bevándorlás, akár lassú beszivárgás folytán állandó jellegű a szaporodás,

¹ *M. Zs. O.* 5. 1.

² *Kohn* 94. 1. 3. jegyz.

³ *M. Zs. O.* 34. 1.

⁴ *Kohn* 101. 1.

⁵ *M. Zs. O.* 107. 1.

⁶ *Kohn* 229—230. 1.

⁷ *Cosmas* prágai érsek krónikája az 1098. évre. (L. *Katona*: *Hist. Crit.* III. k. 102. 1.)

⁸ *Kohn* 69. 1. és *Ortvay* 279. 1.

⁹ *Kohn* 189. 1. 3. jegyz.

¹⁰ *M. Zs. O.* 220. 1.

¹¹ *U. o.* 244. és 255. 1.

¹² *Pollák* 104. 1. 4. jegyz.

¹³ *M. Zs. O.* 464—469. 1.

¹⁴ „Tschech Jakab“ (*M. Zs. O.* 411. 1.)

¹⁵ *U. o.* 151. 1.

¹⁶ *U. o.* 153. 1.

¹⁷ *U. o.* 155. 1.

kitetszik abból, hogy Erzsébet királyné 1441-ben 10 évi zsidó-jövedelmét ajándékozva Pozsonynak, tekintettel van a kijelölt idő alatt beköltözködő zsidókra is.¹ Sopron is jövevény zsidókról beszél s panaszkodik szaporodásuk miatt.²

De zsidók nemcsak külföldi kényszer nyomása alatt jönnek Magyarországra. Másik módja szaporodásuknak az, hogy királyaink betelepítési engedély adásával igyekeznek bevándorlásra bírni őket. E körülmény magyarázata, hogy egyrészt fejleszteni akarják a városokat, másrészt a kamaraszolgaság kialakulásával saját jövedelmük szaporításának érdeke lebegett előttük. IV. Béla a tatárjárás után mindent elkövet az elnéptelenedett ország benépesítésére. Vajjon többek között nem ezen törekvés vezérelte-e őt kedvező nagy kiváltságlevelének adására,³ hogy ily módon beköltözésre bírja a zsidókat?

Telepítés
állandóan és
ideiglenesen.

Ugyanígy értelmezhető a III. Endre Pozsonynak adott privilegiális levele, amely a város kapuit megnyitja a bejönni akaróknak, és az ottani zsidóknak a városi polgárokkal egyenlő jogokat ad némi megszorítással.⁴ Az összes városiaknak engedélyezett szabadalmak adását meg is okolja: „*mindezt vendégeink számának növekedése és városunk fejlődése érdekében különös királyi kegyünkől adományoztuk.*“

Mikor 1324-ben Róbert Károly Sopront nyitja meg keresztény és zsidó előtt, kijelenti, hogy mindenki bejöhet és békességben élhet különös királyi oltalom alatt. Különös kedvezésével és királyi kegyével a jövőben is védelmezni fogja őket és haragjával fenyegeti azokat, kik védenceit személyükben és vagyonukban háborgatni merésznék. S mindezt azért teszi, „*mert városunkat különös kegyelemmel és kedvezéssel jutalmazni és lakosokkal gyarapítani akarjuk.*“⁵

Az ilyen megokolás nemcsak nálunk fordul elő. A speyeri püspök a XI. század végén írja, „*hogy a zsidóknak a községből várossá alakítandó Speyerba való befogadásával ezerszeresen vélem előmozdítani annak tisztességét.*“⁶

Egyes királyok azonban nemcsak saját városaikban látják

¹ M. Zs. O. 182. 1. (L. I. r. III. fej. C) alatt.)

² „... ac quotidie cum advenis iudeis se adaugmentant“ (U. o. 343. 1.) és U. o. 379. I.

³ L. 14. 1. 8. jegyz.

⁴ M. Zs. O. 57. 1.

⁵ L. 2. 1. 8. jegyz.

⁶ Remling: Urkundenbuch I. 57. és Stobbe 9. 1.

szívesen a beköltöző jövedelmező zsidókat, hanem megengedik egyes főuraknak a betelepítést, természetesen nem saját területről, mert ez károsodást jelentene, hanem külföldről. A Kanizsaiak Kismartonba külföldről bárhonnan,¹ a Garaiak Kőszegre Német- és Csehországból és máshonnan hozhattak zsidókat.² Érdekes, hogy e helyek megerősített, biztos városok. Zsigmond a kismartoniaknak régi, jelentékeny zsidóközségek kiváltságait igéri, hogy minél inkább jőjjenek.³

Ezen állandó jellegű telepítésekkel ellentétben találkozunk ideiglenessel is. Miksa 1496-ban a brucki országgyűlés határozata értelmében Német-Ujhelyből kiűzi az összes zsidókat.⁴ Ezek részben hazánk felé veszik útjokat. Ekkor Zápolyai István nádor 1497 márc. 30-án írt levelében megparancsolja Sopronnak, hogy a városba menőket fogadja be három hónapra falai közé, míg helyet keresnek a letelepedésre. Nyugodt és békés tartózkodásukról Sopron gondoskodni tartozik.⁵

Nincs tudomásunk arról, elmentek-e ezek a zsidók a kitűzött határidőn belől. Talán egészben vagy részben ott maradtak, s rájuk vonatkozik Sopronnak már előbb említett panasza a jövevényekről.⁶

Amilyen okok vezérelték a királyokat a zsidók befogadására, ugyanazok irányadók a főuraknál és a városoknál is nálunk ép úgy, mint külföldön. A kereskedés előmozdítása, a zsidók szükségessé vált, de különösen a haszonvágy sarkalják a német választófejedelmeket, hogy törvénybe iktattassák a zsidótartás jogát. (1356-iki aranybulla 9. pont). Világi és egyházi főméltóságok versenyeznek érteük.⁷ A nagy német érseki és püspöki városokban azért régtől fogva sok zsidó lakott.

Maguk a zsidók is tudják, hogy egyedül a pénzüknek köszönhetik befogadásukat: a pozsonyi zsidók írják 1526-ban Salm grófhhoz, hogy a városbeliek saját egyéni hasznuk és kényelmük miatt engedték meg a letelepedést.⁸ A kevés kész-

¹ L. 3. 1. 3. jegyz.

² L. u. o. 4. jegyz.

³ L. részletesen a l. r. III. fej. A) alatt.

⁴ Pollák Miksa: A zsidók Bécs-Ujhelyen 94. l.

⁵ M. Zs. O. 243–44. l.

⁶ L. 5. l. 2. jegyz.

⁷ Venetianer 40–41. l.

⁸ „... *propter eorum commodum et privatam quandam utilitatem.*” (M. Zs. O. 345. l.)

pénzzel rendelkező városoknak mulhatatlan szükségük volt a tőkével bíró pénzes zsidóra.

Egyes városok zsidólakossága az ország területén belől való ^{Költözés az ország területén belől.} költözködés révén is gyarapodhatott. Igen ám, de a zsidók a kamaraszolgaság megalakulása óta a szabad költözködés jogát elvesztették, ami természetes, ha elgondoljuk, hogy idegen területre való távozásuk a királyi kincstár megkárosítása. Ezen érdekek szemmeltartásával történt, mint láttuk, a főúri birtokokra való telepítés is. Egyes királyi városokból más ugyanilyen területre való költözés nem érintette a kincstárt. Nincs adatunk arra, vajjon szükséges volt-e külön engedély az ilyen áttelepedéshez. Csak egyes esetekről van tudomásunk: 1406-ban két budai és pesti zsidó székesfehérvári lakos;¹ Pozsonyban 1515-ben Esztergomból, Nagyszombatból, Budáról, Sopronból,² 1439-ben szintén Budáról, Nagyszombatból, Szentmártonból, Kismartonból, Sopronból, Szokolcáról, Bredből való zsidók lagnak.³ Győri zsidó Mátyás halála után családotól Sopronba költözik;⁴ pozsonyi zsidónő 1508-ban Budán hal meg.⁵ 1529-ben bazini zsidó mondja, hogy 4 évvel előbb Nagyszombatban lakott.⁶

A költözést némelykor bizonyára egyesek kedvezőtlen helyzete s a jobb jövő reménye, máskor egyéb kényszerítő körülmények okozták. 1523-ban budai s máshonnan való zsidók a pestis elől tömegesen Pozsonyba menekülnek, ahonnan királyi rendelet kiparancsolja őket.⁷ A mohácsi csata után pozsonyi, soproni zsidók s valószínűleg mások is részben külföldre, részben Budára sietnek.⁸

Megtörténik, hogy egyes családok kénytelenek ideiglenesen „bizonyos észszerű okokból” más városba menni.⁹

Az idegen területre való távozást a királyi hatalom nem engedi. 1503-ban Ulászló, hogy „*zsidói Pozsonyban maradhassanak*”, visszavonja a városnak adott és a zsidókra nézve ^{Király, város és a zsidók a költözés ellen.} káros engedményeket¹⁰ és mikor a pozsonyi zsidók 1512-ben fenyegetőznek, hogy a szepesi gróf birtokaira mennek, a kincs-

¹ M. Zs. O. 124. 1. L. 3. 1. 5. j.

² U. o. 463–464. 1.

³ U. o. 464–469. 1.

⁴ L. 3. 1. 8. jegyz.

⁵ M. Zs. O. 270. 1.

⁶ U. o. 409. 1.

⁷ U. o. 322. 1.

⁸ L. 10. 1. 12. jegyz. és 11. 1. 15. jegyz.

⁹ L. 21. 1. 3. jegyz.

¹⁰ M. Zs. O. 254–55. 1.

tárnok figyelmezteti a várost, hagyja őket békében, mert „be-láthatjátok, milyen óriási kára lenne ebből a királynak s a szükségben honnan venne valamit”.¹

De Ulászló szükség esetén erősebb eszközök alkalmazásától sem riad vissza, hogy megakadályozza a zsidók költözését. 1506-ban leír Pozsonynak, hogy nem tűri, hogy a zsidók *vakmerően másnak hatalma és uralma alá adják magukat, mert az a mi nyilvánvaló kárunkra van*. A város semmi módon ne engedje őket távozni, ne merje a távozók adósságait behajtani, a távozottak minden vagyonát foglalja le a király számára, sőt igyekezzék őket elfogni s fogva tartani, míg sorsukról intézkedik.²

Ilyen nagy a ragaszkodás a zsidókhoz a zálogbirtokosok részéről is. Megengedik a költözést addig, míg ebből káruk nincs; pl. III. Frigyes 1456-ban mint Sopron zálogbirtokosa néhány zaklatott idevaló zsidónak megengedi, hogy családotul Német-Ujhelybe költözzék,³ mert itt is az ő hatalma alatt vannak. Igyekszik megkötni és megvédeni őket, ha félő, hogy más-hová mennek. 1460-ban lelkére köti Sopronnak, hagyjon békét a zsidóknak, *„hogy el ne űzzétek őket, hanem a mi hatalmunk alatt megmaradjanak.”*⁴ II. Ulászlóhoz hasonlóan jár el, mikor 1478-ban az ő engedelmével Német-Ujhelyből Sopronba költözött két zsidó kölcsöneit a maga számára foglaltatja le.⁵

A királyi hatalom nemcsak bünteti az elköltözött zsidókat, hanem vissza is kényszeríti őket. Mikor a pozsonyi zsidók Péter bazini gróf birtokaira mennek, II. Ulászló megparancsolja a főúrnak, hogy űzze el őket, és a gróf bizonyára fájlalva az anyagi veszteséget, 1506-ban szept. 6-án kelt levelében tudtul adja Pozsonynak, hogy a királyi meghagyást teljesítette. Az összes birtokairól kiűzött zsidóknak meghagyta az eredeti lakóhelyükre való visszatérést, s a jövőre nézve igéri, hogy ezentúl királyi hatalom alatt álló zsidót nem fogad be. Az érdekes oklevél egy pozsonyi jegyző készítette másolatban maradt fenn.⁶ A szigorú rendelkezés oka valószínűleg az adózási viszonyokban keresendő, mert ha kötelező is volt a kettős teherviselés a nemesi

¹ M. Zs. O. 281. 1. A szöveg szerint

a király is leírt ez ügyben.

² U. o. 262—63. 1.

³ Pollák 33. 1. 2. jegyz.

⁴ M. Zs. O. 200. 1.

⁵ Pollák 34. 1. 2. jegyz.

⁶ M. Zs. O. 263—264. 1.

hirtokok zsidóira, a behajtás itt bizonyára nehezebb, vagy kevesebb jut a királynak.¹

Ugyancsak fej- és jószágvesztés terhe alatt kell visszatérniök királyi parancsra a mohácsi vész előtt ausztriai területre, Kismartonba menekült soproni zsidóknak, közöttük a névszerint megjelölt Vischl, Köppl, Gerstl s másoknak.² A parancs használt, mert a fentti nevekkel későbbben megint találkozunk, s a város is említi, hogy fenyegetésekkel és levelekkel visszakényszerítette őket.³

Nemcsak a király, hanem a város is ellenzi a zsidók költözését, ha ez neki is anyagi veszteséget jelent. A soproniak a királyi parancslevelet bizonyára folyamodás útján nyerték; a vagyonostul, adóslevelestül távozó zsidókat fenyegetésekkel visszakényszerítették, hogy 2 hónap múlva ugyancsak fenyegetésekkel kiűzzék őket, hanem most a vagyonukat és az adósleveleket visszatartják.⁴ Ezt megelőzőleg abból a körülményből, hogy III. Frigyes a pártfogolt zsidók érdekében leír Sopronnak, hogy hagyja őket békében és akadálytalanul elmenni, szintén kiténik, hogy a város ragaszkodott a zsidókhoz, ha anyagi érdekeinek védelméről volt szó.

Egyébként maguk a zsidók sem szerették, ha hitsorsosaik máshová szállingóznak, mert akkor a kivetett adóból rájuk több jutott; súlyosabbak a királyi és városi terhek⁵ s a községi költség is tetemesebb. 1506-ban „*keserves panaszuikból*“ értesül Ulászló társaik kiköltözéséről,⁶ s erre következik a fennebb tárgyalt szigorú rendelet.

A zsidók számára vonatkozólag csak nagyon kevés határozott adatunk van; a meglevők is csak a XVI. századból s csak Sopronra tájékoztatnak bennünket. Az előző időkből egyes elvett megjegyzések, határozatlan kijelentések maradtak meg. A Szent László, II. Endre, IV. Béla alatti országos érvényű határozatok nagyobb számra engednek következtetni. A vezetőszerepet játszó zsidóközségek, amelyek egy a XIV. század 80-as éveiből származó királynoi oklevél szerint: Buda, Pozsony,

A zsidók
száma.

¹ L. I. r. I. f. D) alatt.

² M. Zs. O. 335. I.

³ U. o. 380., 395. I.

⁴ U. o. 356. I.

⁵ I. az Adóügy c. fej.-ben.

⁶ L. 8. I. 2. jegyz. és M. Zs. O. 262. I.

Sopron, Nagyszombat és Székes-Fehérvár¹ kétségtelenül a legnépesebbek. Ezeket névszerint sorolja fel az okirat, míg a többiekről csak általánosan emlékezik s csakugyan a legtöbb adatot, Fehérvárt kivéve, a fentti városok szolgáltatják.

1335-ből a pozsonyi cisterciek panaszát követő pápai leirat szerint ott sok a zsidó,² s így nyilatkozik Mária királyné is 1526-ban.³ 1522-iki felterjesztés mondja, hogy Sopronban ifjak és öregek száma meghaladja a 400-at.⁴ A későbbi városi folyamodásokban is ezt olvassuk.⁵ A mohácsi vész előtt átlagos számítással lehettek itt vagy 5—600-an.⁶ Minthogy 1517-ben Pozsony rendkívüli adóban körülbelül $\frac{1}{8}$ -dal fizet többet Sopronnál,⁷ mindenestre népesebb volt; lehettek 8—900-an.⁸ A két zsidó község házainak számaránya is megerősíti e hozzávetést.⁹

Budán egész negyedek laktak. Itt székelte a prefectus s innen intézték jóformán a zsidóság sorsát. 1525-iki olasz tudósítás az itteni zsidók számát „*hihetetlennek*”¹⁰ mondja. *Jászay Pál* a török fogságba hurcolt zsidók számát 2500-ra becsüli.¹¹ Figyelembe véve, hogy Mohács után Esztergomból, Sopronból s máshonnan is menekültek Budára, *Kohn* 1526 előtt 3000-re teszi a zsidók számát.¹² Átlag 20,000 zsidó lakhatott Magyarországon a mohácsi vész előtt.¹³

Panaszok a
zsidók szaporodásáról.

Mennél több volt a zsidó, annál több volt a városi jövedelem. Sokaságuk miatt csak akkor kezdenek panaszkodni, mikor szabadulni akarnak tőlük, mint Sopron a XVI. században. 1522-, 1526- és 1528-ban ugyancsak hangoztatja, hogy terheli őt a zsidók száma, hogy mindig többen és többen lesznek s ez ellen tenni kell¹⁴ s számuk már majd egyenlő a keresztényekével,¹⁵ amely állításban bizonyára jókora túlzás van.

Kivándorlás.

Eddig foglalkoztunk a zsidók szaporodásával s ennek körülményeivel bevándorlás, telepítés, költözés útján. Ezzel ellentétben

¹ L. 3. 1. 1. jegyz.

² „... eadem villa existat magnacopia iudeorum.” (*M. Zs. O.* 63. 1.)

³ „... magna ... frequentia” (*U. o.* 338. 1.)

⁴ *U. o.* 313. 1.

⁵ *U. o.* 316., 379., 393. 1.

⁶ *Kohn* 395. 1., *Ortway* 282. 1.

⁷ L. 28. 1. 10. jegyz.

⁸ *Kohn* 396. 1., *Ortway* i. h.

⁹ Sopronban 16, Pozsonyban 27 házban laktak. (*M. Zs. O.* 343. 1. és *Ortway* i. h.)

¹⁰ „... di numero incredibile.” [*M. Sanuto* (Műv. tört. Ért. 9. sz. 38. 1. 2. j.)] Egykoru forrás 3500-at, egy másik sok zsidót említ. (*L. Kohn* 338. 1. 2. és 3. j.)

¹¹ *Jászai*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után I. 33. 1.

¹² és ¹³ *Kohn* 395—397. 1.

¹⁴ *M. Zs. O.* 313. és 343. 1.

¹⁵ *U. o.* 380. 1.

számolnunk kell fogyatkozásuk jelenségével is. Ennek okát a kiűzésekben találjuk. Nagy Lajos országos érvényű határozata után a pozsonyiak Hainburgban,¹ a soproniak Német-Ujhelyen² találtak menedéket, míg mások valószínűleg Ausztria-, továbbá Cseh.³ és Lengyelországba⁴ távoztak. A visszatérhetés engedélye után bizonyára nagyrészt visszajöttek, különösen a szomszédos osztrák területről, de kinn is maradhattak itt ép úgy, mint cseh, de különösen lengyel földön.⁵ Bécsben a XIV. század huszas éveig sűrűn előfordulnak volt magyarországi zsidók.⁶

A soproni Smerlein és Everlein Német-Ujhelyen maradtak, de az üzleti összeköttetést továbbra is fenntartották;⁷ 1379-ben soproni háztulajdonosok,⁸ 1381-ben Smerl már itt lakik.⁹ Valószínűleg soproni zsidó volt az az 1400-ban Bécs-Ujhelyen lakó Izsák, ki sűrűn kölcsönöz soproniaknak.¹⁰ Frigyes zálogbirtokosága alatt is költöznek a városból.¹¹ 1526 körül nagyszombati zsidó Morvaországba,¹² egy másik lengyel földre menekül.¹³ Mohács után a török sok zsidót szállít le a Dunán.¹⁴ Részben Németország, Szilézia, Oppeln és Ratibor fogadták be ekkor a menekülő magyar zsidókat.¹⁵

Külföldre szökött zsidót a királyi hatalom megfoszthatja vagyonától. Így jár a már említett nagyszombati Izsák 1527-ben házait vesztvén el. A királyi kegy ingadozó voltát mutatja, hogy míg Ferdinánd tőle elveszi vagyonát, addig 1538-ban a Morvaországból hazajövő Jakabnak visszaadja, azaz megparancsolja a városnak a visszaadást.¹⁶ Előbb Izsákot azzal vádolja, hogy Zápolyai pártján volt s künn is az ő érdekeit szolgálja, most pártfogoltjának elköltözését a zilált felsővidéki viszonyok veszélyei elől való menekülésnek tünteti fel.

¹ U. o. 76. 1.

² *Hajnik* 2. 1.

³ *Kukallei János* krónikája (Thurócinnál III. 41. fej.)

⁴ *Fessler*: Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen III. 772. 1.

⁵ *Kohn* 155., 292. 1.

⁶ *Schlager*: Wiener Skizzen aus dem Mittelalter I. k. (Bécsi vár. számadáskönyvek 1376–1421-ig.)

⁷ *M. Zs. O.* 85., 98. 1.

⁸ U. o. 456–458. 1.

⁹ U. o. 446. 1.

¹⁰ U. o. 112., 114. 1.

¹¹ L. 8. 1. 3. és 5. jegyz.

¹² *M. Zs. O.* 432. 1.

¹³ U. o. 371. 1.

¹⁴ *Jászai* i. m. 25. és 33. 1. és *Büchler* S.: Zsidó letelepedések Magyarországon a mohácsi vész után (*Magy. Zs. Szemle* X. évf. 315. 1.)

¹⁵ *Pollák* 174. 1. és ugyancsak ő a *Kaufmann-Brann-féle Monatschrift* XXXIX. 560. 1.

¹⁶ L. 12. és 13. jegyz.

I. RÉSZ.

A zsidók kamaraszolgasága.

I. FEJEZET.

A zsidók kamaraszolgasága és szabadságlevelei.

A) *A magyar zsidóság kamaraszolgasága.* Külföldi viszonyok. A magyar kamaraszolgaság kezdete. Külömböző vélemények. Teljes kifejlődés és ennek megnyilatkozása az oklevelek kifejezéseiben.

B) *Szabadságlevelek.* IV. Béla nagy kiváltságlevele. Külföldi hatás. Átirások. Zsigmond megerősített és kibővített levele. Későbbi megerősítések. A zsidóság képviselői a királyok előtt. Külső körülmények. Hivatkozás a szabadságlevelekre. Menedéklevelek.

Külföldi
viszonyok.

Külföldön, pl. német területen, a keresztesháborúk szolgáltatott okot arra, hogy a zsidók az üldözések ellen ismételtlen védelmet keressenek a fejedelmeknél. Ebből fejlődött ki idők folyamán az a felfogás, hogy a zsidók legfelsőbb védelem alatt állanak s ezért fizetniük kell. Bár a kamaraszolgaság csiráit már a XII. század elején megtaláljuk, az intézmény teljes kialakulása a XIII. század elejére esik. De a védelemért cserében a zsidók eddig is pénzbeli ellenszolgálatokkal adóztak. A fejedelmek hova-tovább úgy tekintették őket, mint akiknek életével, személyével és vagyonával teljesen rendelkezhetnek.¹

A magyar
kamaraszolga-
ság kezdete.

Nincs biztos tudomásunk arról, mikor kezdődött tulajdonképpen a magyar zsidók kamaraszolgasága. Intézmények fejlődése nem rövid napok, hanem sokszor hosszú évek, évtizedek eredménye.

Először a IV. Béla nagy szabadságlevelének néhány pontja fejezi ki világosan a zsidóknak a koronától való függését.² Vajjon új állapotokat teremt-e Béla, vagy régieket állandósít és

¹ Stobbe 8—13. 1.

² L. II. r. II. fej. 1. és 2. jegyz. és II. r. III. fej. B) b) alatt.

fejleszt-e, erre nézve a vélemények eltérők. *Kohn* szerint a kamaraszolgaság 1251-ig ismeretlen volt hazánkban. A zsidók a királynak csak a rendes adókat fizették s legfeljebb az egyházi hatóságok iránt voltak némi kötelezettségeik.¹ *Ortvay* végeredményben korábbi keletűnek mondja a kamarától való függést s megtámadja *Kohn* érveit: 1) hogy 1251-ig a királynak fizetett külön zsidóadóról nincs tudomásunk, ez még nem bizonyítja, hogy nem fizettek; 2) a III. Béla jövedelmi lajstromában nem kell megemlítenie a zsidóktól befolyó jövedelemnek, mert ez nem köz-, hanem csak magánjellegű.²

Különböző
vélemények.

Ime két ellentétes vélemény. És előkerül Róbert Károly egy oklevele, amely megint más világításba helyezi a dolgokat: 1324-ben Sopron már említett benépesítéséről gondoskodva megengedi, hogy „*az összes szabad helyzetű emberek, akik akár keresztények, akár zsidók*“, letelepedhetnek a városban.³

A legvalószínűbb talán az a feltevés, hogy ha meg volt is már a kamaraszolgaság intézménye, 1324-ig még nem fejlődött ki olyan szigorú értelemben, mint külföldön, vagy mint nálunk is később. Az 1291-iki pozsonyi szabadságlevél különben aligha lett volna oly kedvező.⁴

Csak a Róbert Károly uralkodásának második szakaszában, vagy még inkább Nagy Lajos alatt juthatott érvényre a „*iudeus noster*“ igazi jelentősége.⁵

Teljes kifejlődés
és ennek meg-
nyilatkozása az
oklevelek
kifejezéseiben.

E kifejezéssel először csak 1371-ben találkozunk⁶ s ezentúl a tárgyalt korszakon keresztül mindvégig megmarad.⁷ Előfordul a „*iudei regales*“ elnevezés is.⁸ A zsidók már ekkor teljesen a korona hatalma alatt állanak, személyükkel és vagyonukkal a király tetszése szerint rendelkezik. Ezen értelemben szólnak latin- és németnyelvű okleveleink is: „*ad cameram et fiscum nostrum de iure spectare et pertinere dinoscantur . . .*“,⁹

¹ *Kohn* 79., 113—115 l.

² *Ortvay* 328—29. l.

³ „... universos homines libere conditionis, qui sive sint christiani, sive iudei . . .“ (L. 5. l. 5. jegyz.)

⁴ L. 5. l. 4. jegyz. és 23. l. 6. jegyz.

⁵ *Küküllei* a zsidók Lajos elrendelte kiűzéséről szólva így fejezi ki magát: „*licenciavit*“, azaz uralma alól fel-

szabadította őket. (*Thüröci* III. 41. fejezet.)

⁶ *M. Zs. O.* 80. l. Zsigmond 1388-ban a soproni zsidókat „*zsidóimnak*“ írja. (L. *Nagy Imre*; Sopron múltja 343. sz. és *Pollák* 56. l. 1. jegyz.)

⁷ *M. Zs. O.* 97., 190., 248., 279. l. stb.

⁸ U. o. 122., 186. l.

⁹ U. o. 218. l.

„*ad cameram regiam pertinent*“¹ írja Beatrix 1490-ben. A bazini gróf mondja 1506-ban a zsidókról: „... *hungrisch kunigliche maestat* ... , *unsern allergnädigsten Herrn zegehörend* ... “.² A soproni előzőtt zsidók is „*kamaratulajdon*“-nak (khamerguett) vallják magukat.³

Ők „*a király kamarája és kincstára*“ írja Herendi kincstárnok 1512-ben.⁴ Ezért állanak a kamara oltalma alatt, mit okleveleink az „*in*“ vagy „*sub speciali protectione camere*“⁵ vagy más hasonló szólásmóddal fejeznek ki⁶ és ezért kell őket „*kötelességből*“ (ex debito officio) megvédeni.⁷

Szabadság-
levelek. Azon tényezők közül, amelyek a magyarországi zsidók helyzetét és jogállapotát szabályozzák, első helyen állanak a szabadságlevelek. IV. Béla már említett 1251 dec. 7-én kiadott kiváltságlevele foglalkozik először részletesen a zsidókkal.⁸ Béla külföldi hatás. külföldi hatás alatt cselekedett: 1244-ben ugyanis Harcias Frigyes osztrák herceg a saját területén lakó zsidóknak hasonló tartalmú levelet ad⁹, amellyel valószínűleg régibb állapotokat, jogszokásokat állandósít. Példáját rövid félszázad alatt Bélán kívül négyen követték.¹⁰

A kiváltságok lényege mindenütt megmarad, természetesen az országos viszonyok itt-ott némi módosítást követelnek. IV. Béla is így jár el: néhol változtat, alakít s végső eredményben némely tekintetben szabadságlevele a Frigyesénél még kedvezőbb.

Forrás hiányában eldönthetetlen, mint már említettem, hogy mennyiben új és mennyiben régi a kiváltságlevél. Valószínű, hogy mivel, mint később látni fogjuk, nehezen talált hitelre, nagyjában új lehetett.¹¹ 1251 előtt nagyon keveset tudunk a zsidókról. Szent László, Kálmán és II. Endre rájuk vonatkozó

¹ M. Zs. O. 222. 1.

² U. o. 264. 1.

³ U. o. 386. 1.

⁴ „... *ipsi enim iudei sunt camera et thesaurus maiestatis sue ad presens*.“ (U. o. 281. 1. és L. 8. 1. 1. jegyz.)

⁵ U. o. 433. 1.

⁶ „... *iudeos prefatos, ut qui ad aerarium nostrum pertinent, nostrum*

sit tueri“ (U. o. 310. 1.); „... *post solam regiam maiestatem in speciali camere sue ... tuicionem et tutelam traditos*“ (U. o. 433. 1. stb.)

⁷ U. o.

⁸ U. o. 27—30. 1.

⁹ U. o. 23. és köv. 1.

¹⁰ Kohn 101—102. 1. és a megf. jegyz.

¹¹ Ezen a véleményen van Kohn is. (L. 115. 1.)

törvényei inkább tilalmak, semmint szabadságok. De már IV. Béla előtt kellett lenniök legalább némileg szabályozott viszonyoknak, amint ez a kiváltságlevél 31. pontjának szövegezéséből kitűnik,¹ de hogy milyenek ezek, arról Béla nem nyilatkozik.

Az oklevél bevezetése sablonszerű: „mivelhogy országunk minden helyzetű lakóit királyi kegyünkben és jóindulatunkban részesíteni akarjuk, birodalmunk zsidóinak ezen sértetlenül megtartandó jogokat adjuk.“ De Béla nem elégszik meg ennyivel, hanem biztosítani akarja a levél tiszteletben tartását: a már említett 31. pontban kimondja, hogy azt a városbíró, aki az illető városban lakó zsidókkal szemben nem akarna a kiváltságlevél értelmében ítélkezni, hanem az eddig megtartott határozatok, szokások és szabadságok ellenére őket zaklatni merészné, a zsidók előterjesztése után elmozdítják s helyébe királyi beleegyezéssel mást állítanak. Ezt a zárópontot sem Frigyesnél, sem követőinél nem találjuk.²

Az 1251-iki s a későbbben kiadott szabadságlevelek foglalják magukban a zsidók „*jogait*“ (iura),³ „*szabadságait*“ (libertates),⁴ „*szokásait*“ (consuetudines)⁵ és „*kiváltságait*“ (prerogativa).⁶

A levelek neve a latinnyelvű oklevelekben néhol egyszerűen „*privilegium*“,⁷ másutt „*constitutio*“,⁸ „*privilegium regale*“,⁹ legtöbbször „*littere privilegiales*“.¹⁰

IV. Béla egy példányban kiadott levele nehezen talált hitelre s egyes helyeken vita, egyenetlenség tárgya lett. 1256-ban a székesfehérvári zsidók megjelennek a helybeli káptalan előtt s a IV. Béla felmutatott levelének átírását kérik. A káptalan teljesíti a „*jogos kérelmet*“, mert az illető királyi levél „*ritkasága és egyetlen volta miatt az egész országban letelepedett zsidók számára csak nehezen és fáradságosan teremthette meg a nyugalmat.*“ Az átírás célja, hogy a zsidók alkalmas

Átírások.

¹ „... statuta, consuetudines, libertates ipsorum hactenus observatas“ (M. Zs. O. 30. 1.)

² Béla számít úgy látszik az esetleges összeütközésekre. Ez a körülmény szintén amellet bizonyít, hogy a levél nagy újításokat tartalmaz. L. e. cikkről II. r. II. feje.

³ M. Zs. O. 27., 31., 108., 324. stb. 1.

⁴ U. o. 30., 108., 168., 170. stb. 1.; németül: „freiheitn“ (U. o. 384., 403. 1.)

⁵ U. o. 30., 168. 1.

⁶ U. o. 170., 324. 1.

⁷ U. o. 30., 31. 1.

⁸ U. o. 30. 1.

⁹ U. o. 31. 1.

¹⁰ U. o. 165., 168., 171. stb. 1.

időben ennek segítségével az esetleges összeütközést kikerülhessék, mert az eredeti oklevél körül szokott járni az országban. A hiteles pecsétű okiratot a káptalan tagjai, köztük Smaragd mester, alkancellár írják alá.¹

Ezen időtől fogva 1396-ig nem esik szó a IV. Béla leveléről. Úgy látszik feledésbe merült, mert midőn 1396-ban Salamon székesfehérvári zsidó az egész magyarországi zsidóság képviselőjeként megjelenik Zsigmond előtt azzal a kérelemmel, hogy keresse elő a király a székesfehérvári káptalan sekrestyéjéből a szabadságukat tartalmazó levelet, nagyon határozatlanul nyilatkozik az oklevél minemiségére nézve. Nem mondja, hogy a IV. Béla privilégiumát szeretné megkapni, hanem „*egynémely ottlevő okiratokat*“ (quaedam litteraria instrumenta), amit bizonyára nem így említ, ha biztos tudomása van az írások milyenségéről.

A zsidóknak nagy szükségük van az oklevélre, mert ennek másolataival szabadságaikat és jogukat akarják bizonyítani.² Bizonyosan a városok megerősödött jogi helyzete, amelyet igyekeztek a zsidókkal szemben kihasználni, tette egyszerre oly kívánatossá a szabadságlevelet.

Különös, hogy a zsidóknak sem eredeti példányuk, sem hiteles átirásaik nincsenek. Az első még érthető, mert ismerjük az elővigyázatos középkori embert, ki értékes okleveleit biztonságba helyezi káptalanoknál, hiteles helyeknél, s inkább átiratot adat magának.³ De a zsidóknak még ez sem volt a XIV. század végén, holott XIII. századbeli átiratásról van tudomásunk.

Zsigmond meghallgatta a kérelmezőt s lelkére köti a káptalannak a szorgos keresést és átiratok kiadását Salamon és a többi magyar zsidó számára.

A királyi parancs használt, mert a káptalan még ugyanezen évben jelenti, hogy szorgalmas kutatás után sekrestyéjében egy régi számadáskönyvben megtalálta IV. Béla levelét, az átirást és átadást teljesítette, s hitelesítésül függő nagy pecsétjével látta el.⁴

1406-ban, bizonyosan az 1405-iki országgyűlési végzésnek

¹ M. Zs. O. 31. 1.

² „... *pro ratihabicione libertatum ipsorum et prosecutione iurium*“ (U. o. 108. 1.)

³ *Békefi*: A bíraskodás tört. Magyarországon. (Egyet. előadások.)

⁴ M. Zs. O. 108—109. 1. A köv. átirás és ilyen pecsétű.

(a szabad királyi városok teljes bíraskodási jogköréről) ellensúlyozására ismét a szabadságlevél átírásáról olvasunk. Ezúttal két székesfehérvári lakos, a Pestről és Budáról való Saul jelenik meg ismét ugyanazon káptalan előtt, s a felmutatott káptalani kiadvány alapján megtörténik az átírás az illetők s az összes zsidók számára „*a hathatósabb védelem*“ szempontjából.¹

Az eddigi átírásokat a fehérvári káptalan készítette helybeli zsidók megkeresésére. Ebből a község vezető szerepére is következtethetünk.

1422-ben József budai zsidó az egész zsidóság nevében már Zsigmondot kéri fel az átírásra. A felmutatott fehérvári okirat alapján „a közös igazság kedvéért“ ez meg is történik.² 1431-ben Farkas soproni zsidó a közbenjáró.³ 1436 november 4-én Prágában kelt királyi oklevél megint átírja és megerősíti a kiváltáslevelet. Az országos képviselőket a pozsonyi Jakab és a budai Nicol vállalták magukra és személyesen járultak Zsigmond elé, aki a régi tartalomhoz még 5 új cikket csatolt, s ezóta szerepelnek a záradékok (clausula) a zsidók leveleiben.⁴ Az okiratról kitűnik, hogy szokásos a levelek letétbe helyezése; pl. a felmutatthoz hasonló a budai comes capellarumnál van.⁵

Az átírások ebből következően több példányban történtek s legalább a jelentékeny zsidóközségek igyekeztek egyet-egyet szerezni. Bizonyos, hogy Zsigmond gyakori szívéssége a magyar zsidók iránt szépen jövedelmezhetett a rosszúl gazdálkodó királynak.⁶

Zsigmond óta szokásba jött, hogy mihelyt új király lépett a trónra, a zsidók sietve igyekeznek megerősíttetni szabadságlevelüket. Hiába mondják ő és utódai, hogy örökre érvényesek a levelek, megtartásukat csak saját személyükre nézve ígérik meg s német szokáshoz hasonlóan az időnkinti megerősítés nálunk is megvan.

E jelenség oka a zsidók kamaraszolgasága. Ők a király tulajdonai, s ha a király meghal, a zsidók gazdát cserélnek s teljesen ettől függött, milyen eljárást óhajt előde védeniceivel

¹ M. Zs. O. 124—125. l.

² U. o. 165. l.

³ U. o. 168. l.

⁴ U. o. 169—172. l.

⁵ U. o. 169. l.

⁶ Kohn 189—190. l.

szemben követni.¹ Míg az új uralkodó a zsidók jogait el nem ismerte, addig védtelenek, jogtalanok, s ily körülmények között nem csoda, ha igyekeztek magukat mentül előbb biztosítani.

1438-ban kis Jakab budai és egy szintén Jakab nevű pozsonyi zsidó május 26-án Alberttal Bécsben erősítették meg összes hit-sorsosaik nevében kiváltságaikat.² V. László 1453 február 9-iki pozsonyi oklevelében olvassuk, hogy ekkor Farkas és Major (Mayor) budai zsidók a képviselők.³ 1458 június 19-én Mátyástól Farkas, Nyúl⁴ és Hozman⁵ budai zsidók helyben eszközlik ki a megújítást. De Mátyás a koronázás után az 1464 előtt kiadott okleveleinek érvényességét megsemmisíti s a zsidók sietnek 1464 június 4-én újra biztosítani helyzetüket.⁶ A közbenjárók, Farkas, Nyúl és Jakab, budaiak. 1493-ban július 26-án II. Ulászlótól már a zsidó prefectus járja ki a megerősítést.⁷ 1516-ban II. Lajos következik; a megújítás bizonyára uralkodása elején történt. 1518 szeptember 21-én Szalkay kancellár erről már mint megtörtént dologról szól.⁸ Később is említik, s a soproni zsidók egy felterjesztésükhöz mellékelik a II. Lajos szabadságlevelét.⁹

Külső
körülmények.

A megerősítést latin okleveleink a „*confirmare*”,¹⁰ „*innovare*”,¹¹ a németek a „*bestättigung*”¹² szóval fejezik ki. Mindig hangsúlyozzák, hogy a megújítás legfelsőbb kegyből történik.¹³ Zsigmond „császári és királyi kegyességet”,¹⁴ „különös királyi kegyet”,¹⁵ mások a királyi hatalom teljességét és tekintélyét emlegetik.¹⁶

Érdekes, hogy a későbbi megújítások mindig visszafelé felsorolják azokat a királyokat, akik már megerősítették a szabadságlevelet. Kiemelik mindig az oklevél hibátlan voltát és teljes megbízhatóságát. Az átírás szóról-szóra történik.

¹ Német területen a birodalmi városok s egyéb kiváltságos elemek is megerősítették jogaikat. A zsidók a koronázási adóval váltották meg életüket a német császároktól. (L. *Stobbe* 16. 1.)

² *M. Zs. O.* 174. 1.

³ *U. o.* 190—192. 1.

⁴ Nyvl, Nivl, Nywl, Niwl. (*U. o.* 199., 202., 203. 1.)

⁵ *U. o.* 198. 1.; a 199. l-on Mayor név van.

⁶ *U. o.* 202—204. 1.

⁷ *U. o.* 234—35. 1. 1494-ben a prefectus átírta e levelet. (*U. o.* 238. 1.)

⁸ *U. o.* 301. 1.

⁹ *U. o.* 324., 355. 1.

¹⁰ *U. o.* 169. 1.

¹¹ *U. o.* 169. 1.

¹² *U. o.* 403. 1.; confirmation (*u. o.* és 355. 1.)

¹³ *U. o.* 191., 199., 203. stb. 1.

¹⁴ *U. o.* 170. 1.

¹⁵ *U. o.*

¹⁶ *U. o.* 171., 175. 1.

A káptalani kiadványok pecsétjét már láttuk. A királyi okiratok, ha az országban adattak ki, vagy a titkos,¹ vagy a kettős királyi pecséttel² vannak ellátva és a szövegben is meg vannak nevezve. A királyi pecsétnek az országból való kivitele tilos, azért a külföldön kiállított oklevelek más pecsétűek. Zsigmond és Albert német császári kis pecsétjükkel hitelesítenek.³ Az 1422-iki átiratra királyi középső pecsétet tesznek.⁴ Kiállító gyanánt itthon a főkancellár,⁵ Prágában a főkancellár helyettese szerepel.⁶ Az egyes oklevelek végén fel vannak sorolva az egyházi és világi főurak.⁷ 1494-ban az átiratot a kancelláriai jegyző írta.⁸

Jellemző a korviszonyokra és a zsidók elővigyázó voltára az a körülmény, hogy midőn II. Ulászló Miksa császárral a híres, nevezetes családi szerződést megkötötte, amely Ulászló halála után a Lajos feletti gyámságot, az ő halála esetén meg egyenesen a magyar koronát köti le a Habsburgoknak, a zsidók már 1515 július 26-án a zsidó prefectussal Bécsben levelet szereztetnek, amelyben Miksa császár és magyar király „*Ulászló akaratával és beleegyezésével*“ az egész Mendel-családot és a magyar zsidóságot „*védelmébe és különös kegyébe*“ fogadja. Ulászló halála utánra pártfogását igéri s ezt lelkére köti az egyházi és világi nagyoknak is. Meg kell említenünk a császár egy kijelentését, amelyet Sopron a zsidókiűzés jogosságának támogatására fel is hoz, t. i. minden ígéret csak addig érvényes „*míg mi vagy Lajos . . . másképen nem határozunk róluk*“. Íme mily bizonytalan a zsidók helyzete a sok megerősítés mellett! Jellemzők a bevezető sorokban levő szavak, melyek szerint az összes zsidók a német császárok alárendeltjei.⁹

Utalást találunk a soproniak és budaiak egyenlő szabadságlevelére, amelyet 1388-ban a kismartoniak is megnyernek.¹⁰ Ennek tartalma Zsigmond szerint: a szabad vallásgyakorlat, a zálogvevés s a zálogokkal való kereskedés.

Valószínű, hogy ez valami külön levél volt, mert a IV. Bélái

¹ M. Zs. O. 192., 200. 1.

² U. o. 203., 235. 1.

³ U. o. 171., 175. 1.

⁴ U. o. 165. 1.

⁵ U. o. 203., 235. 1.

⁶ U. o. 171. 1.

⁷ U. o. 171—172., 203—04., 235. 1.

⁸ U. o. 239. 1. L. 18. 1. 7. jegyz.

⁹ U. o. 290—291. 1.

¹⁰ U. o. 449. 1. L. 6. 1. 3. jegyz.

az egész ország zsidóságára érvényes s akkor felesleges lenne külön kiemelni, hogy a Kanizsaiak zsidói a budaiak és soproniak kiváltságait élvezik. Erre mutat Garai Miklós 1421-iki levele is, amelyben felszólítja Sopront, hogy őrizze meg a zsidókat „*régi szabadságaikban, valamint azokban is, amelyeket a felséges Zsigmond király által nekik kegyesen adományozott kiváltság-leveélben olvashatnak*“.¹

1447-ben a pozsonyi zsidók Hunyadi János előtt „eredetiben“ felmutatnak egy szabadságlevelet, amelyből a kormányzó meggyőződik, hogy reájuk csak a király vethet ki adót.²

Hivatkozás
a kiváltság-
levelekre.

A kiváltságlevelekre tulajdonosaik sokat hivatkoznak, különösen a soproniak a kiűzést követő években. Egyszer pláne 500 évesnek mondják,³ máskor, mint már említettük, jogaik bizonyítására mellékelik.⁴ Szerintük szabadságlevelük értelmében a városnak tartania kell őket,⁵ míg a városiak nem ismerik el, hogy éppen kiváltságlevelükből kifolyólag fogadták be a zsidókat a falak közé.⁶

A zsidóüldözések és bántalmazások idején is hasznát veszik a leveleknek. 1529-ben egyes alsóausztriai községek, köztük Kabold, Kis- és Nagymarton⁷ küldöttségileg felmutatják a III. Frigyes és Miksa adta szabadságleveleket, amelyek értelmében senki a zsidókon hatalmat nem gyakorolhat, hogy a jogtalan bántalmazások ellen védelmet kérjenek Ferdinándtól. A király megerősíti a kiváltságleveleket és felszólítja a rendeket, hivatalos személyeket, az illető községeket stb., hogy ha a zsidók bárhol felmutatják jelen levelét, vagy ennek hiteles másolatát, tartoznak őket megvédeni. Kegyvesztés terhe alatt senki se merje ügyes-bajos dolgait velük másképpen elintézni, mint ahogy a szabadságlevelek előírják.⁸

A magyar királyok is hivatkoznak a zsidók jogaira, mikor védelmezik őket. II. Lajos pl. 1523-ban a soproni zsidók üldözését jog- és kiváltságellenesnek mondja a panaszkodók fel-

¹ *Hajnik* 25. 1. 98. jegyz.

² *M. Zs. O.* 184—185. 1. A IV. Béla levele adókról nem szól; legfeljebb úgy gondolhatunk erre, hogy miután ebben nyilatkozik meg a kamaraszolgaság, a zsidók csak a királynak tartoznak fizetni.

³ *L.* 2. 1. 10. jegyz.

⁴ *M. Zs. O.* 355. 1. L. 18 1. 9. jegyz.

⁵ *U. o.* 384—385. 1.

⁶ *U. o.* 381. 1.

⁷ Akkor területileg oda tartoztak.

⁸ *U. o.* 402—403. 1.

terjesztése alapján.¹ Ulászló is rámutat a pozsonyi zsidók jogaira, mikor 1513-ban pártjukat fogja.²

Meg kell emlékeznünk az egyes családoknak vagy személyeknek adott menedéklevelekről is. Mendel zsidó prefectus 1505-ben családját Budáról Pozsonyba akarja küldeni „*bizonyos észszerű okokból*“. Minthogy azonban elhatározás és akarat még nem elegendő, mert nem biztosítja a város részéről a befogadást, a prefectus II. Ulászlótól egy a pozsonyi hatósághoz intézett levelet eszközöl ki, amelyben a király meghagyja, hogy Mendel feleségét, fiú- és leánygyermekait, testvéreit és rokonait fogadja be, gondoskodják békés ottlakásukról s igazságtalan támadások ellen védelmezze meg.³ A menedéklevélnak hasznát is vették, mert a pozsonyi levéltárban maradt meg.

Menedék-
levelek.

Egy 1505 december 18-án kelt királyi leiratban olvassuk, hogy a prefectus Izrael nevű rokonát és familiarisát környékbeli nemesek és birtokosok bántalmazzák. A király meghagyja, hogy Pozsony védje meg a prefectusi helyettest.⁴

Az ilyen levelek mindig „különös királyi megbízásból“ íratnak s az illetőknek biztonságuk kedvéért a felmutatás után visszaszolgáltatandók.

1518-ban Szalkay László váci püspök és kancellár Lajos megbízásából Mendel prefectus és Jakab nevű veje, Fekete (Niger) József, Kis (Parvus) Salamon és a tatai Szarvas és József zsidók részére ilyen *salvus conductus* ad, amelyben őket családotul s minden vagyonostul védelmébe veszi s tehetségéhez képest oltalmazni igéri. Az összes rendek, bírói és egyéb hivatalos személyek kötelesek a fenti védeneket befogadni, tartani és védeni.⁵

Visszagondolva arra, hogy a Miksa császár részletesen tárgyalt levele is elsősorban a Mendel-családot veszi pártfogása alá,⁶ elmondhatjuk, hogy a prefectusok kihasználták kedvező állásukat s zavaros viszonyok között nem mulasztják el a magukról való gondoskodást.

¹ M. Zs. O. 323—324. 1.

² U. o. 286. 1. L. 24. 1. 2. jegyz.

³ U. o. 260—261. 1.

⁴ U. o. 261—262. 1.

⁵ U. o. 300—301. 1.

⁶ L. 19. 1. 9. jegyz.

II. FEJEZET.

Adóügy.

A) *Egyházi adók.* Tizedfizetés. Legrégibb adatok. A pozsonyi zsidók helyzete. Az esztergomi érsek és a zsidók. Helybeli kötelezettségek az egyház iránt.

B) *Királyi adók.* Régi bizonytalan állapotok. XIV. századbeli adatok. Az adók különböző nevei. Rendes és rendkívüli adók. A rendes adók nagysága és változó volta. Ismeretes rendkívüli adók. Az adóbeszolgáltatás ideje. Az adóbehajtók régen. A behajtás az országos zsidóbíróság és a prefectura idején. A városok szerepe a behajtásban. A behajtás módja és eszközei. A fizetési kötelezettségek teljesítése. Egyéb királyi jövedelmek. Kedvező vámengedmények.

C) *Városi adózás.* Városi kísérletek a zsidók kötelező helybeli adózására. Nagy Lajos és Pozsony. Városvédelmi költségek. Panaszok a zsidók ellen. Királyi parancsok. Egyéb városi adók. Boradó. Vám. Kiállítási díj. Beiratáspénz. Vételdíj. Telekbér. Rendes zsidóbér. Nagyszombati adatok. Városi önkény és királyi védelem. Simon esete és egyéb adatok. A zsidók helyzete a királyi zsidó adókat élvező Pozsonyban.

D) *Főúri birtokokon élő zsidók adói.* Zsigmond kedvező rendelkezése és ennek megszüntetése. Kettős teherviselés.

A zsidók adózási viszonyai a kamaraszolgasággal szoros összefüggésben állanak. Ennek kialakulása előtt a zsidók bizonyára ugyanazon adókat fizették, melyeket a föld többi népe. Kötelezettségeik voltak tehát általában a papság és a király, továbbá az illető földesúr vagy város iránt, amelynek területén letelepedtek.

Egyházi adók. Miután legrégebb adataink az elsőről szólnak, vizsgáljuk a zsidók egyház iránti kötelezettségeit az egész korszakon keresztül.

Tizedfizetés. Szent László és Kálmán törvényeiből tudjuk, hogy a zsidók

mezőgazdasággal foglalkoztak.¹ A Szent István elrendelte tized-fizetés tehát bizonyosan rájuk is kötelező.²

Valószínű, hogy mint a szomszédos német területen,³ úgy nálunk is a zsidók függetlenségük elvesztése előtt a püspököknek voltak alárendelve. Ezt látszik bizonyítani Kálmán törvényeinek már tárgyalt 75. fejezete.⁴

Legrégibb
adatok.

Hihetőleg a zsidók maguk is saját érdekükben igyekeztek megnyerni az egyházi hatóságokat, s ezzel velejárt, hogy a pártfogás fejében a tizeden kívül egyéb kötelezettséget is vállaltak magukra.

A kereszténytől, aki Szent László tilalma ellenére zsidónak keresztény rabszolgát ad el, a vételárát a püspökök számára elkobozzák.⁵ Miután a későbbi törvények még többször rendelkeznek a zsidók keresztény rabszolgatartása ellen, valószínű, hogy ilyképen, bár közvetve, az egyházfők a zsidók révén pénzhez jutottak.

Említettük, hogy III. Endre a pozsonyi zsidókat a polgárokkal egyenlő jogokkal ruházta fel, de „*az esztergomi érsek és a pozsonyi prépost jogainak épségben tartásával*“.⁶ Ez a kijelentés nem vonatkozhatott csupán a rendes tizedfizetési kötelezettségre, amely természetesen csak a földművelő, szőlőtermelő zsidókra érvényes, mert ezt a keresztény polgárok is fizették. Sokkal természetesebb az idézett szavak oly értelmezése, hogy a pozsonyi zsidók már régebben az esztergomi érsekhez mint megyés főpaphoz, sőt nagyobb biztonság kedvéért a helybeli

A pozsonyi
zsidók hely-
zete.

¹ M. Zs. O. 1—2. l.

² Az 1190-iki és az 1235-iki pécsi egyházmegyére vonatkozó oklevelek (L. az utóbbit M. Zs. O. 19—20. l.), melyek az egyházmegye minden rendű és állású lakóira, köztük a zsidókra is kötelezővé teszik a püspök számára a mezei termények utáni dézsmafizetést azzal a megokolással, hogy a tizedet a mózesi és új-testamentumi törvények is előírják, hamisítványok. L. Karácsonyi J.: „A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig“ c. művében a 64. és 83. szám alatt. Pauler Gyula:

„A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt“ című munkájában kifejti, hogy az oklevelet mai formájában valószínűleg Róbert Károly uralkodásának utolsó éveiben, László püspök idejében gyártották. (1893. I. kiad. II. köt. 756—760. l.)

³ Stobbe 8—9. l.

⁴ L. 1—2. l.

⁵ M. Zs. O. 1. l.

⁶ „*salvo iure archiepiscopi Strigoniensis et prepositi Posoniensis remanente*.“ (L. 5. l. 4. jegyz.)

káptalan első személyéhez, a préposthoz is védelemért fordultak, amelyért cserében még más meghatározott, előttünk ismeretlen kötelezettségeket is vállaltak magukra.¹ Valószínűleg hasonlóak a viszonyok azokon a zsidó lakóhelyeken, ahol egyházi hatóság székel.

Az esztergomi
érsek és a
zsidók.

A pozsonyi zsidóknak az esztergomi érsek iránti kötelezettségeire vonatkozólag érdekes oklevelünk maradt 1513-ból. A zsidó prefectus panaszt emel II. Ulászlónál, hogy az érsek pozsonyi új tizedszedője (decimator vinorum et bladorum) a zsidókat „*régi kiváltságaik és szokásaik ellenére új, szokatlan fizetésekre akarja kényszeríteni.*”² Követeléseai jogtalanok, mert II. Ulászló meghagyja a városnak, hogy az ottani és másutt lakó zsidókat a tizedszedő ellenében őrizze meg régi szokásaikban és kiváltságaikban.

Míg egyrésről a zsidók panaszt tétetnek jogtalan követelések ellen, addig másrésről ennek ellenkezője is előfordul. 1512-ben Kailod Jakab esztergomi kanonok bevádol néhány nagyszombati zsidót a zsidóbírónál, hogy a számlálás és tizedszedés elől kecskéiket máshová hajtották, hogy így a fizetés alól kibujjanak. A kár megtérítését kívánja, különben maga fog magának igazságot szerezni.³

Helybeli köte-
lezettségek
az egyház
iránt.

A nagyszombatiak a helybeli plébánosnak is részben pénz-, részben természetbeli adóval tartoznak. 1481-ből fennmaradt Wencel mesternek, az itteni plébánosnak számadáskönyve; e szerint egy házuk után 2 forintot kell fizetniök.⁴ Másik 4 ház után karácsony táján 32 denárt és 2 kappant kell beszoigáltatniok.⁵ Egy idevaló zsidó a káplánnak 12 solidust és 2 kappant

¹ *Ortuy* 293—94. l. *Hajnik* szerint az oklevél szavai a tizedre célozhatnak. (L. 14. l. 53. jegyz.)

² „... *ad quasdam insolitas et inconsuetas soluciones*“ (*M. Zs. O.* 286. l.) Ez és Bakócz Tamás egyéb elkövetett törvénytelenégei összesnek költséges római útjával, melynek célja a pápai szék elnyerése. (L. *Kohn* 252. l. 1. jegyz.)

³ *M. Zs. O.* 320. l.

⁴ U. o. 473. l.

⁵ U. o. A középkorban voltak u. n. „rovásos“ telkek, házak, amelyeken bizonyos teher feküdt. Ha a gazdája ilyet elad, a vevőre száll a fizetési kötelezettség. Pl. kötelezi magát, hogy az egyháznak, plébánosnak, a régi tulajdonosnak stb. évenként pénzben vagy természetben ennyit és ennyit fizet. (*Békefi*: Egyet. előadások.) Ilyenek bizonyosan a nagyszombati házak és a köv. l. 2. j. alatt levő telek is, amelyeket a zsidók keresztényektől vehettek meg.

ad.¹ 1439-iki telekkönyvi adat szerint Jekl pozsonyi zsidónő Szent Mihálynapján a Szent Katalin kápolnának 20 denárral és 2 tyúkkal adózik.²

A különböző egyházi adókat, részben pénz-, részben természetbelieket külföldön is megtaláljuk.³

A zsidóság számára függetlenségének elvesztése, azaz a királyi kamarához való tartozás új állapotokat teremt. Valószínű, hogy eleintén csak a királynak, vagy legfeljebb még a papságnak kell fizetniök, amint ez utóbbit III. Endre levelében láttuk is.

Sem IV. Béla előtt, sem utána hosszú ideig nincs okleveles bizonyítékunk a zsidók királyi adóiról. A nagy szabadságlevél ezekről nem emlékezik meg, de legalább is mostantól kezdve fizették a „census“-t.⁴

A már fizetett királyi zsidójövedelmekről először 1388-ban olvassunk.⁵ Ekkor és ezentúl sűrűn előfordulnak különböző elnevezéssel, mint a határozatlan „*redditus*“,⁶ „*proventus*“,⁷ továbbá „*collecta*“,⁸ „*dacia*“,⁹ „*contributio*“,¹⁰ „*solucio*“. ^{XIV. századbeli adatok. Az adók különböző nevei.} Későbbben a rendes adó leggyakoribb elnevezése a „*census*“,¹² „*census regalis*“,¹³ „*census regius*“,¹⁴ továbbá a „*taxa*“,¹⁵ amelyet különösen a rendkívüli adók jelzésére használnak. Találkozunk a „*servicia*“¹⁶ s a „*lucra*“¹⁷ kifejezéssel is.

Többféle adónak kellett lennie, mert a fennemlített nevek közül 3—4 is megvan az oklevelekben egymásutáni felsorolásban és „*singula collecta*“-kat és „*cuncta dacia*“-kat¹⁸ említenek forrásaink. Sűrűn előfordulnak az „*omnes*“, „*singulos*“, „*uni-*

¹ M. Zs. O. 474. 1.

² U. o. 465. 1.

³ Venetianer 82—84. 1.

⁴ L. 12. 1. 2. j. Ortway szerint a census regalis 1251 előtt is meglehet. (L. I. fej. 13. 1. 2. j.) Acsády szerint a XI.—XII. sz.-ban a „vendégek“-kel együtt a zsidók is fizettek „bér“-t. Ez a legfőbb védelem vagy földesúri jogból folyó magánjogi term. jövedelem. (Magyarorsz. pénzügyei I. Ferd. alatt. 10—13. 1.)

⁵ M. Zs. O. 449. 1.

⁶ U. o. és U. o. 179. 1.

⁷ U. o. 179., 182., 186. stb. 1.

⁸ Mint az 5. jegyz.

⁹ Mint az 5. jegyz. és M. Zs. O. 186. 1.

¹⁰ U. o. 170., 184., 197. 1.

¹¹ U. o. 170. 1.

¹² U. o. 170., 182., 184., 186. stb. 1.

¹³ U. o. 197. 1.

¹⁴ U. o. 308. 1.

¹⁵ „census seu taxa“ (U. o. 300. 1.) és sok helyen.

¹⁶ Mint az 5. jegyz.

¹⁷ M. Zs. O. 182. 1.

¹⁸ Mint a 13. jegyz.

versos“, „*quoslibet*“ jelzők. Az adók meghatározottak voltak, mert már az 1388-iki oklevél „*solita*“ jelzőt használ és 1436-ban is „*contribucio condigna seu solucio conveniens*“-ről olvasunk,¹ míg másutt a „*consuetus*“ szó jelöli közelebbről őket.²

Az adókat „*jog vagy szokás szerint*“³ vagy „*országos szokásból*“⁴ fizetik.

Rendes és
rendkívüli
adók,

Különbséget kell tennünk eleve a rendes adók, „*census legitimus*“⁵ vagy „*ordinarius*“⁶ és a később szokásba jött rendkívüliek között.

A zsidók mindkettőt a királyi kamarának szolgáltatják be.⁷

Tudjuk, hogy pl. Németországban az adó egyik nemét az „*arany áldozati fillér*“ (der goldene Opferpfennig), egy másik nemét „*koronázási adó*“ címen szedték.⁸ Hogy nálunk minő címen és mennyit szedtek, ismeretlen. Csak annyit tudunk, hogy Buda és Nagyszombat zsidóinak 1456-iki oklevél szerint egyenlő kötelezettségeik voltak a királyi adók tekintetében.⁹

A rendes adók
nagysága és
változó volta.

Nagyon kevés adat, s ez is csak a XV.—XVI. századból szól arról, mennyi volt évenként az egész ország zsidóságától a korona számára beszolgáltatott adó.

1453-ban, tehát V. László alatt rendes adóban 4000 aranyforintot szolgáltatnak be,¹⁰ míg Mátyás alatt évi 20,000 aranyat.¹¹ 1494-ben és 95-ben úgylátszik 800 forint volt a zsidók adója, mert az első évben a prefectus csak 400 forintot fizet ugyan, de a szövegből következtetve ez csak részlet volt.¹² A következő évben már 800 forintot szolgáltat be a zsidók taksája címén.¹³

¹ Mint a 25. l. 11. jegyz.

² *M. Zs. O.* 179. stb. l.

³ Mint az előző l. 17. jegyz.

⁴ *M. Zs. O.* 437. l.

⁵ U. o. 437., 438. l.

⁶ U. o. 328. l.

⁷ „*fiscus regius*“, „*camera regia*“ írják a források. (L. 2. jegyz. és 25. l. 17. jegyz. stb.)

⁸ *Stobbe* 17. és 31. l.; *Venetianer* 78—79. l.; *Wolf G.*: Die Juden 9. l.

⁹ L. 25. l. 13. jegyz.

¹⁰ *M. Zs. O.* 470. l. *Kohn* 204. l.

¹¹ *Fessler*: Geschichte der Ungarn V. k. 455. l.-on 20,000 aranyat mond;

egy szentszéki követ tudósítására hivatkozik, amely szerint azonban a rézbányák és a zsidók együttes adója 30,000 arany. (L. *Kovachich M. Gy.*: *Scriptores Rer. Hung. minores* II. 31. l.) Ezt használja fel *Csánki Dezső* az „I. Mátyás udvara“ c. munkájában (L. 14. l.) V. ö. *Kohn* 215. l. 1. jegyz. és *Ortvay* 299. l. 1. jegyz.

¹² „... *ratione taxe super eos imposita solvit 400*“ (*M. Zs. O.* 470. l.). L. *Kohn* 238. l. 2. jegyz. és *Ortvay* 330. l. 4. jegyz.

¹³ „... *pro taxa iudeorum*“ (*M. Zs. O.* 470. l.).

Ez évben a székesfehérváriak 300 forintot fizettek.¹ 1525-ben 1600 forint a királyi census címén befolyt összeg,² tehát kétszer annyi, mint II. Ulászló alatt. 1528-ban a zsidók kiűzését kérelmező Sopron írja, hogy az egész országban lakó zsidók évente 1200 forintot fizetnek adóban.³

Ezen feltűnő különbségeknek okai a II. Ulászló alatti pénzgazdálkodás, a zsidók bérbeadása, elzálogosítása, a királyi zsidójövedelmek elajándékozása.⁴ Ily módon adójuk nagy része a főurak és bérlok zsebébe jutott. A II. Lajos alatti zavaros idők sem javítottak a helyzeten. Ezért a felsorolt adatokból (V. László és Mátyás korát kivéve) nem is következtethetünk az összes magyar zsidók adójának nagyságára.

Részletesebb tudomásunk van a zsidók *rendkívüli adóiról*, bár kimerítőnek és teljesnek ezen ismereteink sem mondhatók.

Ismeretes
rendkívüli
adók.

A zsidók függő helyzetükből kifolyólag kötelesek voltak nemcsak a megállapított rendes, hanem az ú. n. „*rendkívüli adókat*“ („*taxa extraordinaria*“⁵ vagy egyszerűen „*taxa*“⁶) is fizetni. Egyébként alkalomadtán ilyeneket a királyi városoknak is fizetni kellett.⁷

Különösen a folytonos pénzzavarban szenvedő II. Ulászló és II. Lajos folyamodtak a pénzszerzésnek ezen rájuk nézve könnyű módjához, bár szinte kétségtelen, hogy az az óriási összeg, amelyet 1405-ben Zsigmond a soproni zsidóktól beszedett, szintén rendkívüli adó volt, és már V. László idejében is előfordulnak a „*contributio*“-k.⁸

Az efajta fizetés teljesítése, minthogy a kivetés hirtelen, váratlan érte a zsidókat, s mint látni fogjuk, mindig sürgős behajtással járt, súlyos kötelezettség.

Legtöbbször a pozsonyi zsidók rendkívüli adóiról olvasunk, bár valószínűleg minden alkalommal az összes zsidóköziségeket

¹ *Soltész Gyula*: Az 1494—95. évi királyi számadások művelődéstört. vonatkozásai 17. 1. (L. *Művelődéstört. Értekezések* 18. szám.)

² *Pray*: *Epistole procerum regni Hungarie* I. 224. 1.

³ *M. Zs. O.* 392. 1.

⁴ L. a köv. fejezetben.

⁵ *M. Zs. O.* 284., 311. 1.

⁶ U. o. 233., 248., 327. stb. 1.

⁷ *Ortvay* II. 3. 158—159. 1.

⁸ *M. Zs. O.* 197. 1. L. *Hajnik* 6. 1. 22. jegyz. és *Kohn* 204. 1. 6. és 7. jegyz.

hasonló sors érte. Erre példáink is vannak,¹ de meg abból is következtethetünk, hogy csupán egy zsidóközségtől behajtott összeg aligha elegendő, hogy a pénzzavarokon úgy-ahogy enyhítsen.

Időrendben okleveleink a következő esetekről emlékeznek. 1405-ben a soproniakra 3000 arany- és 500 kamara forintot vetettek ki.² Alighanem Zsigmond ezidei dalmáciai és boszniai hadjáratai tették szükségessé ezt a korabeli viszonyokhoz képest nagyon jelentékeny összeget. 1471-ben Mátyás a pozsonyiaktól szedett taksát.³ 1493-ban,⁴ 1500-ban⁵ is ők fizetnek. 1504-ben, noha II. Ulászló az összes szabad királyi városokra és az egész magyarországi zsidóságra vet ki rendkívüli adót, megint csak a pozsonyi zsidókról olvasunk.⁶ 1513-ban Berysló Péter kincstartó Pozsonyhoz írt szavai szerint megint „jó összeg pénzt” („bonam summam pecunie”) kell mindnyájuknak fizetnie.⁷ 1514-ben,⁸ 1517-ben szintén a pozsonyi zsidók szolgáltatnak be bizonyos összeget a kincstárba.⁹ Az utóbbi esetben tudjuk, hogy az egész ország zsidóira kivetett taksából Pozsony zsidóságára 110, Sopronéra 80 arany jutott.¹⁰ A legtöbb oklevél csak általában a határozatlan „bizonyos” jelzőt használja (certam summam pecunie), amelyből az adó nagyságára nem következtethetünk.

A mohácsi vészt megelőző nyomasztó viszonyok közepette a zsidókra is súlyos terheket róttak. 1521-ben április 11-én II. Lajos a pozsonyiak rendkívüli adójának behajtásáról rendelkezik, s leveléből kilálglik, hogy az összes zsidókra vetett ki illet.¹¹ Az év végén a budai országgyűlés határozata „A zsidók fejadója”-ról¹² elrendeli, hogy az ország területén belől bárhol és bármely jószágon letelepedett zsidó fejenként 1 forintot fizessen. Ezen 12. cikk érvényes a férfiakra, nőkre, fiú- és leánygyermekre, sőt elővigyázatosan meghagyja, hogy a szegénynek a

¹ „universitas iudeorum” írja II. Ulászló 1493-ban (M. Zs. O. 232. 1.); „ad iudeos nostros generaliter per totum hoc regnum” mondja II. Lajos 1517-ben (U. o. 297. 1.) és L. a 6. és 7. jegyz.

² M. Zs. O. 121. 1. Zsigmond az oklevél szerint a királyi ügyletek elintézésére szánta a pénzt.

³ Ortway 331. 1. 3. jegyz.

⁴ M. Zs. O. 232. 1.

⁵ U. o. 248. 1.

⁶ U. o. 257. 1.

⁷ U. o. 283–84. 1.

⁸ U. o. 288. 1.

⁹ U. o. 296–97. 1.

¹⁰ U. o. 297–98. 1.

¹¹ U. o. 310–11. 1.

¹² U. o. 313. 1.

gazdagabbak segítsenek a fizetésben, azaz adózzanak a vagyontalanok helyett.

A zsidók ezen adójának aránytalanul súlyos volta kitűnik a korabeli egyéb rendkívüli adókkal való összehasonlításból.¹

1524-ben újra a pozsonyi zsidóktól² s valószínűleg a többiek-től is hajtának be rendkívüli adót. 1526-ban a soproni zsidóktól e címen 500 forintot szednek, míg a város csak 600-at fizet.³

Ezek azon esetek, amelyekről okleveles bizonyítékunk van, s ez természetesen nem zárja ki azt a körülményt, hogy a zsidókat többször is megadóztatták.

Igy a zsidók, ha közvetlenül nem is, mert ez lehetetlen volt, de pénzükkel mégis hozzájárultak a honvédelemhez. Az 1513-iki kincstárnoki leirat egyenesen kimondja, hogy a pénz Ő felsége és a birodalom „*nélkülözhetetlen szükségleteire, de különösen a végvárok szervezésére kell*“;⁴ ugyanezért sürgeti II. Lajos 1518-ban a rendes adót, amely ezenkívül az udvar számára is nélkülözhetetlen.⁵ 1514-ben a parasztlázadás,⁶ a mohácsi vész előtt az országot fenyegető veszély sűrűn adott alkalmat a fizetésre. Legtöbbször a leiratok általánosságban csak az uralkodó és a birodalom nagy szükségét emlegetik.⁷ II. Lajosnak a keresztény vallásra tért Szerencsés Imre is kölcsönöz honvédelmi célokra.⁸

Kérdés, mikor szolgáltatták be a zsidók a rendes adókat a királyi kincstárba?

Az adó-
beszolgáltatás
ideje.

Valószínű, hogy a „census regalis“ kezdete óta volt valami erre vonatkozó szokás, de csak az országos zsidóbíróság megalakulása után, 1416-ban olvasunk először a soproni és az összes magyarországi zsidók karácsonynapi „*collecta*“-iról.⁹ Ez tehát rendes adó volt.

A királyi adónak két részletben, t. i. Szent Györgykor és Szent Mihálykor való fizetését csak II. Lajos idejéből mutathatjuk

¹ L. Kohn 269. 1. 3. jegyz. és Pollák 53–54. l.

² M. Zs. O. 327. 1.

³ U. o. 355. l.

⁴ U. o. 283–84. l.

⁵ U. o. 300. l.

⁶ „ad presentem expeditionem contra malefactores“ (L. 28. 1. 8. jegyz.)

⁷ M. Zs. O. 232., 233., 257., 259., 328. l. L. 28. 1. 4., 6., 9., 10. jegyz.

⁸ M. Zs. O. 333–34. l.

⁹ Hajnik 25. l. 96. jegyz. Ortvay szerint Mátyásig rendetlenül, meg nem határozott időben egyszerre fizették a censust. (L. 329. l.)

ki teljes bizonyossággal.¹ Pozsonyban e két napon szedik az adót.² Sopronból csak a Mihály-napiról van okleveles bizonyítékunk,³ de bizonyos, hogy itt és másutt is a pozsonyi szokás dívott, amint ezt II. Lajosnak 1518-ban kelt leveléből kivehetjük.⁴

A rendkívüli adók váratlanok, ezeknél tehát megállapodott szokásról nem lehet szó.

Egy-egy adórészlet nagyságáról csak elvétve tudunk. 1494-ben a prefectus 400 forintot fizet.⁵ 1518-ban az elmúlt Szent György-napi census fejében a pozsonyi zsidók 90 forinttal tartoznak.⁶ 1405-ben a soproniak is részletekben fizetnek: először 1000 aranyat, amelyről a királyi biztosok levelet adnak,⁷ a többit is gyorsan fizetik, mert a következő évben már csak 500 forinttal tartoznak, de még ezt is sürgetik.⁸

Az adóbehajtás
régén.

Felmerül az a kérdés is, kik szedték a zsidók adóit?

Minthogy a zsidók a kamaraszolgaság megalakulása óta a királyi kamarának vannak alárendelve, ennek feje pedig a tárnokmester,⁹ kinek neve Rogerius szerint „*camerarius*“,¹⁰ bizonyára ő intézi a zsidók adóügyeit. Ő küldi ki az adószedőt s a behajtásban a város, mint későbbben is, segíteni tartozik. Valószínű, hogy egy-egy zsidót is segítségül vesznek.

A behajtás az
országos zsidó-
bírótság és a
zsidóprefectura
idején.

Az országos zsidóbírótság életbeléptetésével az adókezelés e hivatal viselőjének dolga. A rendelkezésünkre álló néhány adat alapján a behajtás mikéntjére természetesen nem általánosíthatunk.

1405-ben Miklós altárnok és Geus Péter teljhatalommal felruházva a király megbízásából mennek Sopronba, s a már említett nagy

¹ Kohn véleménye szerint II. Ulászló alatt valószínűleg rendszeresen egyszerre, fia alatt a megkésztetődött adó miatt talán kedvezményképpen kétszerre s e két napon fizethettek. (L. 204. 1. 5. jegyz., 238. 1. 2. jegyz., 268. 1. 3. jegyz. és 314. 1. 2. jegyzet.) De előfordul, mint láttuk Ulászló alatt is az évi adó részletben való fizetése. (L. 26. 1. 12. jegyz.)

² M. Zs. O. 300., 304., 311. 1.

³ U. o. 302. 1.

⁴ „*quoniam autem universas taxas iudeorum regni nostri... nobis pro predicto festo beati Georgii martiris*

provenire debentes quamprimum exigi... volumus“ (L. 29. 1. 5. jegyz.)

⁵ L. 26. 1. 12. jegyz.

⁶ Mint a 4. jegyz.

⁷ L. 28. 1. 2. jegyz.

⁸ Pollák 25. 1. 3. jegyz.

⁹ L. Boreczky Elemér: A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig, 11. 1. (1904 Budapest.) A „*magister tavernicorum*“ 1148-iki oklevél szerint „*regie camere presideus*“. (L. Pauler Gy. i. m. II. kiad. I. köt. 485. 1.)

¹⁰ „*Thavernicus, qui et camerarius dicitur*“ [Rogerius: Carm. miser. (Endlichernél: Mon. Arp. 262. 1.)]

adót a városi tanács útbaigazítása és tanácsa alapján vetik ki, s részben fel is veszik.¹ A hátralék behajtásával Zsigmond Geus Pétert bízta meg.² A következő évben Zuborius de Nasser királyi főkincstartó írja, hogy őt bízta meg a király a soproni zsidók esedékes adójának behajtásával, s ezen a címen sürgeti a fizetést.³ 1416-ból közvetlen adat bizonyítja, hogy az adóügy száalai az országos zsidóbíró kezében összpontosulnak. Ugyanis Garai Miklós neje Anna és fia Miklós írják Sopronnak, hogy különös királyi meghagyással az összes magyarországi zsidók legközelebbi karácsonynapi collectáinak behajtásával megbizattak, „*amint azt urunk a nádor tiszte megkívánja*“. A levelet zsidó viszi a városnak, amelyet a levélírók kérnek, sőt a király személyében megparancsolják, hogy az átadónak, aki a helybeli zsidókra az adókat ki fogja vetni, engedje ezeket megfizetni és kiadni.⁴ Minthogy az adókat bizonyos vallásos törvények szerint kellett felosztani, valószínű, hogy legtöbbször, mint itt is, zsidókat vettek segítségül. 1428-ban pl. Sopronba megint zsidó adószedő megy, amidőn szintén Garai intézkedik az adó behajtásáról.⁵

Az 1416-iki oklevél szövege mutatja, hogy a kivetés és felosztás esetről-esetre történt, bizonyára az adózók anyagi viszonyainak megfelelőleg. 1471-ben Mátyás megbízásából Ernuszt János zólyomi főispán Piry Miklóst küldi „bizonyos taksák“ behajtására Pozsonyba.⁶

A zsidó prefectura megteremtésével az adóügy intézése zsidó kézbe kerül. Főképp az adókezelés szempontja vezethette Mátyást e hivatal szervezésében, s reményében nem is csalatkozott, mert a zsidóktól való jövedelem alatta mint láttuk, nagyon felszapo-

¹ L. 30. 1. 7. jegyz.

² L. 30. 1. 8. jegyz.

³ Keltezetlen, de valószínűleg 1406-ból való oklevél. (M. Zs. O. 122—23. 1. és Pollák 261. 1. és 2. jegyz.) Valószínű, hogy a kincstartó felszólítása a hátralékos 500 frtra vonatkozik (L. 2. jegyz.), mert a szövegezésből látni, hogy egyidejűleg Zsigmond is leír a városnak („iuxta unum (!) et formam literarum regalium cum presentibus vobis directarum“); a király levele pedig 1406-ból

fennmaradt s erre vonatkozik (L. 30. 1. 7. jegyzet). Lehet, hogy Miklós és a főkincstartó országos zsidóbírák, vagy az első csak helyettese a másodiknak. (L. erről II. r. I. fej. C) alatt.)

⁴ L. 29. 1. 9. jegyz.

⁵ Pollák 76. 1. 2. jegyz. és 77. 1. 1. jegyz. Az oklevél szélén héberül Sopron neve van, hogy a latinul nem értő zsidó eligazodhassék.

⁶ L. 28. 1. 3. jegyz.

rodott. Senkisé ismerhette jobban a zsidók vagyoni állapotát, mint a prefectus, s így erre a feladatra ő a legalkalmasabb.¹ Az egész évi rendes adót, amely Mátyás alatt bizonyosan megállapított, de utódai alatt oly változó, ő osztja fel az egyes községek között, természetesen ezek népessége és gazdagságához mérten. Ugyanígy jár el a rendkívüli adók dolgában, amelynek teljes összegét a király, vagy az ő megbízásából a kincstárnok határozza meg.² A prefectus feladata azután a részletkérdések elintézése királyi meghagyás alapján.³ Előfordul, hogy az egyes tagokra is ő vet ki adót,⁴ de valószínűleg csak kivételes esetekben, pl. ha a községi tagok nem tudtak megegyezni.⁵

A behajtást megbízott emberei („*homines sui*”)⁶ által végzeteti, akik a királytól⁷ vagy a kincstárnoktól⁸ megbízó levelet nyernek, amely hivatva van számukra a városi hatóság segítségét rendes és rendkívüli adóbehajtásoknál biztosítani s kötelességükké teszi mindenben a megbízottak kezére járni. A meghatalmazást az adószedők az illetékes hatóság előtt felmutatják, amely azt vagy megtartja, vagy a bennfoglalt királyi parancs értelmében visszaadja a felmutatónak.⁹

Megtörténik, hogy a prefectusi megbízottal kincstárnoki ember is lemegy az illető helyre.¹⁰ Máskor a prefectus és a budai zsidó esküdtek közösen jelölnek ki alkalmas zsidó adószedőt.¹¹ 1513-ban Pozsonyban egy Oroszlán nevű zsidó van a rendes adók beszedésével megbízva; erről Herendi kincstartó értesíti a várost, hogy kezére járjanak.¹² 1518-ban a prefectus rokona, Fekete Ábrahám van ott e célból,¹³ 1524-ben pedig Mendel Izrael hagy helyettest, akinek a város királyi parancs szerint minden jogos dologban, de különösen az adó behajtásában segítsen és akinek a zsidók ép úgy tartoznak engedelmeskedni, mint a prefectusnak.¹⁴

¹ A zsidóprefectusról részletesen szólnak a II. rész I. fejeletében.

² L. 28. 1 7. jegyz.

³ „*ex commissione nostra*” (*M. Zs. O.* 233. 1.); „*de voluntate et mandato nostre maiestatis*” (*U. o.* 248. 1.) és hasonló kifejezések.

⁴ *U. o.* 306—307. 1.

⁵ *Kohn* 219. 1. 4. jegyz.

⁶ *M. Zs. O.* 232., 248., 284., 288. stb. 1.

⁷ *U. o.* 232., 248., 288. stb. 1.

⁸ *U. o.* 257., 284. stb. 1.

⁹ *U. o.* 288., 300., 327., 328. stb. 1.

¹⁰ 1513-ban Berysló Péter Pozsonyba ilyet küld. (L. 3. jegyz.)

¹¹ 1521-ben Pozsonyba rendes és rendkívüli adók ügyében. (L. 28. 1. 11. j.)

¹² *M. Zs. O.* 283. 1.

¹³ L. 29. 1. 5. jegyz.

¹⁴ L. 29. 1. 2. jegyz.

De a prefectura idején királyi kiküldöttek is hajthatnak be adót: 1519-ben Pozsonyba megy egy,¹ míg 1526-ban Sopronba menő királyi megbízott már csak egyetlen zsidót talál ott.² Szavaiknak kétségtelen hitelt (fide indubia) kell adni, s aszerint cselekednie a városnak.³

Már eddig is említettem, hogy a városi hatóság minden esetben köteles volt segíteni a behajtásban. Ez a kötelezettség egykorú lehet a zsidók kincstári adóival. Legrégibb közvetlen adatunk 1406-ból való, amikor Zsigmond⁴ és egyuttal a főkincstartó⁵ is egyidejűleg leírnak Sopronnak, hogy gondoskodjék a zsidók tartozásának megfizetéséről és adja át ezt a megbízottnak. A második levél kényszer alkalmazására is felhatalmazza a várost. 1423-iki soproni levéltári adat szerint a város szállítja be a kincstárnak a papok boradóját és a zsidók taksáját,⁶ tehát neki is kellett behajtania. Felsőbb parancsra rendes és rendkívüli, esedékes és hátralékos, továbbá megtagadott adókat segít behajtani s a prefectus vagy megbízottjainak kezéhez szolgáltatni.

A városok szerepe a behajtásban.

Minthogy valamennyi királyi leirat hangsúlyozza a pénz sürgős szükségességét, azért a városokhoz szigorú hangú levelek érkeznek, amelyek haladék, vonakodás nélküli, gyors behajtást követelnek.⁷ 1524-ben II. Lajos három napot engedélyez a hátralékos és esedékes rendes adó behajtására, mert ez a mindenfelől fenyegető veszélyben és kikerülhetetlen szükségben halasztást nem tűrhet.⁸ Ekkor, de általában majd mindig felhatalmazzák a városokat, hogy vonakodás esetén kényszert alkalmazzanak, esetleg börtönbe vessenek s minden alkalmas eszközt igénybevegyenek.⁹ Valószínűleg az előrelátás, de meg talán a tapasztalás volt e rendelkezés oka. 1493-ban husz napi időközben II. Ulászló kétszer ír le¹⁰ s másodszor szemére veti Pozsonynak lanyhaságát és hanyagságát és felhatalmazza, hogy le is tartóztathatja a zsidókat a fizetés megtagadása esetén;¹¹ 1500-ban szintén ilyen

A behajtás módja és eszközei.

¹ M. Zs. O. 304. 1.

² U. o. 395. 1.

³ Mint az 1. jegyz.

⁴ L. 30. 1. 8. jegyz.

⁵ L. 31. 1. 3. jegyz.

⁶ Pollák 26. 1. 2. jegyz.

⁷ *supercitissime, promptissime, ci-*

tissime írják az oklevelek. (M. Zs. O. 232., 288., 308. 1.)

⁸ U. o. 328. 1.

⁹ rendesen így vagy hasonlóan: „*per omnia eorum onera et gravamina ac remedia opportuna*” (U. o. 232., 233., 248. stb. 1.)

^{10, 11} M. Zs. O. 232., 233. 1.

megbizást ad.¹ Hogy mennyire szükséges a pénz és sürgős a behajtás, kitűnik abból, hogy mint előzőleg láttuk, egyszerre királyi és kincstárnoki leirat is jó, amelyben ugyancsak lelkére kötik a hatóságnak a szorgosságot.

A város felelős azért, hogy a zsidók fizetési kötelezettségeiket teljesítsék. Az 1406-iki királyi leiratban olvassuk, hogy Sopron kötelezte magát a hátralékos részlet beszolgáltatására.² S ugyanakkor a kincstartó azzal fenyegetőzik, hogy lustaság esetén lefoglaltatja a polgárok vagyonát.³ 1428-ban Garai országos zsidóbíró a zsidó adószedőnek adott levelében azt írja Sopronnak: „*ha nem hajtjátok be a soproni zsidóktól a kiszabott összeget, a ti vagyonotokból és javaitokból fogjuk azt bárhol kifogni és kicsikarni*“.⁴ 1524-ben II. Lajos is ezt igéri Pozsonynak.⁵

Ilyen körülmények között a város mindenesetre nem valami gyengéden bánhatott a zsidókkal, hanem a maga érdekeit védte.

Néha még a prefectusi tekintély sem elegendő a fizetésre való kényszerítésre és ilyenkor más eszközökhöz nyúlnak. 1514-iki királyi leirat Pozsonyt felszólítja, hogy a prefectusi megbízott által megnevezendő előkelőbb és jómódú zsidókat adja a megbízott kezeibe, hogy őket a prefectushoz Budára szállíthassa.⁶ Ez az első sikertelen behajtási kísérlet után történt.

A városok lanyhaságáról szóló prefectusi felterjesztésen alapuló királyi panaszról olvasunk 1493-ban és 1518-ban; ez utóbbi esetben a zsidó prefectus előadja, hogy Pozsony többszöri megkeresésére sem akar segíteni neki a rendes adó behajtásában.⁷

Vajjon pontos adófizetők-e a zsidók? Már az eddigi elszórt megjegyzések is mutatják, hogy a zsidók nem valami szívesen fizettek. Különösen sok baj lehetett a rendkívüli adók behajtásával. Előfordul, hogy a rendes adóval is hátralékban vannak: 1518-ban június 19-én még nem fizették meg a Szent György-napi részletet (ápr. 24-én).⁸ A következő évben október

A fizetési
kötelezettségek
teljesítése.

¹ M. Zs. O. 248. 1

² „*de summa remansistis obligati*“
(L. előző 1. 4. jegyz.)

³ L. U. o. 5. jegyz.

⁴ „*de bonis et rebus vestris ubicunque ac pecudio exigere et extor-*

quere faciemus“ (Pollák 77.1.1. jegyz.
L. 31. 1. 5. jegyz.)

⁵ L. 33. 1. 8. jegyz.

⁶ L. 28. 1. 8. jegyz.

⁷ M. Zs. O. 233. 1. és L. 29. 1. 5. jegyz.

⁸ L. 29. 1. 5. jegyz.

2-án II. Lajos már leír az elmulasztott Mihály-napi adó ügyében,¹ pedig a mulasztás csak pár nap (szept. 29-étől). 1524-ben október 16-án a pozsonyi zsidók az elmúlt évi adó egy részével és az elmúlt Szent Mihály-napi adóval is adósok.² Néha összeszik a rendes és a rendkívüli adó behajtása, mint pl. Pozsonyban 1504-ben és 1521-ben.³ Természetesen ilyenkor a fizetés még súlyosabb feladat.

Az adóbehajtás mindenestre nem volt kellemes sem a behajtóra, sem a fizetőre. Ha a zsidók nem akarnak fizetni, az adót a gazdagabbakon veszik meg. II. Lajos 1517-ben azt írja Pozsonynak és Sopronnak, hogy hívja a városházára a tehetősebb zsidókat, s kényszerítse őket a fizetésre.⁴ Hasonlóan rendelkezik 1524-ben Pozsonyhoz írt levelében; majd a megbízott nevezi meg az illetőket.⁵ Ismerjük már előzőleg a budai határozat ily értelmű rendelkezését is.⁶ 1526-ban a soproniak panasza szerint a jobbmódu zsidók szöktek el,⁷ valószínűleg tapasztalásból tudva, hogy fizetéskor őket szedik elő.

1520 december 17-iki kincstárnoki leirat értesít, hogy néhány pozsonyi zsidó megtagadta az adófizetést „*nem tudni milyen merészségtől vezetve és szabadságban bizakodva*“.⁸ Három nappal korábban kelt nádori oklevélben ezzel összefüggő dolgot olvasunk: Báthory István nádor írja a városnak, hogy „ne engedjétek meg, hogy egy zsidó is kivonja magát a prefectus által kivetett adó alól, hanem kedvezés és támogatás nélkül kényszerítsétek őket fizetésre“.⁹

Ha a mohácsi vész előtti állapotokat nézzük, a sok rendkívüli adót a rendesek mellett s hozzá még a zsidók folytonos üldözését, zaklatását a városok részéről, nem is csoda, ha igyekeztek megszabadulni a terhes kötelezettségektől, ha másképp nem lehetett, szökés által, mint feljebb láttuk. Ki is merültek már: a soproni zsidóknak visszatérésük után 1000 forintnyi értéket kell elzálajosítani, hogy az említett 500 frt. adót letehessék.¹⁰

¹ L. 32. 1. 10. jegyz.

² L. 33. 1. 8. jegyz.

³ L. 28. 1. 6. és 11. jegyz.

⁴ L. U. o. 9. és 10. jegyz. Így rendelkezik 1514-ben II. Ulászló is. (L. 34. 1. 6. jegyz.)

⁵ L. 29. 1. 2. jegyz.

⁶ L. 28. 1. 12. jegyz.

⁷ L. 33. 1. 2. jegyz.

⁸ M. Zs. O. 308. 1.

⁹ L. 32. 1. 4. jegyz.

¹⁰ L. 29. 1. 3. jegyz.

Végeredményben tehát mégis a zsidók húzták mindig a rövidebbet s akárva nem akárva fizettek, mert fizetniök kellett. Egy 1539-ben kelt és a nagyszombati zsidókat védelmező oklevélben olvassuk, hogy *„ők ép úgy viselik az ország összes terheit, mint Ő felsége többi alattvalói“*.¹

A sok baj és kellemetlenség árán megszerzett pénzt a prefectusi megbízottak főnökük kezébe szolgáltatják, aki azt a királyi kincstárba befizeti. Ilyenkor valószínűleg ő, de meg az *„universitas iudeorum“* is, amely felelős az eleve bizonyos összegben megállapított adóért,² nehéz gondtól szabadult meg.

Egyébként tévedés lenne azt hinni, hogy csak a zsidók fizették nehezen az adókat. A pozsonyi polgárok a rendkívüli adózás iránti ellenszenvüket kiterjesztik az adószedőkre is, akiket gyűlölnék,³ s ha a magyar történelemnek a mohácsi vészt megelőző éveket tárgyaló lapjait forgatjuk, meggyőződhetünk, mily nehéz, hálátlan feladat az adóbehajtás még ilyen válságos időkben is.

Egyéb királyi
jövedelmek.

A tárgyalt adókon kívül egyéb jövedelmük is volt a királyoknak a zsidóktól. Koronázás alkalmával, ünnepélyes bevonulásoknál, menyegzőknél, a szabadságlevelek megerősítésekor bizonyosan mindig pénzt, ajándékokat vittek az uralkodónak. Mikor Mátyás 1477-ben Beatrix-szal bevonul Budára, a zsidók küldöttsége két ezüst kosarat 10—10 font ezüsttel megrakva adott neki.⁴ Candalei Annát, II. Ulászló feleségét a székesfehérvári koronázás alkalmával a zsidók fényesen fogadták, s bizonyosan nem üres kézzel mentek eléje.⁵ Még így is mindenesetre jobb a helyzetük, mint a német zsidóknak, kik a koronázáskor vagyonuk harmadával adóztak.⁶

Más módon is jutottak a királyok a zsidók révén pénzhez: a leleményes Zsigmond az Ausztriából magyar földre menekült zsidók adósságainak behajtását elrendeli ugyan, de a behajtott összegek felét és harmadát magának tartja.⁷ Különös esetekben

¹ M. Zs. O. 433. 1.

² Kohn 317. 1. 3. jegyz.

³ Ortvay II. 3. 158—59. 1.

⁴ Bongarsius; (L. Schwannndtner-nél: Scriptorum Rerum Hungaricarum II. 148. 1.) V. ö. Kohn 213. 1. 2. jegyz. és 214. 1. 2. jegyz.

⁵ Marcali Henrik közleménye: M. Tört. Tár XXIII. évf. 103. 1. V. ö. Kohn 253. 1. 1. jegyz.

⁶ L. 18. 1. 1. jegyz.

⁷ M. Zs. O. 150—54. 1.

a királyok beszédetik az adósságlajstromokat s behajtják az összegeket a kincstár részére, mint pl. Ferdinánd az 1529-ben elégetett bazini,¹ s később valószínűleg az előzőtt nagyszombati zsidókét.² II. Ulászló kölcsönöket csikar ki zsidóitól,³ amelyeket aligha fizet vissza; az akarata ellenére elköltözöttek minden vagyonát pedig a korona javára lefoglaltatja.⁴

A számos adóval szemben meg kell emlékeznünk azon kedvező vám-engedményekről, amelyekben IV. Béla levele a zsidókat részesíti. A 12. pont értelmében a zsidó áruí és egyéb megvámolás alá eső cikkei után csak annyit fizet az összes vámszedő helyeken, mint azon város polgárai, ahol épen tartózkodik.⁵ Halottjaik szállításánál semmit sem kell fizetniök.⁶ A 23. pont felmenti a zsidókat a beszállásolás kötelezettsége alól.⁷

Zsigmond említett kibővített szabadságlevele elrendeli, hogy a zsidó saját személye után csak annyit fizet, mint abban a városban vagy birtokon tartózkodó keresztény, ahol a zsidó ép van, s ismét kimondja, hogy a vámszedők a halottat szállító zsidóktól semmit sem szedhetnek.⁸

A szabad királyi városokban letelepedett zsidók eleintén a városi terhek viselésében nem osztoztak. Az adókimetés joga a kamara védelme alatt álló zsidókra nézve egyedül a királyt illette, s reá nézve előnyös, ha a zsidóknak más irányu fizetési kötelezettségeik nincsenek, mert annál több jövedelem jut a kamarának.

A városoknak azon törekvése, hogy a zsidókat is belevonják a városi terhekben való osztozásba, úgy látszik Nagy Lajos alatt érvényesül először. Saját szempontjukból tekintve a dolgot, a városoknak igazuk volt, mert ők is fizettek a királyoknak, de a belső városi háztartás, utcák, árkok, erődítések, falak stb. jó karban tartása is sok pénzbe került, pedig ez utóbbiakra a középkori városoknak sokszor nagy szükségük volt. Ép Pozsony

¹ M. Zs. O. 421—22. l.

² U. o. 439. l.

³ L. 46. l. 4. és 5. jegyz.

⁴ L. 8. l. 2. jegyz.

⁵, ⁶ M. Zs. O. 28. l.

⁷ U. o. 30. l. *Kohn* véleménye szerint a király csak a maga részéről mond

le a beszállásolás jogáról. (L. 375. l.)

„Item in domo iudei nolumus hospitari“ mondja a törvény. Frigyes levelében „nullum volumus“ áll. (M. Zs. O. 26. l.) *Hajnik* ez értelemben javítja a magyar törvényt. (L. 12. l. 47. jegyz.)

⁸ M. Zs. O. 170. l.

Kedvező vám-engedmények.

Városi kisérletek a zsidók kötelező helybeli adózására.

történetéből tudjuk, hogy a falakon egyre folynak az építkezések, eliszaposodott árkokat tisztítanak stb. Néha-néha a király is hozzájárul a költségek könnyítéséhez.¹

A zsidókra nézve természetesen a városok követelése hátrányos, mert így kettős fizetésre kötelezettek.

Nagy Lajos és
Pozsony.

1346-ban Pozsony kieszközli a zsidók városi adózását. Nagy Lajos december 4-én Budán kelt levelében elrendeli, hogy „minden rendű és rangú ember, akinek Pozsonyban és határában háza van, közösen és egyértelműleg tartozik teljesíteni a város őrzésének és megerősítésének a dolgát s viselni a város minden egyéb terhét”. Fel is sorolja, hogy parancsa az egyházi és világi emberekre és a zsidókra egyaránt érvényes, mert ha a várost veszély éri, ellenség legyőzi, közös a baj, s ennél fogva közösen kell gondoskodni az őrzésről és védelemről is.²

A város bizonyára folyamodás útján nyerte Lajos levelét; egyébként a királynak is fontos volt, főleg a gyakran veszélyeztetett határszéli Pozsonynál, hogy kellő védelmi állapotban legyen.

Miután a későbbi időkben más városokban is a zsidók hasonló kötelezettségeiről olvasunk, a városi közteherviselés kétségtelenül mindenütt kötelező reájuk, s a városok igyekezettek minél előbb, talán ép Pozsonnyal egyidejűleg megszerezni e fontos kiváltságot.

Városvédelmi
költségek.

A XV. századból több adat bizonyítja, hogy a pozsonyi zsidók hozzájárultak az erődítések költségeihez: 1439—40-iki számadáskönyv szerint javítási munkálatokat kell fizetniök;³ 1442-ben az újjvárosi vargatoronnyal szemben építendő két erődítéshez 500 dénárt ajánlottak meg, s ebből egy részletet törlesztenek.⁴ A számadáskönyv úgy tünteti föl a dolgot, mintha a zsidók önként adóztatták volna meg önmagukat, de a sok kieroőszakolt adó mellett ez aligha önkéntes.⁵ 1526-ban is a falak megerősítésére fizetnek bizonyos összeget.⁶ 1503-ban tűzi vedrek beszerzésére adóztatják meg a zsidókat.⁷

¹ *Ortvay* II. 1. 102., 104., 113., 114. l.

² *M. Zs. O.* 65—66. l.

³ *Ortvay* II. 3. 158. l. 1. jegyz.

⁴ *M. Zs. O.* 466. l. Ez a „schusterthurm” a város déli oldalán volt. (L. *Ortvay* II. 1. 143. l.)

⁵ „das sy unter einander angeschlagen habn” (L. 4. jegyz.)

⁶ *M. Zs. O.* 478. l.

⁷ U. o. 465. l.; az oklevéltár 1439-iki, *Ortvay* 1503-iki évet ír. (L. 338. l. 2. jegyz.)

A zsidók nem szívesen teljesítették efajta kötelezettségeiket, mint egyes felmerülő panaszok bizonyítják. 1452-ben Nagyszombat panaszt emel a kormányzónál, hogy „*a lakosok közül néhányan, de különösen a zsidók*“ ismeretlen okból nem akarják teljesíteni a városőrzési szolgálatokat a város nagy kárára és sérelmére. Pedig régi, királyok adta kiváltságuk, hogy mindenki, de „*különösen a zsidók*“ tartoznak a város védelme érdekében az őrszolgálatokat teljesíteni.¹ Az oklevélből látszik, hogy eddig a zsidók meg is feleltek e kíváncsolomnak. Két évvel később Pozsony is hasonló panasszal járul az uralkodóhoz: többszöri figyelmeztetés ellenére a zsidók nem akarnak adóval (contribucio) járulni a falak megerősítéséhez, javításához és építéséhez, s eddigi szokás ellenére vakmerően a nappali és éjjeli őrszolgálat- és egyéb közös terhekben való osztozástól is vonakodnak. Pedig, mondja az oklevél, a város bizonyos részén nyugodtan, békén, saját szokásuk szerint élhetnek.²

Panaszok a zsidók ellen.

Mindkét esetről a panaszokra feleletképpen az illető városokhoz intézett okiratokból értesülünk. Az elsőben Hunyadi János értesíti a hatóságot s főleg a zsidókat, hogy fölhatalmazta a városi kapitányokat, hogy szükség esetén kényszerítsék a zsidókat kötelességük teljesítésére, mert ő Nagyszombat kiváltságait tiszteletben kívánja tartatni. V. László Prágából parancsolja meg, hogy a pozsonyi zsidók minden közteherben résztvegyenek, kellő időben öröket adjanak, contribuciot fizessenek méltányosan, az idők szükségéhez mérten, mert ők is ép oly biztonságban és nyugodtan élnek a városban, mint bárki más.

Királyi parancsok.

1456-ban talán újjólagos panaszoktól indítva, V. László meghagyja a nagyszombati zsidóknak, hogy a kincstári adón kívül bármiféle adót (census) és szolgálatokat (servicia), amelyeket a város fenntartása érdekében tőlük kívánnak, teljesíteni kötelesek,³ s a város bizonyára jól kihasználta e felhatalmazást.

A XVI. században, 1515-ben panaszodik először Sopron: a zsidók nem akarnak a sok költségbe kerülő falak építésében és javításában résztvenni s a zavaros idők okozta terhekben osztozni; ezért II. Ulászló felhatalmazza a várost, hogy szükség esetén minden eszközzel kényszerítsék őket erre, s figyelmezteti

¹ „*custodias et vigilaciones facere debeant*“ (M. Zs. O. 188. 1.)

² U. o. 196. 1.

³ U. o. 197. 1.

a zsidó prefectust is.¹ A későbbi városi felterjesztések, amelyekben részben a zsidók kiűzését kérelmezik, részben hevesen tiltakoznak visszafogadásuk ellen, többször emlegetik e panaszt, pl. 1522-ben.² 1526-ban írják, hogy régóta és jelenleg is évente bizonyos összeget kell adni a zsidóknak a védelemre (in subsidium) és helyadóul (loco steurr), de már néhány év óta megtagadták ezt; számuk is nőtt és mégsem fizettek többet.³ Mint-hogy ez volt egyik fő panaszuk a zsidók ellen, mikor Mária királyné 1526 szeptember 23-iki levelében eredménytelenül megparancsolja visszafogadásukat, kijelenti, hogy a zsidók hajlandók közösen viselni a terheket.⁴ 1528-ban a városiak a helytartótanács-hoz már azt írják, hogy a zsidók adózatlanul (frey gesessen) éltek a polgárok között; robotot, őrizetet, segélypénzt már 16 év óta nem fizettek, noha ezek fejében bizonyos összeg volt rájuk kiszabva.⁵

Hogy mennyiben igazak Sopronnak ezidei panaszai, ma már természetesen eldönteni nem lehet; aztán meg oly időben mondták ezeket, amikor még sok egyebet is mondott mindkét fél: az egyik, hogy megszabaduljon a gyűlölt zsidóktól, a másik, hogy visszamehessen a városba. Ha meg is tagadta a zsidó a fizetést, vajjon eltúrte volna-e a város, hogy 16 évig ne adózzék, s az egyébként oly leleményes Sopron nem talált volna módot arra, hogy kényszerítse őket?

Egyéb városi
adók.
Boradó.

A másik adó, amely legkorábban jelenik meg oklevélben, a *boradó* (*Weingab, Losung*).

A zsidó vallása törvényeinél fogva keresztények készítette bort nem ihatott, s azért kénytelen volt maga csinálni.

Már 1371-ben Nagy Lajos pozsonyi „összes hű zsidóinak” írt levelében olvassuk, hogy a városi tanács előterjesztéséből megtudta, hogy e régiebb idő óta fizetett adót megtagadták. Megparancsolja, hogy „*saját boraik után*” („de ipsis vinis vestris”) a „*dacia*”-t továbbra is fizessék, s maradjanak meg régi szokásaikban, mert újításokat nem tűr.⁶

¹ M. Zs. O. 292. 1.

² „mit gemain stat nichts mittleide, sonnder frei ir lebe in mussgang vertzern“ (U. o. 316. 1.)

³ U. o. 343. 1.

⁴ U. o. 337. 1.

⁵ U. o. 397. 1.

⁶ U. o. 79. 1.

1415-iki¹ és 1434-iki² pozsonyi számadáskönyvek felsorolják a helybeli zsidók eléggé súlyos boradóját, amelynek nagysága nem mindig a termelés arányának megfelelően változik. 1415-ben 1 urna után általában 4 denárt számítanak, de már 1434-ben nem ilyen következetes a kirótt adóilleték.³ A termelés 2 és 26 urna között váltakozik. 1511-iki adat szerint a bordézsalmó bizottság szabta meg az adót.⁴ Valószínűleg megegyezés szerint, vagy önkényesen határozták meg az összeget.

Az 1421-iki budai jogkönyv 191. fejezete elrendeli, hogy a zsidónak saját és zálogba nyert, de elévült ingatlanán termő bora után fizetnie kell a „*losung*“-ot. Keresztény és zsidótól a vásárolt bor után is adózik.⁵

A városi polgár is fizetett boradót. Budán és Pozsonyban pl. ép a bor volt a fő adóztatási alap.⁶

Sopronnak 1394-ből fennmaradt „vámjoga“ felsorolja a vám alá eső állapotokat, szövetanyagokat, s utoljára a zsidót, akitől 2 denárt szed.⁷

Vám.

Valószínű, hogy másutt is szedtek a zsidó személye után vámot, és pedig magasabbat, mint a kereszténytől; legalább erre következtethetünk Zsigmond már tárgyalt országos érvényű határozatából, amely ebben a tekintetben egyenlőséget rendelt el.⁸

Pozsonyban, Sopronban és másutt is bizonyára fizettek a zsidók kölcsönüzleteiknek a zsidókönyvbe való beírásáért.

A budai jogkönyv 50. fejezete a „*kiállítási díjat*“ (*Schreib-lonn*) említi. A keresztény kisebb ügyekben kiállított záloglevélért 12 dénárt, a fontosabbakért 100 dénárt ad.⁹ A zsidó mindig kétszereset (duplum) fizet, tehát 24 és 200 dénárt.¹⁰ A fizetés

Kiállítási díj.

¹ *M. Zs. O.* 463—64. 1.

² *U. o.* 464. 1.

³ Pl. 6 urna után annyi mint 2 után, 8 urna után 6, 4 után 3 libra (*U. o.*).

⁴ „die nach dem Stab ist einkommen“ (*U. o.* 477. 1.) T. i. a hordókban levő bor magasságát bottal mérik az adó-kivetők és a magasság szerint állapítják meg az adót. (*Békefi*: Egyet. előad.)

⁵ *M. Zs. O.* 161. 1.

⁶ *Relkovic Neda*: Buda város jogkönyve 171. 1. (Művelődéstört. Értek. 12. sz.) és *Ortway* II. 3. 154. 1.

⁷ *Fejérpataky László*: Magyarorsz. városok régi számadáskönyvei 145. 1. és *M. Zs. O.* 459. 1.

⁸ L. 37. 1. 8. j. Abból a körülményből, hogy külön is megtiltja az új hozzácsatolt cikkekben a hullák utáni vámszedést, szintén azt lehet következtetni, hogy ezen irányban is visszaélések fordultak elő. (*U. o.*)

⁹ *Relkovic N.* i. m. 177—78. 1.

¹⁰ *M. Zs. O.* 160. 1.

a városi jegyzőnek, mint minden egyéb oklevélért, úgy ezért is, mindig előlegesen történik.¹ Ez a szokás valószínűleg Pozsonyban is megvan.² Ugyanitt fizették a „*beiratási pénzt*“ (*schreibgeld*) az új telekkönyv megnyitásakor házaiknak bevezetéseért, illetőleg átírásáért,³ és a „*vételjogi díjat*“ (*Kauffrecht*), mikor ujon szerzett házat beiktatnak a telekkönyvbe.⁴ A pozsonyi számadáskönyv 1471-ben egy „*Uebermas*“ nevű ismeretlen természetű adót említ.⁵ A város csak erőszakkal hajthatta be; valószínűleg jogtalan követelés.⁶ Fizették a *telekadót* üres telek után régi birtokosoknak, plébániáknak, kolostoroknak, vagy egyes szent-helyeknek, mint az egyházi adózásnál említettük.⁷ Soproni zsidónő a városnak évi egy magyar forintot fizet megvásárolt háza után.⁸ Egy másik idevaló zsidó ezen a címen évenként karácsonykor két forintot fizet.⁹ A soproni „*loco stewerr*“ valami letelepedési adó lehetett.¹⁰

Ezen adókon kívül Pozsonyban a zsidók a városnak rendes évi adót is fizettek Szent Mihálykor: összege 50 forint. Neve „*bér*“ (*zyns*),¹¹ „*zsidóbér*“ (*judenzynz*),¹² „*zsidópénz*“ (*judengeld*).¹³ Hol egy tételben szerepelnek, tehát ekkor egyszerre lefizették, mint 1491-, 93-, 94-, 1513-, 1514—15-, 1517—18-, 1520—21-, 1524—26-ban, hol részletben, pl. 1477-ben 10, máskor 30, majd 42 forintot.¹⁴

Erről az 50 forintnyi összegről először 1477-ben olvasunk.¹⁵ Mikor lépett életbe ez a megállapított összeg fizetése, nem tudjuk.¹⁶ A pozsonyi levéltárban egy XV. századbéli keltezetlen

¹ Mint az előző l. 9. jegyz.

² *Ortvay* 336. l.

³ 1513-ban több zsidó 18 font és 17 schillinget. (*M. Zs. O.* 477. l.)

⁴ 1473-ban egy zsidó 18 schilling dénárt. (U. o. 472. l.)

⁵ „feleslegadó“. (U. o.)

⁶ Mint a 2. jegyz.

⁷ L. 24. l. 4. és köv. jegyz.

⁸ *Hajnik* 13. l. 48. jegyz.

⁹ 1516-iki adat. (*M. Zs. O.* 478. l.)

¹⁰ L. 40. l. 3. jegyz.

¹¹ *M. Zs. O.* 472. l.

¹² U. o. 472., 475. l.

¹³ U. o. 475., 477., 478. l.

¹⁴ Mint a 12. jegyz.

¹⁵ *M. Zs. O.* 472. l.

¹⁶ Már az 1442-iki számadáskönyv említ egy átvett részletet, amellyel a „zsidók tartoznak a városnak“. (L. U. o. 469. l.) 1448-ban zsidóktól bejött 74 forintról olvasunk. (U. o. 470. l.) Lehet, hogy ezen összegek a királyi zsidóadókból erednek, amelyeket ez időben Pozsony élvezett vagy pedig egyéb városi, többektől vagy mindnyájuktól behajtott adó volt. A „*judengelt*“ kifejezés már 1467-ben előfordul Prawn Farkas „gaber“ számadásában. (*Ortvay* II. 3. 158. l. 5. jegyz.)

könyvecske a „*Liber quartus Taxae erigendae in civitate*“ felírást viseli. A végén a polgárok nevei után a „*Regestrum perversorum iudeorum*“ a zsidók neveit tartalmazza az egyesektől fizetett „*taxa*“-val.¹ Vajjon ez azonos-e a „zsidópénz“-zel vagy külön adó volt, eldönthetetlen.² A XV. század első évtizedeiben a számadáskönyvek egyes zsidókkal való leszámolásokat őriztek meg. Ezekben az adó neve egyszerűen „*gab*“.³ Későbbi számadásokban többször előfordulnak egyes tételek, amelyek csak úgy vannak meghatározva, hogy „*bevétel a zsidóktól*“. Ezeknek természetéről és eredetéről semmi felvilágosításunk nincs.⁴

A XV. század 70-es éveitől fennmaradt elszórt adatok bizonyítják, hogy ekkor a „*gaber*“ feladata a zsidókra kivetett adók behajtása, mert ő számol el a beszedett pénzzel, mint pl. 1467-ben Prawn Farkas.⁵

A városi polgárok adóját is „*gaber*“-ek szedték, akik házról házra jártak, vagy a felek mentek el hozzájuk.⁶

Előfordul, hogy a zsidók a városi adóval hátralékban vannak.⁷ Megtörténik, hogy a „*gaber*“ a zsidók adójából a városnak előlegezett bizonyos összeget, amelyet utólag a város az ő javára a számadásból levont.⁸

A városi jövedelmeket a kamarások kezelték; ezek vezették a számadáskönyveket és ezeknek a kezébe szolgáltatták át a zsidók adóját is. Többször a polgármester⁹ és a bíró¹⁰ szerepelnek

¹ *Hajnik* 13. l. 49. jegyz.

² *Kohn* szerint külön adó, ha a „zsidópénz“ már megállapított. Lehet azonban, hogy a XV. század elején még egyenként fizették az adót, s ebből az időből maradt fenn a könyvecske. (L. 316. l. 1. jegyz.)

³ 1410-ben Musch zsidó „*gab*“-jának egy részét, 13 sol. 10 denárt fizet. (*M. Zs. O.* 461. l.) Ezen években a város leszámol egy zsidóval 1410-iki hátralékos fél és 1411-iki egész „*gab*“-ja ügyében (4 $\frac{1}{2}$ és 10 sol. denár). (U. o. 462. l.) 1434-ben egy pozsonyi zsidó az „*exactio*“ jegyzék szerint 80 denárt fizet. (Mint az 1. jegyz.)

⁴ 1455-ben Asserl a zsidóktól 48 forintot szolgáltat be. (*M. Zs. O.* 471. l.)

1499-ben, 1502-ben, 1506-ban különböző összegek. (U. o. 476–77. l.)

⁵ *Ortvay* i. h.

⁶ U. o. II. 3. 159–61. l.

⁷ Item Dy Juden Sind ir gab Schuldig dez Jars facit 6 tl. 7 sol. 8 dn. (1443-ból Werzker L. 4. kerületi gaber számadása (L. U. o. II. 3. 156. l. 3. j.) A polgárok is hátralékban vannak sokszor; régi adószedők évekkal később szolgáltatnak be működésük idejéből visszamaradt adókat. (U. o. 167. l.)

⁸ 1457-ből Karner J. számadása: restat Civitati 39 tl. 6 s. 8 d. Daran ze wecht man im ab von der Juden 5 tl. 72 dn. (U. o. 4. jegyz.)

⁹ *M. Zs. O.* 475., 477. l.

¹⁰ U. o. 469. l.

átvevő és beszolgáltató gyanánt. Valószínű, hogy a Mihály-napi adót a község tagjai osztják fel és hajtják be, s mindnyájan felelősek érte.¹

Nagyszombati
adatok.

Nagyszombatban 1408-ban Nyerges Jakab számadása szerint a zsidók adója 50 libra;² 1515-iki számadás már 90-et mond.³ A számadás a bíró és esküdt polgárok jelenlétében történik.

Pozsonyban a zsidók 1480-iki adat szerint 10 forintot fizettek a városi szárazmalomban megőrölt lisztjük után,⁴ ezt azonban külön adónak nem tekinthetjük.

Városi önkény
és királyi
védelem.

A zsidóknak bőséges alkalmuk volt a fizetésre. De egyes városok, főleg Sopron, s egyesek, különösen soproniak nem elégedtek meg a tőlük húzott jövedelemmel és önkényesen megszarolták és megadóztatták őket többnyire a gyenge Jagellók alatt.

Különösen jellemző az 1490-iki soproni eset. A Mátyás halála utáni zavaros viszonyokat a város felhasználta, és börtönbe vetette az összes zsidókat s csak azon feltétellel hajlandó őket szabadon bocsátani, ha minden adósságukat elengedik. Mindenesetre elég egyszerű módja lett volna a kellemetlen adósságoktól való megszabadulásnak.

Beatrix és Corvin János azonban „nagy nehezteléssel” értesülnek a történelekről. Április 21-én kelt levelükben meghagyják a városnak, hogy a zsidókat, akiket a királynélküli időkben inkább védeni, mint bántalmazni kellene, azonnal minden feltétel nélkül bocsássa szabadon. Ha azonban más ok miatt fogta le őket, forduljon hozzájuk, s ők igazságot és elégtételt fognak szolgáltatni.⁵

Simon esete
és egyéb
adatok.

Ebben az időben vették el Simon zsidónak 800 forintját. A város azonban eljárásának törvényes színezetet iparkodik adni. Az április 16-iki levélben, melyet Simon a maga és felesége nevében és még 5 zsidótanú ír alá, úgy tünteti fel a dolgot, hogy a zsidó „*nagy és durva pert*” („ain grosse und grobe Verhandlung”) indított a város ellen. Ezért a bűnért fej- és

¹ Kohn 317. 1.

² M. Zs. O. 460. 1.

³ U. o. 463. 1.

⁴ U. o. 473. 1.

⁵ L. 14. 1. 1. jegyz. Ugyanez év ápr. 7-én Nagyszombat is levelet kap Corvin Jánostól, amely megtiltja, hogy

a zsidókat bántalmazni, vagy vagyonukban megkárosítani engedjék, mert különben anyagi felelősségre vonja őket. (L. 13. 1. 9. jegyz.) Ugyan ő azonban szept. 15-én a tatai zsidókat kiűzi, s egyesek vagyonát híveinek ajándékozza. (L. 3. 1. 7. jegyz. és M. Zs. O. 226. 1.)

jóságvesztés sujtaná Simont, de Sopron kegyesen megbocsájt, s ő pénzzel váltja meg magát. Hogy mi volt az elkövetett nagy bűn, azt nem mondja, pedig bizonyosan nem mulasztaná el közhirre tenni, ha igaz lett volna. De még ez nem elég: belefoglaltatja a levélbe, hogy a zsidó megfontolva, a maga jószántából cselekedett, s látva a Mátyás halála okozta nagy városi szükségét, a pénzt Sopronnak ajándékozta.

Ugylátszik azonban, hogy még a leleményes Sopronnak is gyanusnak, hihetetlennek tetszik zsidórésszről ez a hirtelen bőkezűség, mert 800 frt. nem megvetendő összeg akkoriban, s ezért további óvintézkedéseket tesz. Lemondatja a zsidót a pénzre támasztható minden jogigényről a maga és örökösei nevében és zsidó voltára erős esküvel megígérteti vele, hogy sem magyar királytól, sem osztrák fejedelemtől¹ semmiféle levelet nem fog kieszközölni (freiheit oder commission), sőt s ez a legfontosabb, szavát veszi, hogy ha ebben az ügyben a király vagy bárki más a várost felelősségre vonná, a városra szabott büntetést ő fogja fizetni.² Ezzel egyrészt el akarja riasztani Simont, másrészt meg magát igyekszik biztosítani. És Simon mindent aláír, megígér, meg is esküszik, de nem tartja az ilyen ígéretet kötelezőnek. Már április 21-én jön Beatrix levele, de ez aligha használ, legalább neki nem, mert szept. 25-én Székesfehérvárott van II. Ulászló előtt s levelet eszközöl ki tőle. Ebben a király azt írja, hogy „*minden igaz és törvényes ok nélkül*“ fogták el családotul, fosztották meg vagyonától, sőt feleségét és gyermekeit még mindig lefogva tartják. Ulászló meghagyja, hogyha a dolog úgy áll, ahogy neki előterjesztetett, a város bocsássa szabadon a foglyokat, adja vissza a vagyonukat, mert ő egy alattvalóját sem hagyja mástól zaklattatni és kifosztani. De a király, mint előzőleg Beatrix és Corvin is, nem akarja elidegeníteni magától Sopront mindjárt uralkodása elején, s azért elrendeli, hogy mondják meg, ha más ok idézte elő eljárásukat, s ő döntené fog.³

Sopron azonban közvetlen e rendelet után osztrák főható-

¹ Az osztrák vonatkozás érthetővé válik, ha tudjuk, hogy a trónkövetelő Miksa minduntalan betör az országba és Sopront is veszélyezteti. 1490 szept.

28-án ez rövid időre meg is hódol. (L. Történelmi Tár IX. 176. 1.)

² *M. Zs. O.* 218—220. 1.

³ *U. o.* 224—25. 1.

ság alá jut, és marad november 7-ig.¹ A három közbeeső napon Simon aligha, Miksa urasága alatt ha meg is próbálta a levélnek érvényt szerezni, még a rendesnél is kevesebbet nyomott Ulászló szava. 1491 december 7-ig nem boldogult, mert ekkor Budán újra megjelenik Ulászló előtt; kérelmezi és meg is kapja levele átirását.²

Vajjon ki segítette most már másodszor Simont a király jóakaratahoz: a prefectus vagy valami más jóakaró, a maga pusztá igazsága vagy a pénze, vagy valamennyi együttvéve?

Valószínű, hogy családját és pénzét visszakapta. Ezt abból következtethetjük, mert 1493-ban a Mendel-család két tagjával együtt egy 2100 aranyforintot kitevő adósságügyben egyezkedik egy féllal s hihetőleg csak kára megtérítése után járulhatott nagyobb összeggel a közös üzlethez.³

Az az Ulászló, aki 1490-ben megparancsolja, hogy a pozsonyi zsidókat, kik 400 forintot nem akarnak neki kölcsönözni, be kell börtönözni mindaddig, míg meg nem hajlanak⁴ s aki ugyancsak 1491-ben felszólítja a pozsonyi hatóságot, hogy segítsen megbízottjának, Pósa Balázs helybeli polgárnak néhány ottani zsidót, ha kell erőszakkal is Budára felküldeni, hogy ott velük az országra nézve fontos ügyet elintézhessen,⁵ amely fontos ügy nem lehetett más, mint pénzkövetelés, megvédelmezi Simont a soproniak kapzsisága ellen.

Nemsokára megint alkalma nyílt hasonló közbelépésre. 1492-ben Farkas és az összes soproni zsidók panaszt tesznek, hogy néhai Harb Kristóf soproni polgár a polgármester és a tanács tudtával 130 aranyat jogtalanul kicsikart tőlük, sőt a kölcsönkért 60 aranyat sem akarta megfizetni. A király március 22-én kelt levelében meghagyja, hogy Harb hátramaradt vagyonából azonnal teljesen elégítsék ki a zsidókat. A megokolás ugyanaz, ami a Simon levelében.⁶

1495-ben Baytmiller Jakab, Sopron kapitánya, önkényesen „taxá“-t vetett ki a zsidókra s ennek egy részét, bizonyára a hatóság segítségével vagy legalább is tudtával, már be is hajtotta. II. Ulászló „nagy nehezteléssel“ értesülvén a történekről,

¹ L. előző l. 1. jegyz.

² M. Zs. O. 229—30. l.

³ U. o. 336—38. l.

⁴ U. o. 227. l.

⁵ U. o. 229. l.

⁶ U. o. 230—31. l.

május 1-én megparancsolja a tanácsnak, hogy a már behajtott összeget azonnal teljesen adassa vissza, a hátralékot pedig ne engedje behajtani.¹

Ulászló készségét bizonyára a prefectus közbenjárásának, de főkép a saját, illetőleg a kamara érdekei védelmének tulajdoníthatjuk, mert a város eljárását felségjoga megsértésének s a kincstár megkárosításának tekinthette.

Külföldön is a zsidótartók igyekeztek saját zsidóikat megvédeni a mások kizsákmányolása ellen, mert ez a tulajdon érdekeiket veszélyeztette.² A strassburgi érsek 1261-ben pl. szemére veti a polgárságnak, hogy az ő zsidóit jogtalan fizetésekre kényszerítik.³

1497-ben megint Sopron szolgál jellemző esettel: Zápolyai István meghagyván az elűzött németujhelyi zsidók befogadását,⁴ a város egyikőktől pénze után harmincadot vett. Rövid időközben egymásután az asszony panaszára Zápolyai kétszer is megparancsolja a pénz visszaadását azzal a megokolással, hogy sehol az országban nem szednek pénzből harmincadot és hogy „*még a hitetleneknek is igazságot kell szolgáltatni*“.⁵

A királyi zsidójövedelmeknek a városok részére való átengedés ideje alatt⁶ sem kedvező a zsidók adózási helyzete. A pozsonyi zsidók 1447-ben keservesen panaszkodnak, hogy miután a város kivetette „*nagyon súlyos adót*“ nem fizették, börtönbe csukatták őket. A kormányzó, hogy a zsidókat régi szabadságaikban megvédelmezze, megtiltja bármely önkényes adó kivetését és a személyükben és vagyonukban való háborgatást. Egyuttal szabadonbocsátásukat követeli.⁷

A zsidók helyzete a királyi zsidóadókat élvező Pozsonyban.

Végül foglalkoznunk kell a főúri birtokokon élő zsidók adózási viszonyaival is. Zsigmond egyes ismert s valószínűleg egyéb esetekben is a főúri birtokokra telepítendő zsidókat illetőleg

A főúri birtokokon élő zsidók adói.

¹ U. o. 240—41. l.

² Neumann Max: Geschichte des Wuchers in Deutschland 295. és 305. l.

³ Schöpfung: Alsatia diplomatica 597. sz. és Stobbe 39. l.

⁴ L. 6. l. 5. jegyz.

⁵ „*cum autem Infidelibus Justicia sit administranda.*“ (Pollák 43. l. 1. jegyz. és U. o. 2. jegyz.)

⁶ L. köv. fejezet C) alatt.

⁷ „*valde onerosam et multum grande(!) taxam*“ írja az oklevél. (L. 20. l. 2. jegyz.)

Zsigmond lemond minden adószedési jogáról, minden jövedelemről s telj-
 kedvező rendel- hatalmat ad a zsidótartóknak az összes személyét és a kincs-
 kezése és ennek megtartása. tárt illető adók behajtására.¹

Ezekén a helyeken tehát a zsidók helyzete kedvezőbb, mert csak földesuraiknak fizetnek, míg városi társaik már királyi és városi adókat szolgáltatnak be. Pedig védelmi helyzetük is jobb: inkább uraik szeme előtt voltak s ezek, hogy a maguk számára minél jövedelmezőbbé tegyék őket, bizonyára pártfogolják mások ellenében zsidóikat.

Ez az előnyös helyzet azonban nem sokáig tartott. Pár évtized után még maga Zsigmond változtat a dolgon: az 1436-iki szabadságlevél 2. új pontja elrendeli, hogy az ország területén belől bárhol és bárminő főnemesi birtokon élő zsidók a királyi zsidóadók fizetéséhez ellenmondás nélkül illőleg, méltányosan hozzájáruljanak.²

Hogy a király országos határozatban rendeli ezt el, amellet bizonyít, hogy több főnemesi birtokon laktak már ezidőtájt zsidók. Nincs kizárva az sem, hogy nemcsak külföldi, hanem városi zsidókat is nemesi birtokokra csábított az eddigi előnyös helyzet, s igyekeztek ideköltözni.

Zsigmond eljárását valószínűleg arra a körülményre vezethetjük vissza, hogy nagylelkű lemondását és bőkezűségét megbánta és ez újítással most növelni akarja jövedelmét. De éppenséggel nem lehetetlen az a feltevés sem, hogy maguk a zsidók, közelebbről a városi zsidók eszközölték ki e határozatot: mint-hogy a főnemesek zsidói velük egyenlő kiváltságokat élveztek,³ mért ne osztozzanak ők is a közös királyi terhekben? Lehet, hogy e révén a többi zsidók könnyebbülést reméltek, míg Zsigmond talán ép nagyobb jövedelemre számított, mikor e határozatot hozta.

¹ „liberam, plenam et absolutam potestatem et omnimodam facultatem” (M. Zs. O. 450. 1. és L. 6. 1. 1. jegyz. és a köv. fejezet A) alatt.

² U. o. 170. l.

³ L. 6. 1. 7. jegyz. A zsidók azt gondolhatták, hogy az összes zsidók bevonásával a viselt terheken könnyíthetnek, minthogy így egyesekre kisebb

kötelezettség hárul. Zsigmond meg azt remélhette, hogy ezentúl nagyobb adókat vethet ki, ami természetesen a zsidók reményeinek meggyűlöltét jelentené. Egyébként a többi 4 új pont kedvező és előnyös; bizonyára tehát a zsidók eszközölték ki őket. Kohn a 2. pont-ról ellenkező véleménnyel van. (L. 192. l.)

1436-ban az „*universitas iudeorum*“ fogalmába a főnemesi birtokok zsidói is belekerültek. Most a kincstár is szedte az adókat, a földesúr is, legfeljebb valamelyiknek kevesebb jutott, ha ugyan ebbe belenyugodott.

Egyetlen adatunk sem szól arról, milyen kötelezettségeik voltak ezen zsidóknak földesuraik iránt ekkoriban.¹

Már a bevezető részben megemlékeztünk a jövedelmező zsidókhoz való általános ragaszkodásról.² Hasonlóképen ragaszkodnak a nemesek is hozzájuk. II. Ulászló levelében olvassuk, hogy a zsidó prefectus panaszkodik 1505-ben, hogy néhány nemes és birtokos az ő pozsonyi helyettesét folyton fenyegeti, mert ez az illetők birtokaira szándékozó pozsonyi zsidókat nem akarja elengedni.³

Ebből az is látszik, hogy a zsidók maguk is megakadályozták a társaik költözködését. Nemcsak a saját községi adóiknak megnövekedése idézte elő ezt a ragaszkodást, hanem a többi terheké is. Nem valószínű pl., hogy Pozsony a Mihály-napi rendes „*bér*“-t leszállította volna a zsidók számának csökkenésével.⁴

¹ A XVII. és XVIII. századra érdekes adatokat közöl *Pollák*. (L. 182—83. l.)

² L. 7—9. l. és a megf. jegyz.

³ L. 21. l. 4. jegyz. Mindamellett mégis elköltöztek néhányan. (L. 8. l. 2. jegyz.)

⁴ *Ortvay* csak a községi adók megnövekedésétől való félelemnek tulajdonítja a zsidók eljárását. Szerinte a királyi és városi adókat az elköltözöttek után nem kell a visszamaradottaknak fizetniök. (L. 278. l. 5. jegyz.)

III. FEJEZET.

A kamaraszolgassággal összefüggő egyéb jelenségek.

- A) *A zsidótartás joga.* A Kanizsaiak és Garaiak jutalmazása. Egyéb főuri birtokokon élő zsidók a XVI. században. A letelepedés külső körülményei.
- B) *Zsidók elzálogosítása.* Zsigmond és a morva hercegek. III. Frigyes császár. A budai országgyűlés határozata. A Zápolyaiak.
- C) *Zsidójövedelmek elajándékozása.* Zsigmond és Sopron. Erzsébet és Pozsony.¹
- D) *Városok mint a zsidóadók fizetői.* A zsidókiüzések feltétele. A városok mint a zsidóadók fizetői. Soproni, pozsonyi és nagyszombati adatok. Királyi elengedések és visszavonások.

A zsidók feletti királyi hatalom teljességéből következett, hogy a fejedelem zsidókat ajándékozhatott egyeseknek, elzalogosíthatta a saját tulajdonait, s elajándékozhatta a tőlük befolyó jövedelmeket.

A zsidótartás
joga.

A zsidókkal járó jövedelmek becsesekké tették őket nemcsak a király, hanem a nemesség előtt is. Minthogy azonban a kamaraszolgasság kialakulása óta zsidók főképp csak a királyi városokban lakhattak, a zsidótartás engedélyezését „előjog”-nak (prerogativa) tekintették, amelyet az uralkodó „különös királyi kegyelemből” osztogat.²

A Kanizsaiak
és Garaiak
jutalmazása.

Zsigmond uralkodása idejében két esetről van tudomásunk, bár valószínűleg, mint említettük, több is előfordult. Mindig kiváló szolgálatokat jutalmaz vele. 1388-ban Kanizsai János

¹ A zsidóknak járó adósság- és kamat-elengedésekről e dolgozat III. részében külön fejezetben szólunk, úgyszintén az ingatlan és ingó birtokaikkal való királyi rendelkezésekről is.

² „... ex gratia speciali nostre maiestatis”; „... hanc singularem gratiam fecimus” (M. Zs. O. 449., 106. l.) L. 6. l. 1. és 2. jegyz.

esztergomi érseknek és kancellárnak és Miklós tárnokmesternek a hazával szemben szerzett hűséges, számos érdemeik elismeréséül megengedi a Kismartonba való zsidótelepítést.¹ Öt évvel később Garai Miklós, a volt macsói bán és János testvére hasonló okokból a kőszegi zsidótartás jogát nyerik. A telepítés a királyi érdekek szemmeltartásával csak külföldről történhetik, s az adományozott jog az örökösökre is érvényes.² 1406-ban Zsigmond, 1455-ben V. László újra megerősítik a Garaiak e kiváltságát.³

Ezen időben már több nemesi birtokon laknak zsidók.⁴

A soproni zsidókiűzés után a hazátlanok nagyrészt a közeli nemesi birtokokra menekültek, egyrészt, mert élt bennük a visszatérhetés reménye, másrészt innen akarták kinnlevő kölcsöneiket behajtani.⁵

Egyéb főúri birtokon lakó zsidók. A letelepedés külső körülményei.

Az elmenekült soproni zsidókat 1526-ban Kismartonból kényszerítették vissza.⁶ Két hónap múlva is részben ide mentek. 1528-ban itt lakik Handel.⁷ 1532-ben és későbbben gyakrabban előfordul Manus zsidó neve.⁸ Ide járnak utánuk kölcsönökhért.⁹ Valószínűleg Fürst Ernő főkapitány védelme alatt állanak.¹⁰ Weisspriach János kaboldi báró birtokaira is költözködtek,¹¹ bizonyára mindjárt a kiűzés után. 1529—30-ban itt lakik Gerstl,¹² s ide is mennek hozzájuk pénzért.¹³ 1528-ban egy felterjesztésükre ide kéri a választ.¹⁴ 1527-ben Fraknói Teuffel Mátyás kapitány fraknóváraljai birtokán is vannak.¹⁵ Nagyobb számmal mehettek Nagymartonba, mert egy 1528-iki felterjesztést ők is aláírnak.¹⁶

A Dunántúl letelepedett soproni zsidók, akiknek közelségét a város is említi,¹⁷ a földesurak alattvalói, zsellérei lettek s azok

¹ Kismartonban régebben már laktak zsidók. (L. 3. 1. 8. jegyz.)

² L. előző 1. 2. jegyz.

³ Kohn 415. 1. 1. jegyz.

⁴ L. 48. 1. Valószínű, hogy a Szentgyörgyi és Bazini grófok birtokain már a XVI. század előtt voltak zsidók. (L. 3. 1. 13. jegyz.)

⁵ M. Zs. O. 360—61., 369—70. és 391—92. 1.

⁶ L. 9. 1. 2. és 3. jegyz.

⁷ M. Zs. O. 383—84. 1.

⁸ U. o. 424. 1. és Pollák 178. 1. 3. j.

⁹ M. Zs. O. 386. 1.

¹⁰ U. o. 358. 1.

¹¹ Kobelsdorf (M. Zs. O. 360—61. 1. és L. Pollák 305. 1. 1. jegyz.)

¹² „Hinder den Herrn Weisspriach gesessen“ (M. Zs. O. 417. 1.) és U. o. 420—21. 1.

¹³ Mint a 9. jegyz.

¹⁴ „... vel ad Kobelsdorf“ (Pollák 178. 1. 7. jegyz.)

¹⁵ Forchenstain. (M. Zs. O. 360—61. 1.)

¹⁶ Pollák 324. 1. 3. jegyz. Ez a Martersdorf Kismarton mellett van.

¹⁷ M. Zs. O. 393. 1.

rendelkeznek velük. Segítenek kölcsöneik behajtásában, megvédik őket anyagi érdekeikben és jogaikban.¹ Kabold ura pl. megtiltotta az „ő zsidóinak“, hogy soproni házaikért pénzt, adósságaik fejében ingóságokat fogadjanak el. Sopron felterjesztése szerint gúzsbakötéssel (bey penne aushennkens) fenyegeti őket, ha megteszik.²

A letelepedett zsidók továbbra is királyi pártfogás alatt állanak: Ferdinánd parancsolta meg, hogy Weisspriach és Teuffl védjék meg őket minden jogtalanság ellen és segítsenek kölcsöneik visszaszerzésében. Igaz, hogy később visszavonja a behajtásra vonatkozó megbízást s ellenkező tartalmú levelet is ír, de 1528 dec. 5-én megint a behajtást rendeli el illetékes hatóságokhoz írt parancsában.³

Zsidók
elzálogosítása.
Zsigmond
és a morva
hercegek.

Szokásban volt a zsidók elzálogosítása is. Az örökös pénz-zavarban levő Zsigmond alatt olvasunk erről először. 1385-ben többek között Pozsony városát és természetesen ezzel együtt a zsidókat is Jodoc és Prokop morva hercegeknek adja zálogba. Az előbbinek 1388-ban alkalmá nyílt megvédelmezni a zsidókat.⁴

III. Frigyes
császár.

1441-ben június 25-én III. Frigyes, mint Sopron zálogbirtokosa, először pártfogolja a zsidókat.⁵ A város ugyanis, mivel Erzsébetnek, Albert özvegyének I. Ulászló elleni hadjáratára pénzre volt szüksége, Frigyes hatalmába került s maradt is 1464-ig, amikor Mátyás visszaszerezte. Frigyes ez idő alatt a zsidókat gyakran megvédelmezi.

A budai
országgyűlés
határozata.

1444-ben a budai országgyűlés a 4. pontban elhatározza, hogy: *„a só-, bánya-, vám-, a városok harmincadjai, a kúnok és zsidók jövedelmei mint elidegeníthetetlenek, a koronához visszacsatoltassanak.“* A továbbiakban I. Ulászló kimondja, hogy sem ő, sem utódai ezeket másnak át ne engedhessék, el ne zálogosíthassák vagy bármiképen a koronától elidegenítsék, hanem maradjanak meg a király és korona számára.⁶

I. Ulászló és Erzsébet ugyanis mindent elkövetnek pártívek szerzésére és megtartására. A koronáért való versengés

¹ M. Zs. O. 360—61. és 369—70. l.

⁴ M. Zs. O. 104—05. l.

² U. o. 374. l.

⁵ U. o. 183. l.

³ L. ezekre előző l. 5. jegyz.

⁶ U. o. 450—51. l.

sok pénzbe került. A költségek fedezésére egyre-másra zálogosítanak s hozzá még egész évi zsidóadókat ajándékoznak. De ez a gazdálkodás csakhamar megboszulta magát. A királyi jövedelmek hiánya nagy rést ütött az amúgy is üres kincstáron. E baj orvoslására a fennti intézkedés hivatott. De a király korai halála s az utána következő zavaros viszonyok a kivített semmivé tették. 1492-től a mohácsi vészig Nagyszombat és A Zápolyaiak. zsidói a hatalmas Zápolyai-család birtokában vannak. 1512-ben és 16-ban felesége Hedvig,¹ 1522-ben fia György² rendelkezik a nagyszombati zsidók ügyében. Említettük már előzőleg, hogy a II. Ulászló alatti zsidóadó csekély volta is elzálogosításuk mellett bizonyít.³

A zsidójövedelmeket is Zsigmond kezdi ajándékozni. A zsidótartó főuraknak tett ideiglenes kedvező adószedési felhatalmazásáról már szoltunk.⁴ 1423-ban Sopronnak ajándékozza a zsidóktól már behajtott adót, mely a papok boradójával 76 aranyra rúgott.⁵ Zsidó-jövedelmek elajándékozása. Zsigmond és Sopron.

1440 június 2-án Erzsébet királyné a következő évben a kincstárnak fizetendő pozsonyi összes zsidóadót a városnak ajándékozza.⁶ Még bőkezebb a következő évben: 1441-ben március 13-án még további 10 évre juttatja számukra ezt a kegyet.⁷ A megokolás első alkalommal a város megerősítése s jókarban való tartása körül kifejtett buzgalmuk, másodszer a hűség és kitartás, melyet vele és fiával szemben, a trónkövetelő lengyel Ulászló ellenében tanusítottak s amely nekik sok pénzükből került.

A zsidók ezen idő alatti adózási helyzetéről már az előző fejezetben beszéltünk.⁸ És az igazságos kormányzó, aki még csak az imént fogta pártját a panaszos zsidóknak, 1449-ben újabb két évre a városnak ajándékozza a zsidók adóját, mert a törökök ellen nagy költséggel lövészeket és ostromszereket állítottak ki. Egyuttal megerősíti Erzsébet rendelkezését.⁹

¹ M. Zs. O. 280., 294. l.

⁶ M. Zs. O. 179. l.

² U. o. 318. l.

⁷ U. o. 181—182. l.

³ L. 24. l.

⁸ L. 47. l. 7. jegyz.

⁴ L. 48. l. 1. jegyz.

⁹ M. Zs. O. 185—87. l.

⁵ L. 33. l. 6. jegyz.

A felsorolt esetekben a zsidókat mindig értesítik az adományozásról s felszólítják, hogy teljesen vessék magukat a város akarata alá.

A zsidó-
kiűzések
feltétele.

A legfelső hatalom csak azon feltétel alatt hajlandó a városok kérelmét teljesíteni, ha ő maga nem károsodik, sőt igyekezett hasznót húzni a zsidók kiűzéséből.

Mária Pozsonynak azzal a kikötéssel engedi meg a zsidók kiűzését, hogy ő és utódai a város adóját a zsidók (a város által) eladott házai után feljebb emelhessék és Pozsony köteles elviselni a királyok tetszése szerint reá kivetett terhet.¹

Ugyancsak ő 1526 október 14-én Sopronnak írt levelében előadja, hogy többek között akkor nem kell visszafogadnia a zsidókat, ha „azon terheket, amelyeket én vagy a jövőendő királyok reátok és a városra kivetünk, akár rendes, akár rendkívüli adóitokat felemeljük, magatokra vállaljátok a mi és a jövőendő királyok tetszése szerint”.²

A városok
mint a zsidó-
adók fizetői.

Hogy mennyire gyűlölték a városok a zsidókat, mutatja az a körülmény, hogy kiűzésük alkalmával magukra vállalták a királyi zsidóadók fizetését. Igaz, hogy aztán igyekeztek is a kellemtelen kötelezettségtől megszabadulni.

Soproni,
pozsonyi és
nagygyombati
adatok.

1533-ban december 13-án Ferdinánd Prágában kelt levelében felszólítja Hartitsch Detre soproni városkapitányt és tanácsost, hogy Hölzl György és Haimmon Péter királyi komornyikoknak (camerling, camerdiener) vagy megbízottjuknak megkeresésére hűséges, hosszú szolgálataik elismerése fejében a kiűzés óta évenként fizetett zsidóadóból adasson át 400 magyar forintot. Ugyanilyen rendeletet kap a pozsonyi kamara is, amint ezt az oklevél bevezetésében olvassuk.³ A soproni tanácshoz épen egy évvel később, december 12-én ugyanilyen parancs megy Prágából ugyancsak az illetők érdekében.⁴ Pedig Ferdinánd szeptember 12-én engedi el a végleges kiűzés megerősítésével egyidejűleg a városi küldöttség kérelmére hűséges szolgálataik jutalmául az

¹ *Jászai* i. m. 90. 1.

² *M. Zs. O.* 341. 1.

³ *U. o.* 428—29. 1.

⁴ *Pollák* 348. 1. * jegyz. Ebből az

következik, hogy évente legalább is 400 forintot fizettek, mert nem valószínű, hogy ez még a múlt évi utalványozásra vonatkozik.

eddig elvállalt és fizetett zsidóadót „örökre” és „kegyelmesen”.¹ Ügylátszik, hogy a királyi megbízás még a folyó évi adóra vonatkozik. 1535-ben június 6-án Bécsben kelt levélben az említett királyi komornyíkok elismerik, hogy a városi hatóságtól 400 frtot vettek fel aranyban.² A szövegezésből arra következtethetünk, hogy ez még a múlt évi összeg lehetett.³

Ferdinánd 1539-ben április 11-én felszólítja Sopront, hogy a *„birodalom nagy szükségében és a jövedelmek csekély volta miatt”* nem nélkülözheti az elengedett adót. Egyébként is a városiak különös kérelmére üzték és kergették ki a zsidókat s a polgárok kezében vannak a zsidók házai és fekvőségei. Ezért figyelmezteti a várost, hogy a kamarai prefectus és tanácsos megkeresésére *„huza-vona nélkül”* fizessék meg az adót.⁴ Még ugyanezen a napon hasonló tartalmu levelet intéz Pozsonyhoz is.⁵ Mindkét esetben megjegyzi, hogy nem akar mást sem tőlük, sem másoktól, mint az elődei által a szent koronát és az országot megillető jogos jövedelmet.⁶

Királyi elengedések és visszavonások.

¹ M. Zs. O. 430. 1.

² U. o. 431—32. 1.

³ „...von der juden pension und zinss, so ain gemain stat zu Ödenburg nach ausstreibung der juden daselbst in irer maiestet hungrische camer biss zu ewiger numals beschechener begebung und nachlassung derselben pension verricht und bezallt haben sollen“ (U. o.)

⁴ „...ad vestram singularem supplicationem sunt de ista civitate eieci expulsique.“ (U. o. 438. 1.)

⁵ U. o. 437. 1.

⁶ Lehetséges, hogy 1534-ben Ferdinánd nem engedi el teljesen a zsidóadó fizetését. T. i. az oklevél szavait más-kép is értelmezhetjük. A szöveg a következő: „Censum quoque iudeorum, quem singulis annis solventes tempore expulsionis in vos recepissee intellexeramus, ...vobis clementer condonavimus et perpetuo relaxavimus, prout ex prefatis fratribus et nunciis vestris clarius intelligetis.“ A „relaxare” szó meg-

könnyebbítést is jelent; ha teljesen elengedte volna (ezen a véleményen van Pollák L. 172. 1.), feleslegesnek tartom azt a pár szót: „amint azt társaitoktól és követeitektől világosabban meg fogjátok tudni.“ (L. 1. jegyz.) A teljes elengedést nem kell részletesebben megmagyarázni. Egészen más, ha kiegyezkedésről van szó. Igaz, hogy a komornyíkok nyugtatványában előforduló „nachlassung” (L. 3. jegyz.) elengedést, de leszállítást is jelenthet. Az 1539-iki két levél írja: „Qui quidem census quum ad vos . . . sunt redacti, fieri non potest, ...hunc ipsum censum repetamus.“ A „redacti” szó érték-mellett leszállítást jelent, Ferdinánd nem elégszik meg ezzel a leszállított adóval, hanem „ugyanazt a census“-t kéri. (L. 4. és 5. jegyz.) Végre a nagyszombati levél (L. köv. I. 1. jegyz.) szövege: „... ut cives ... civitatis nostre Tyrnavien-sis pro censu illo, qui quotannis a iudeis nobis ad cameram dabatur, dimidium illius contribuant, quem cives civitatis..,

1539 február 19-én kelt királyi leirat megengedi a nagyszombati zsidók kiűzését azon feltétellel, hogy a város fizeti a zsidók rendes évi adójának a felét, mint Pozsony is fizeti ugyancsak a zsidók kiűzése miatt. Sőt abban az esetben is, ha Pozsonyt bizonyos okokból felmentené e kötelezettség alól, Nagyszombat tartozik évente Szent György-napjára a királyi kamarának a kétszeres fizetés (duplum) terhe alatt 50 forintot beszolgáltatni.¹ A város 1540-től fizeti is az 50 forintot.²

Posoniensis solvere similiter ob expulsionem de ea civitate iudeorum singulis annis solvere tenentur.“ (a „quem“ a „census“-ra vonatkozik.) Ferdinánd nem írhatja február 19-én Nagyszombatnak, hogy Pozsony adót fizet, ha a fennti április 11-iki levél a teljesen elégedett adót kéri. Valószínűbb, hogy Pozsony és Sopron is talán ép az 1534-ből származó megállapodás szerint fél zsidó-adót fizetnek. Hogy mennyi volt az el-

vállalt összeg, azt nem tudjuk. A komornyíkok érdekében írt levelek csak „bizonyos összeg pénz“ (ein summa Gelts) említene. Mindenesetre 1534-ig Pozsony és Sopron legalább 400 forintot fizetnek évente, mert ennyit kell átadni „von der juden pension.“ (L. 54. l. 3 j.)

¹ M. Zs. O. 435—36. l.

² *Acsády*: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt 118. l.

II. RÉSZ.

Igazságszolgáltatás.

I. FEJEZET.

Hatóságo k.

- A) *Belső bíráskodás.* Külföldi viszonyok. IV. Béla szabadságlevele és az ítékezés helye. Zsigmond határozata. Zsidó előjárók. Zsidó esküdtek.
- B) *Városi zsidóbírótság.* IV. Béla levele. A kinevezés változó volta. A választás ideje. A bíró személye. Ismert városi zsidóbírák. A zsidóbíró hatásköre. A zsidóbíró helyettese. Pozsonyi vegyes bíróság. A bíráskodás helye.
- C) *Országos zsidóbírótság.* Megalakulás. Kinevezés. Ismert országos zsidóbírák. Hatáskörük. Hivatalos hatalommal való visszaélés. Helyettes országos zsidóbíró.
- D) *Zsidó prefectura.* Szervezés. A Mendel-családbeli zsidóprefectusok. Hivatalos nevük. Előkelő állásuk. Hatáskörük. Tekintélyük.

A zsidóknak Európaszerte majdnem mindenütt megvolt a belső bíráskodási joguk. Egymás közötti ügyeikben a zsidóközség legnagyobb tekintélye a „*béth-din*“ a zsidók vallásos jogelvei szerint döntött. Ennek ítélete ellen felebbezésnek helye nincs. Hatáskörük nagyon különböző. Vallás-erkölcsi ügyekben, polgári és néhol még büntető perekben is intézkedhettek. E bíróság rendszerint három hittudományban jártas előkelőbb zsidóból állott, kik Németországban és egyebütt is a zsinagógában ülészetek.¹

Külföldi
viszonyok.

A „*béth-din*“ vallásos kérdésben való és a zsinagógában hozott döntéséről nálunk héber kútforrás szól.²

¹ *Venetianer* 119—124. 1., *Stobbe* 140—44. 1.

² *Kohn* 359—367. és 405—409. 1. (a XI. századból.)

IV. Béla
szabadságlevele
és az ítélkezés
helye.

IV. Béla szabadságlevelének 21. pontjából¹ is következik, hogy kellett lenni egy belső bíróságnak, amely a zsidóbíró elé nem vitt ügyekben bíraskodott. A 30. cikk is arra mutat, hogy a belső zsidóbíróság működött és pedig a zsinagógában. Ugyanis a zsidóbíró zsidók közötti ügyekben csakis a zsidók iskolái előtt hozhatott ítéletet.² És ez természetes is: a keresztény zsidóbíró nem lehetett járatos a zsidók vallásos jogelveiben, azért a belső bírósággal együtt bíraskodott. Ezért szolgált az igazságot az iskola, azaz a zsinagóga előtt.

Zsigmond
határozata.

Ezt a feltevést a Zsigmond kibővített szabadságlevelének 1. pontja is megerősíti: „minden zsidóbíró vagy helyettese az összes, a zsidók között felmerülő ügyeket, melyek hatáskörébe tartoznak, az akkori megválasztott zsidóesküdtekkel együtt tartozik elintézni”.³ Ezek az esküdtek (jurati) a „*béth-din*” tagjai, tehát a zsidó vallás törvényeiben jártas előkelőbb zsidók: a rabbi és az előljárók.⁴

Az előljáró neve 1490-iki oklevélben „*judenmaister*”.⁵ Már az elnevezés is bírói szerepkörre utal. Ugyancsak „*judenrichter*”-nek mondja a bazini vérvádról szóló röpirat Mihály zsidót.⁶ A Báthory nádorral 1520-ban kötött védelmi szerződést a budai zsidók két bírása írja alá héberül. Nevük Dávid és Áron, s mindketten rabbik fiai. Magukat a „budai szent község szolgálainak” mondják. Az aláírásból megtudjuk azt az érdekes dolgot, hogy az ő feladatuk az egész község nevében kiállított oklevelek aláírása.⁷ A pozsonyi zsidók bírása 1518-ban kelt királyi levél

¹ L. 62. 1. 15. jegyz.

² *M. Zs. O.* 30. 1. Itt Béla törvényét ki kell Frigyes szavaival egészíteni, különben nincs értelme; e szavak: „*nisi coram suis scolis*.” (L. *Hajnik* 17. 1. 67. jegyz., *Kohn* 376. 1.) Frigyes a keresztényekkel folytatott pereket is itt intézteti el. A „*super causis inter se exortis*” nála nincs meg. (L. *M. Zs. O.* 27. 1.)

³ *M. Zs. O.* 170. 1. *Hajnik* ebből azt következteti, hogy előzőleg valószínűleg zsidók ügyeiben egyedül ítélta zsidóbíró. (L. 20. 1. 80. jegyz.) *Kohn* ezt kétségbevonja. (L. 324. 1. 2. jegyz.) A városok talán kísérleteket tettek ezen

irányban, hogy egyedül ítéljen a bíró, s ezért eszközölték ki a zsidók Zsigmond határozatát.

⁴ *Kohn* i. h.

⁵ *M. Zs. O.* 220. 1.

⁶ *U. o.* 408. 1.

⁷ „*...harum nostrarum subscriptione propriarum manuum duorum iudicum nostrorum ordinariorum in nostra vernacula lingua myster vocatorum, consuetudine nostra requirente consignatarum*.” (*U. o.* 306. 1.) Sopronban is az előljárók írják alá az egész zsidóság nevében az okleveleket s tesznek ígéretet nevükben. (*U. o.* 342. 1.)

szerint Oroszlán zsidó.¹ V. László egy 1453-iki levelét a „zsidók bíráihoz, vezetőihez és öregjeihez“ intézi.² Az első alatt valószínűleg az előljárókat, a második alatt inkább a vallásos élet vezetőit, a harmadik alatt az előkelőbb zsidókat érthetjük.³ Előljárók, esküdtek vagy egyéb előkelőbb zsidók lehetnek az említett védelmi szerződés „*primates*“-ei.⁴ Az előljáró neve másutt „*princeps iudeorum*“.⁵

Zsidó
előljárók.

A zsidó esküdtek neve gyakrabban előfordul oklevelekben. Egyiküknek jelen kell lennie a pozsonyi zsidókönyv felnyitásánál és pecsétjével neki is le kell zárnia a könyvet;⁶ tagjai a pozsonyi vegyes bíróságnak keresztények és zsidók közötti ügyekben.⁷ Budai zsidóesküdtek a prefectussal együtt adószedőt küldenek ki, mint már másutt említettük.⁸

Zsidó
esküdtek.

A zsidóesküdteket a község választotta.

A városi zsidóbíróság intézményével először IV. Béla levelében találkozunk. Keletkezésének idejéről különbözők a vélemények. Többek szerint IV. Béla teremtette meg, mert a kamarszolgaság behozatala is, az ő munkája.⁹ Másik nézet szerint minthogy Béla nem foglalkozik részletesebben az intézmény minemiségével és lényegével, valószínűleg már ismeretes volt, s a zsidók talán II. Endre alatt maguk kérelmezték egy külön bíróság létesítését.¹⁰

Városi
zsidóbíróság.
IV. Béla levele.

A *zsidóbíró* (*iudex iudeorum*) a zsidók felett bíraskodó keresztény tisztviselő. Már a IV. Béla általános, országos érvényű rendelkezéséből is következik, hogy minden jelentékenyebb zsidóközséggel bíró városban volt. Okleveleink csak pozsonyi, soproni és nagyszombati zsidóbírókról emlékeznek.

¹ M. Zs. O. 298. 1.

² „...vobis iudicibus et rectoribus iudeorum, necnon senioribus“ (U. o. 190. 1.)

³ Kohn 335. 1. 2. jegyz.

⁴ M. Zs. O. 305. 1.

⁵ U. o. 336. 1.

⁶ U. o. 82. 1.

⁷ U. o. 84. 1.

⁸ L. 32. 1. 11. jegyz.

⁹ Hajnik 14. 1. 54. jegyz.; Kohn

320. 1. 1. jegyz.; *Venetianer* 52. 1. 5. j.; *Bergl*: A magyarországi zsidók története 30. 1.

¹⁰ *Ortvay* 295—96. 1. 7. jegyz. E következtetés véleményem szerint nem helyes, mert miután a zsidóbíró zsidók közötti ügyekben ítélkezett, zsidó jogelvek szerint ítelt (L. előző 1. 6. j.) s erre vonatkozólag Béla nem adhatott útbaigazítást.

A kinevezés
változó volta.

A zsidóbíró kezdetben a király, esetleg helyettese a főkamrás nevezi ki. Ez a koronának a zsidók felett gyakorolt teljes hatalmából következik és egészen természetes. Mint a király helyettese a csekélyebb fontosságú ügyekben képviselte őt a zsidósággal szemben.

Az országos zsidóbíróság ideje alatt¹ az országos zsidóbíró nevezi ki a városi zsidóbíró. Garai Miklós ugyanis 1431-ben levelet intéz Sopronhoz, amelyben tudára adja a városnak és az „*általunk állított*“ zsidóbírónak (per nos constituto) utódja kirendelését. Jogában állott tehát elmozdítani alárendeltjét, mert a jelen esetben felszólítja az elődöt, hogy békén, ellenmondás nélkül adja át hivatalát utódának, Kolchai Miklósnak (iudex noster iudeorum), aki addig fogja azt viselni, „*míg nekünk*“ (t. i. Garainak) *tetszik*.² Együttal a leiratban az összes zsidókat is értesíti a kinevezésről és figyelmezteti őket a saját személyének képviselőjével szemben tartozó engedelmességre „*minden tisztességes és megengedett dologban*“.

A kinevezés jogát a zálogbirtokos is gyakorolhatja. Zápolyai György Nagyszombatba jelöl ki zsidóbíró.³

A városi zsidóbíróság független hatóság, vagy legalább ennek kellett volna lennie. Ez kitűnik Garai figyelmeztetéséből: felszólítja a városi hatóságot, hogy a zsidóbíró ügyeibe ne avatkozzék, őt működésében semmiképp se akadályozza, hanem hagyja hivatalában eljánni.

A függetlenség azonban, ha ugyan megvolt, nagyon csökkenhetett, amikor a város maga gondoskodott a helybeli zsidók számára zsidóbíróról.⁴ Sopron elűzött zsidóinak egy 1527-iki felterjesztéséből ugyanis kiviláglik, hogy a zsidóbíró a város által kijelölt felesküdt tisztviselő.⁵ Valószínű, hogy a kinevezés jogát a többi városok is megszerezték.

Felmerül az a kérdés, vajjon volt-e valami befolyásuk a zsidóknak arra, hogy ki legyen a bírójuk? Ez a városi kirendelés korában talán még valószínűtlenebb, mint előzőleg, mert

¹ L. C) alatt.

² „... *durante nostro beneplacito*“ (Hajnik 16. 1. 64. jegyz.)

³ L. 53. 1. 2. jegyz.

⁴ Mikor állott be ez a változás, biztosan nem tudjuk. Lehet, hogy az or-

szágos zsidóbíróság megszűnésével. (L. Kohn 321. 1. 2. jegyz.) Hajnik véleményét L. köv. 1. 1. jegyzetben.

⁵ „... *geschworenen richter, den sie uns gesetzt haben*“ (M. Zs. O. 357. 1.)

esetleg nem gyanakodtak volna-e a zsidóra, mért ragaszkodik éppen egy személyhez? Nincs ugyan kizárva, hogy a zsidóbíró választásánál volt szavuk,¹ bár ezt igazolni nem tudjuk.

Egyetlen adatunk van, amelyet a zálogbirtokos Zápolyai említett levelében olvasunk, hogy ő azért nevezte ki az illető zsidóbírót, mert az ottani zsidók kívánják és neki is megfelel. Ezt azonban irányadóul nem vehetjük, mert az elzálogosított zsidók ideiglenes uraik részéről általában jobb bánásmódban részesülnek. Zápolyai meg is igéri a zsidóbírónak, hogy segítségére lesz, ha működésében nehézségekre és akadályokra talál.

A hivatalviselés idejére vonatkozólag Zsigmondnál időszertint kirendelt zsidóbíróról („*pro tempore constitutus*“) olvasunk.² Ez a meghatározás azonban nagyon bizonytalan. 1527-ből tudjuk, hogy Sopronban évenként mást-mást rendeltek számukra.³ Egyéb-ként a polgárok a rendes városi bírót is évenként választják. Valószínű, hogy az általános tisztújítás alkalmával gondoskodnak másutt is róluk. Az ismeretes zsidóbírák nevei oly különböző évekből maradtak fenn, hogy ezen az alapon nem következtethetünk. De előfordul, hogy Pozsonyban két évi időközben egy személyt találunk.⁴ Tehát vagy újra megválasztották, vagy egyfolytában viselte hivatalát.

A választás
ideje.

A bíró személyét illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy mindig előkelő polgárok közül választják a zsidóbírókat. Hol a polgármester, hol a tanácsurak töltik be ezt az állást.⁵ Ebben része van annak, hogy a függetlenebb helyzetű emberekben jobban bízhattak.

A bíró
személye.

Néhány zsidóbíró nevét okleveleink fenntartották. A legtöbbé Pozsony történetéből ismeretes: 1363-ban Vendel (Bendelinus),⁶ 1375-ben Spitzer Pál,⁷ 1397-ben Ventur Jakab,⁸ 1410-ben Derilar

Ismert városi
zsidóbírók.

¹ *Hajnik* szerint vagy a város nevezi ki a XV. században a zsidóbírót, „vagy pedig a zsidók által akár kizárólagosan, akár a keresztény polgárokkal egyetemben választottat megerősítették.“ (L. 17. l.) Ezt *Kohn* is átveszi (L. i. h.), de azzal a megjegyzéssel, hogy sem ő, sem *Hajnik* ezt példával igazolni nem udják. *Ortvay* szerint nem volt a bíró kijelölésénél szavuk. (L. 297. l.)

² L. 58. l. 3. jegyz.

³ „sonderlich jerlichen geschwornen judenrichter“; „... quottannis ad id ordinatum“ (*M. Zs. O.* 366., 367. l.)

⁴ L. lejjebb.

⁵ L. a köv. l.

⁶ *Ortvay* 42. l. 3. jegyz. *Hajnik* 1344-ből említ egy Vendelinus zsidóbírót. (L. 15. l. 55. jegyz.)

⁷ *M. Zs. O.* 87. l.

⁸ *Hajnik* 15. l. 58. jegyz.

Wolfgang,¹ 1435-ben Königsfelder Lajos városi tanácsos,² 1438-ban Ventur Gáspár,³ 1444-ben Krausz Péter,⁴ 1467-ben és 69-ben Pehem Tamás⁵ viselték a hivatalt. Sopronban 1426-ban Galusch Péter polgármester,⁶ utána az a Kolchai Miklós, akit Garai nevez ki,⁷ 1472-ben Tamás,⁸ 1497 körül Baumgarten György, 1520-ban Fleischhacker Péter városi tanácsos, az utolsó időben Schlosser Gáspár neve ismeretes. Ő lehetett az utolsó a kiűzés előtt, mert még 1531-ben is ő intéz el egy felmerülő ügyet és a zsidót soproni polgár ellen indított keresetével elutasítja.⁹

Nagyszombatból mindössze kettőnek az emléke maradt: 1522-ből Schaffer Jakabé,¹⁰ 1539-ből a Tamás Ferencé.¹¹

Pozsonyban mint láttuk, a XV. század harmadik negyedéből való az utolsó adat. Sopronban még a kiűzés idejében, Nagyszombatban még később is hallunk a zsidóbíróról.

Az intézmény Ausztriában is megvan, s két idevaló zsidóbíróval a magyar hatóságnak is dolga akad: az egyik 1367-ből a hainburgi Schikerlein Miklós,¹² a másik a XIV. század végéről a bécsi Rosslein Ulrik.¹³

Az állás bizalmi jellegű és megtisztelő: „*pro honore*” írja Garai a tárgyalt alkalommal.

A zsidóbíró
hatásköre.

A zsidóbíró hatáskörét általános értelemben körülírja Zápolyai midőn azt mondja: „*a zsidóknak gondjukat viselni, számukra saját szokásuk és jogaik szerint igazságot szolgáltatni, eddigi szokás szerint adósságaikat behajtani és őket jogaikban megőrizni*”.¹⁴

A IV. Béla szabadságlevele szerint a zsidók felett bizonyára csak kisebb fontosságú ügyekben ítélkezett. A 21. pont értelmében a zsidók közötti ügyekben csak akkor bírászkodhatott, ha panaszemelés által erre felszólították,¹⁵ s akkor is, mint előzőleg tárgyaltuk, nem egyedül döntött.¹⁶ Egyébként ő szedte a birságpénzeket előre

¹ M. Zs. O. 133. 1.

³ Hajnik 15. 1. 61. jegyz.

³ M. Zs. O. 172. 1.

⁴ Király: Pozsony város joga 73. 1.

⁵ Ortvay i. h. 9. és 10. j. [Teleky szerint a név Böhm. (L. Hunyadiak kora XI. 228. 1.)]

⁶ M. Zs. O. 166. 1.

⁷ L. 60. 1. 2. jegyz.

⁸ M. Zs. O. 453. 1.

⁹ Pollák 80. 1. 4. és 5. jegyz.

¹⁰ L. 60. 1. 3. jegyz.

¹¹ M. Zs. O. 434. 1.

¹² U. o. 77. 1.

¹³ U. o. 111. 1.

¹⁴ L. 10. jegyz.

¹⁵ M. Zs. O. 29. 1.

¹⁶ L. 58. 1. 2. és 3. jegyz.

meghatározott esetekben: 1) attól, aki a zsidóiskolát háborgatta 1½ márkát;¹ 2) a zsidót megsebző zsidótól ugyanannyit.² Ő maga is vethet ki zsidóra pénzbírságot, de csak 12 denár erejéig.³ Az ő feladata az idézés is. A megjelenést elmulasztó zsidó neki fizeti a kiszabott bírságot: ha kétszer nem jelent meg, 4—4 denárt, ha a harmadikra sem jött el, 36-ot fizetett.⁴ Zálogügyi dolgokban is illetékes: a 26. pont értelmében az elévült zálogot az eladás előtt neki kellett megmutatni.⁵

A gyakorlati életből maradt adatok a XIV.—XVI. századból nagyobbrészt zálog- és kölcsönügyekben való szerepléséről beszélnek. A pozsonyi zsidókönyv valószínűleg az ő kezében volt letéteményezve,⁶ s a kezelés általában mindenütt az ő dolga volt.⁷ Ő írta be a kölcsönökre vonatkozó összes adatokat s ő is törölte ki azokat szükség esetén vagy legalább is jelen kellett lennie ilyen alkalmakkor.⁸ Hozzá fordulnak, hogy eszközödjön ki utólagosan előnyösebb kamatokat;⁹ kötelessége figyelmeztetni az adóst esedékes fizetésre és behajtani az adósságot.¹⁰ Hozzá fordulnak fizetési halasztás ügyében zsidók közti egyezkedés kieszközléséért,¹¹ és zálogbirtokosi meghagyásra megegyezést kell létrehoznia adós polgár és zsidó hitelezők között.¹²

De az ő kötelessége a király adta halasztási engedély alapján az adóssokat a zaklatások ellen megvédelmezni,¹³ s ez a feladata kamat- és adósságelengedéseknél is.¹⁴ Királyi parancsra jelen kell lennie adóslevelek visszaadásakor és érvénytelenítésénél.¹⁵ De meg is kell védnie adósok megkárosítási törekvései ellen a zsidókat régi jogaikban.¹⁶ Őt keresi meg a földesúr, hogy akadályozza meg a zsidók kereskedelmi és kölcsönösszeköttetéseit jobbjágaival.¹⁷ Neki panaszkodnak, ha a zsidó nem akar egyházi

¹ *M. Zs. O.* 29. l. 14. p. Frigyes két talentumot fizetett. (L. U. o. 25. l.)

² U. o. 29. l. 17. p. Az osztrák törvény két talentumot határoz meg. (L. U. o. 25. l.)

³ U. o. 29. l. 15. p.

⁴ U. o. 16. p.

⁵ U. o. 30. l.

⁶ U. o. 82. l. A jogkönyv ugyan csak keresztény esküdtet említ, de senki alkalmasabb erre nem lehetett.

⁷ U. o. 321., 357., 366. l.

⁸ U. o. 252. l.

⁹ U. o. 133. l.

¹⁰ U. o. 357. l.

¹¹ U. o. 320—21. l.

¹² *Hajnik* 21. l. 82. jegyz.

¹³ *M. Zs. O.* 205. l.

¹⁴ U. o. 209., 252., 260. l.

¹⁵ U. o. 252. l.

¹⁶ U. o. 352. l.

¹⁷ U. o. 319. l.

adót fizetni, s neki kell őket figyelmeztetni kötelességeik teljesítésére.¹ Királyi parancs rábízta a bűnös zsidó elfogatása esetén az ideiglenes őrizetet² s neki adják át a kezesség mellett szabadon bocsátott zsidót;³ szóval a zsidóbíró a községi zsidókra vonatkozó rendeletek végrehajtásával nagyon gyakran megbízzák. A hainburgi zsidóbírónál mutatják fel az elűzött pozsonyi zsidók adósleveleiket és nála hagyják letétben.⁴ Minthogy a zsidóbírónak hiteles pecsétje van, a felek hozzáfordulnak, hogy adóslevélre,⁵ zsidó által a városnak adott nyugtatványra⁶ függessze fel, de az illető levelekben benne van, hogy az „ő felelőssége nélkül.“ Ez a szokás nemcsak nálunk, de külföldön is megvan. Az említett bécsi zsidóbíró a zsidó hitelező kezesének perhatalmát a kérelmére saját pecsétjét függeszti.⁷

Előfordul, hogy pozsonyi zsidóbíró áttérni készülő zsidó adóst elfog és vagyonát elveszi,⁸ bizonyára a hitelező megkeresésére. De a király a hatóságnak meghagyja, hogy kényszerítsék a bírót a vagyon visszaadására.

A zsidóbíró helyettese.

Egyetlen adat, a Zsigmond többször idézett szabadságlevelének 1. pontja említi a zsidóbíró helyettesét.⁹ Működéséről gyakorlati bizonyítékunk nincs.

Ugyancsak e cikk mutatja, hogy maguk a zsidók közti ügyek sem mind a zsidóbíró hatáskörébe tartoznak.¹⁰

Pozsonyi vegyes bíróság.

Az 1371-iki pozsonyi zsidókönyv a vegyes bíróság intézményével ismerteti meg bennünket. Ha keresztény zsidót a „**zsidóbíró**ság“ (judengericht) elé idéz, akkor a törvényszék keresztény és zsidó tagjainak tanácsát kéri ki, s ha ezek meg egyezésre jutnak, akkor az ítélet érvényes; ha nem, Pozsony város tanácsának határozata szerint kell cselekedni.¹¹

Ezen bíróságba felvett zsidók bizonyára a zsidóköztség

¹ L. 24. 1. 3. jegyz.

² M. Zs. O. 309. 1.

³ U. o. 434. 1.

⁴ L. 62. 1. 12. jegyz.

⁵ M. Zs. O. 87., 453. 1.

⁶ U. o. 166. 1.

⁷ L. 62. 1. 13. jegyz.

⁸ U. o. 3. j. T. i. a keresztény vallásra tért zsidó adósságaitól megszabadul,

(M. Zs. O. 211. 1.) és ezt akarták megakadályozni a hitelezők a zsidóbírónak adott megbízásukkal.

⁹ L. 58. 1. 3. jegyz.

¹⁰ „universa iudicia... iudicem iudeorum concernencia“ (U. o.) L. erről a köv. fej.-ben a városi bíraskodásról szóló részben.

¹¹ L. 59. 1. 7. jegyz.

legelőkelőbbjei a rabbi és az előljárók. A tagok száma kétségtelenül meghatározott.

Hasonló intézménnyel frank földön már Jámbor Lajos idejében, továbbá német, különösen dél-német területen pl. Augsburgban s másutt is találkozunk. A tagok száma vagy egyenlő, vagy a zsidók részéről kisebb.¹

A pozsonyi vegyes bíróság zsidó tagjait bizonyára a zsidók, a keresztényeket a keresztények választották. Így jártak el a zsidókönyv felnyitásánál szükséges bizalmi állású esküdteknél is.²

A vegyes bíróságoknak külföldön elnökük van; néhol egy, máshol kettő is.³ Pozsonyban erre a feladatra a zsidóbíró lenne a legalkalmasabb.

IV. Béla egyáltalában nem intézkedik arról, hol döntsék el a vegyes felek közötti ügyeket. Külföldi jogszokás rendesen a zsinagógában, vagy az előtte való bíraskodást rendeli el.⁴ Valószínű, hogy Pozsonyban is a zsinagóga előtt történt az ítékezés. Legalább a kevésbé fontos ügyekben az esküt itt kellett letenni.⁵

A bíraskodás helye.

Az országos zsidóbíróságról oklevélben először 1371-ben olvasunk.⁶ Minden valószínűség szerint Nagy Lajos a kiűzött zsidók visszatérése után szervezte e hivatalt.⁷ A zilált és rendetlen viszonyok közepette, melyeket a kiűzés és visszahívás előidézett, szükség volt valakire, aki rendet csináljon. A tárnokmester eddigi szerepét⁸ az országos zsidóbíró vállalja magára, de a zsidóbírák nagyrészt egyszersmind tárnokok is.

Országos zsidóbíróság. Megalakulás.

Latin és német okleveleink az „*összes zsidók bírójának*” nevezik őket.⁹ Megbízatusuk a királytól ered (*deputatus*),¹⁰ az ő képviselői s azért a zsidók engedelmességgel tartoznak nekik.

Kinevezés.

¹ *Venetianer* 67. 1; *Stobbe* 144—145. 1.

² L. 59. 1. 6. és 7. jegyz.

³ Mint az 1. jegyz.

⁴ *Stobbe* i. h.

⁵ L. a Bizonyítás c. fej.-ben B) alatt.

⁶ *M. Zs. O.* 80. 1.

⁷ *Kohn* 161—62. 1; *Ortvoay* 297. 1. 5. jegyz.

⁸ L. a köv. fej.-ben.

⁹ „... *iudex iudeorum nostrorum*“ (Mint a 6. jegyz. és *M. Zs. O.* 178. 1.); „*iudex iudeorum totius regni nostri*“ (U. o. 96. 1.); „*ze der Zeit aller juden richter, wass in dem ganzen lande ze Ungern*“ (U. o. 91. 1.)

¹⁰ *Hajnik* 25. 1. 96. jegyz. L. 31. 1. 4. jegyz.

Ismert
országos zsidó-
bírák.

Rendesen előkelő állású emberek, főrendek viselik e hivatalt: 1371-ben Simon mestert, az ország egyik báróját már hivatalában találjuk.¹ A második ismert zsidóbíró 1376-ban Szepesi Jakab országbíró és tárnokmester.² Egy előtte befejezett perről ő azt írja, hogy az „elődei színe előtt” is folyt már.³ 1377-ben gróf Szentgyörgyi Tumel ujbárai várnagy az országos zsidóbíró,⁴ kit egy 1378-iki oklevél Temlinusnak mond.⁵ 1381-ben vagy 1383-ban Zámbo Miklós tárnokmester szerepel ilyen minőségben.⁶ Nem lehetetlen, hogy 1405-ben Miklós altárnok mint országos zsidóbíró hajtja be a soproni zsidók adóját, de még valószínűbb, hogy 1406-ban Nasser Zuborius főkincstartó és budai várnagy tölti be e hivatalt, s az ő helyettese Miklós.⁷ 1416—31-ig Garai Miklós nádor,⁸ 1435-ben Guthi Mihály királyi kincstartó,⁹ 1440-ben Hédervári Lőrinc nádor viseli a tisztséget¹⁰ s ő volt valószínűleg az utolsó, aki az országos zsidóbíró nevét viselte.

Minthogy jobbra tárnokok az országos zsidóbírák, ennek megvan az az előnye, hogy az adókezelés és bíráskodás egy kézben összpontosul.

Hatáskörük.

Közbenjáró és bíráskodó szerepet töltenek be. Döntenek a keresztények és zsidók között felmerült fontosabb vitás kérdésekben, mint pl. Szepesi a pozsonyiak hűségében. Az országos zsidóbíró a tárnokmesterrel együtt vizsgálatot vezet pozsonyi zsidó vagyonának erőszakos elvevése dolgában. Előtte vagy megbízottja előtt történik az ítélet végrehajtása királyi parancsra.¹¹ Előtte folynak a zálogperek; joga van a „rodale”-ra leteendő

¹ L. előző l. 6. jegyz.

² U. o. 89—91. l.

³ „... in presencia predecessorum nostrorum iudicum iudeorum” (U. o. 90. l.)

⁴ U. o. 91. l.

⁵ U. o. 96. l. 1374-ben is előfordul Feculinus szentgyörgyi gróf. Kohn szerint a datum hibás. (L. 162. l. 5. jegyz.)

⁶ L. 10. l. 1. jegyz. és Hajnik 24. l. 95. jegyz.

⁷ L. 31. l. 1. és 3. jegyz. Ezen a véleményen van Pollák is. (L. 77—78. l.)

⁸ L. előző l. 10. jegyz.

⁹ „Nos Michael, dictus Orszag de Guth, supremus Thesaurarius Imperialis Maiestatis et Iudex Iudeorum ubilibet in Regno Hungarie constitutorum et existencium...” [Kassai levéltári nyugtatóvány. Fasciculus B. 201. szám. (L. Kohn 162. l. 8. jegyz.)]

¹⁰ M. Zs. O. 178. l. Már 1439-ben ő írja a király nevében a nagyszombati zsidókamatok elengedéséről szóló levelet. (U. o. 177. l.)

¹¹ U. o. 80—81. l. L. 1. jegyz.

esküre ítélni. Előtte peres felek egyezkednek. Perlekedés esetén neki fizetnek bírságot.¹ Királyi parancsra vizsgálatot indít keresztény és zsidó között házak dolgában felmerült igényperben. Ítélete ellen a királynéhoz lehetett fellebbezni, ekkor ő neki kell a megjelenés napját meghatároznia.² Kötelessége felsőbb parancsra adóstól elvett ingatlan zálogokat tulajdonosának visszaadni.³ Őt értesíti a királyné adósnak engedélyezett fizetési halasztásról⁴ és illetékes hatóságokat ő értesít kamatelengedésről.⁵ Mint láttuk, ő nevezi ki a városi zsidóbíró.⁶ Adókezelésükről is már másutt megemlékeztünk.⁷ Feladata a zsidók megvédése, s ebből kifolyólag ő szólítja fel a hatóságot, hogy a zsidókat tartsa meg szabadságaikban.⁸

Az országos zsidóbíró nagy hatalommal rendelkezik, s így előfordul, hogy visszaél vele. Az említett Zámbó Miklós több zsidót letartóztatott s vagyonukat elvette a királynőtől kapott szabadságaik ellenére. Ekkor Erzsébet az összes magyarországi zsidókat felmenti mindaddig a neki tartozó engedelmesség alól, míg Zámbó elégtételt nem ad.⁹

Hivatalos
hatalommal
való vissza-
élés.

Mivel az országos zsidóbíró egyidejűleg fontos állami hivatalt viselt, a koronától való hosszabb távolmaradása lehetetlen. Pedig előbbi működésében gyakran előfordulhatott, hogy le kellett utaznia az egyes városokba, mint pl. Szepesinek Pozsonyba. Ezért helyettesről kellett gondoskodnia. Ennek neve „*al-zsidóbíró*.” („*viceiudex*”;¹⁰ „*unterjudenrichter zu Hungarn im landt*”.)¹¹

Helyettes
országos
al-zsidóbíró.

Csupán egynek a neve ismeretes előtünk: 1422-ből Bakán György budai várnagyé, aki Sopront felszólítja, hogy védjen meg egy zsidót házában birtokában.¹² 1440-iki királynői rendelet is a zsidóbírónak vagy helyettesének szól.¹³ Miklós altárnokról már feljebb szóltunk.

¹ U. o. 89—90. l.

² L. előző l. 10. jegyz.

³ L. előző l. 5. jegyz.

⁴ U. o. 91—92. l.

⁵ Mint a 2. jegyz.

⁶ L. 60. l. 2. jegyz.

⁷ L. 30—31. l.

⁸ L. 20. l. 1. jegyz.

⁹ A datum nem bizonyos. *Kohn* szerint 1383 valószínűbb. Talán a Horvát- és Dalmátországban tett utazás alatt történik. (L. 179. l.)

¹⁰ Mint a 2. jegyz.

¹¹ *M. Zs. O.* 150. l.

¹² U. o.

¹³ Mint a 2. jegyz.

Hatáskörük természetesen egyenlő az országos zsidó-bíróéval, aki működésében mint a király helyettese és megbízottja szerepel.

Zsidó
prefectura.
Szervezés.

Az országos zsidóbíróság megszűntével, midőn az igazságszolgáltatási teendők a tárnokmesterre szálltak,¹ egy másik hatóságra volt szükség, amely a zsidók belső ügyeit intézze. E szükség belátása vezette Mátyást a „*zsidó prefectura*“ („*prefectura iudeorum*“) szervezésében. A zsidók e hatóságot körülbelül Mátyásnak és Beatrixnak Budára való ünnepélyes bevonulása után kaphatták,² amikor ajándékokkal is kedveskedtek a jegyeseknek.³

A Mendel-
családbeli
zsidó-
prefectusok.

A prefectura első okleveles említése 1482-ből való,⁴ s már a működő hivatalnokot mutatja be. Kezdetől mindvégig egy, a *Mendel*-család tagjai viselték e tisztséget, s ezért ők az ország első zsidói. Szinte apáról-fiúra szállt a kitiüntetés.

Családi nevüket eltérően írják az oklevelek; leggyakoribb a *Mendel*,⁵ néha a *Mendl*,⁶ *Mandel*,⁷ *Mandl*⁸ és a kicsinyítő *Menlein*⁹ is előfordul.

Az első prefectus *Mendel Jakab*, kinek személynevét csak egy 1493-iki oklevél ismerteti meg,¹⁰ noha eddig már ismételt előfordul.¹¹ Apja M. Juda a budai zsidóközség előljárója.¹² Utoljára 1496-ban olvasunk róla.¹³ 1502-ben már fia *Jakab Juda* tűnik fel,¹⁴ kit „*Jacobus iudeus Mendel*“ néven neveznek forrásaink.¹⁵

¹ L. köv. fejezet.

² *Kohn* 212—14. l. *Ortvay* szintén 5-t követi. (L. 298. l.)

³ L. 36. l. 4. jegyz.

⁴ *M. Zs. O.* 210. l.

⁵ U. o. 210., 212., 214., 216. stb. l.
Igy is: *Mendell*. (U. o. 234. l.)

⁶ U. o. 234., 290. l.

⁷ U. o. 412. l.

⁸ U. o. 212., 242., 306. l.

⁹ U. o. 227. l.

¹⁰ U. o. 232—33. l.

¹¹ Mint az 5. jegyz.

¹² U. o. 336. l.

¹³ U. o. 241—43. l.

¹⁴ U. o. 248. l. *Hajnik* szerint (L.

28. l. 106. jegyz.) 1482—1523-ig *Mendel Jakab* és hasonló nevű fia viselték a hivatalt. *Kohn* azonban (L. 221. l. 2. és 3. jegyz.) részletesen kifejti, hogy a második prefectus *Juda Jakab*, ki nevét nagyapjától kaphatta. A „*iudeus*“ színté nem egyszerű jelző, hanem tulajdonnév, mert csak 1502—1512 között van meg mindig közbeékelve a két másik név között. 1512-ben „*iudeus Mendel*“, 1513-ban „*Jacobus Mendel iudeus*“, 1514-ben „*iudeus Mendel*“ ugyan előfordul, de nem közbeékelve. (*M. Zs. O.* 282., 284., 288. l.)

¹⁵ *M. Zs. O.* 249., 258., 260., 261. l. és *Pollák* 78. l. 5. jegyz.

A négy éves házag miatt a hivatalbalépés ideje pontosan el nem dönthető. 1512-ben a „Judeus“ melléknév elmarad, s ismét *M. Jakab* a prefectus, ez az előbbinek a fia.¹ 1523 július 29-én először említetik *M. Izrael*,² aki körülbelül a mohácsi vészig viselhette hivatalát. 1527 február 16-iki oklevél már a János királynak előterjesztést tevő *M. Izsák*-ról beszél.³ Még 1539-ben is olvasunk a zsidó prefectus működéséről.⁴

Érdekes a zsidó prefectusok hivatalos nevét megfigyelni. A prefectusok hivatalos neve. Latin okleveleink legsűrűbben „*prefectus iudeorum*“-nak,⁵ másutt „*aliorum hebreorum in regno Hungarie supremus*“-nak⁶ nevezik. Előfordul a „*Obrister Vorgeher der Juden*“⁷ és „*obrister der judischhait*“,⁸ sőt még a magyar „*az sydoknak elewtek Jarorjuk*“⁹ is egy 1511-iki oklevélben. Egy francia követjelentésben a „*zsidók fejedelme*“ a neve.¹⁰ Az oklevelekben majd mindig a „*providus*“ jelző áll nevük mellett.¹¹

A zsidó prefectusok zsidó létükre meglehetősen tekintélyre tettek szert. Budán éltek, a királyi udvar közelében. Személyesen érintkeztek a királlyal, amint ezt a királyi levelek kifejezéseiből látjuk,¹² és a főurakkal is.

Előkelő állásuk.

S hogy ez így volt, annak egyetlen nagy hatalmas rügója a pénz. Főleg ez vezette Mátyást a hivatal felállításában, mint az adózásról szóló fejezetben tárgyaltuk. A következmények igazolták, hogy jól számított.¹³ Nyert ő, de nyertek a zsidók is: érdekeiket hitsorsosuk képviselte, kinek részéről hathatósabb védelemre számíthattak, s nagyobb reményük lehetett, hogy igazságos kéréseikben benne szószólót találnak.

A zsidó prefectus hatásköre csupán a zsidókra terjedt ki. Hatáskörüik. Két legfontosabb feladatáról: az adókezelésről és a szabadság-

¹ *M. Zs. O.* 279., 281., 284., 286., 293., 297. stb. 1.

² *U. o.* 321. 1.

³ *U. o.* 352. 1.

⁴ *U. o.* 440. 1.

⁵ *U. o.* 210., 214., 232., 233. stb. 1.

⁶ *U. o.* 290. 1.

⁷ *Hajnik* 29. 1. 107. jegyz.

⁸ *M. Zs. O.* 242. 1.

⁹ „*a zsidók előljárója*“ (*U. o.* 277. 1.)

¹⁰ „*Princ des juifs*“ (Századok 1887. 755. 1. L. *Kohn* 216. 1. 5. jegyz.)

¹¹ Előfordul a „*circumspectus*“ is. (*M. Zs. O.* 284. 1.)

¹² „előadta felségünknek“ (*U. o.* 210. 1.); „... értesültünk N. N. panaszából“ (*U. o.* 214. 1.); „felmutatta nekünk“ (*U. o.* 234. 1.); „elénk jöve“ (*U. o.*); „könyörgött hozzánk“ (*U. o.* 254. 1.) és sok más hasonló kifejezés.

¹³ *L.* 31. és köv. 1.

levelek megerősítéséről és átiratásáról¹ a megfelelő helyeken részletesen szoltunk.

Megvédelmezi a zsidók anyagi érdekeit: óvást tesz igazságtalan adókövetelések ellen.² Visszavonat egész városnak és egyes embernek adott kedvezőtlen adósságügyi királyi engedményeket.³ Megakadályozza, mikor hitelezőket adósok a fizetésnél meg akarnak károsítani.⁴ Nehéz adósságbehajtásnál pártoló királyi leveleket szerez maga, fia, rokona és mások részére.⁵ Közbenjár, mikor fiát és a pozsonyiakat a városban a zsidóruha viselésére akarják kényszeríteni.⁶ Szót emel főúrtól üldözött zsidó érdekében⁷ és saját megbízottja testi bántalmazása ellen.⁸ Védelmezi a város⁹ és főúr¹⁰ által jogtalanul bebörtönzött és elfogott zsidókat és megakadályoztatja megkárosításukat. Panaszt tesz, mikor szabadságaik kárára és ellenére II. Ulászló halála után Pozsonyban újításokat tervelnek ellenük.¹¹ Pártjukat fogja saját hitfeleik¹² vagy keresztény vallásra tért társuk¹³ okozta károsodás ellen. Panaszt tesz, ha a város nem akarja behajtani a zsidók adósságait,¹⁴ vagy ha nem védik meg őket tényleges bántalmazások ellen, nem szolgáltatnak nekik igazságot, sőt még ők is börtönnel és pénzbírsággal fenyegetik őket.¹⁵

Közbenjáróként szerepel városok és zsidók között felmerült civódásokban, adósságügyi vitákban. Ilyenkor vagy személyesen megy le, pl. 1503-ban és 1512-ben Pozsonyba¹⁶ vagy megbízottat küld, mint 1511-ben Fekete Mendel nevű rokonát,¹⁷ akinek küldetése azonban, minthogy néhány hó múlva maga megy le, eredménytelen. 1519-ben állandó helyettese van Pozsonyban.¹⁸

Másrészt azonban kényszeríti a zsidókat adófizetésre, figyelmezteti a soproniakat házaik jókarban tartására és városi kötelezettségeik teljesítésére.¹⁹ Elrendelteti a királlyal zálogokkal

¹ L. 18. 1. 7. jegyz.

² L. 24. 1. 2. jegyz.

³ *M. Zs. O.* 253—55. és 321—22. 1.

⁴ L. 69. 1. 3. jegyz.

⁵ *M. Zs. O.* 210., 212—15., 296., 257—58. 1. és *Pollák* 78. 1. 5. jegyz.

⁶ *M. Zs. O.* 296., 306—08., 309. 1.

⁷ U. o. 279—80. 1.

⁸ U. o. 261—62. 1. L. 49. 1. 3. jegyz.

⁹ U. o. 325. 1.

¹⁰ U. o. 412. 1.

¹¹ U. o. 293. 1.

¹² U. o. 302—03., 308—10. 1.

¹³ U. o. 322. 1.

¹⁴ L. 4. jegyz.

¹⁵ *M. Zs. O.* 249. 1.

¹⁶ U. o. 253—55., 281—82. 1.

¹⁷ U. o. 278. 1.

¹⁸ U. o. 302—03. 1.

¹⁹ L. 40. 1. 1. jegyz.

megszökött zsidó üldözését.¹ Megakadályoztatja, hogy elköltözzenek egyes városokból, és ezért Pozsonyban 1505-ben megbizottat tart.² De ha másképen nem sikerül, fenyegetőzik, hogy a zaklatott pozsonyi zsidók elköltöznek, s így szerez számukra pártoló levelet.³

Míg némelykor a már bekövetkezett bántalmazás ellen szólal fel, máskor, pl. 1529- és 39-ben nyert pártoló leveleivel esetlegesen bekövetkezhető igazságtalanságokat akar megakadályozni.⁴

Az ő feladata királyi rendeleteket kamatelengedés, zálogtilalmak és általában egyéb zsidókra vonatkozó ügyekben érvényben tartatni,⁵ s azért ezek gyakran hozzája vannak intézve.⁶

Mint gondoskodik maga, családja és rokonai biztonságáról, a bevezetésben tárgyaltuk.⁷

Tekintélyét elősegíti fenyítő hatalma: a bűnösöket bezárathatja a Budán rendelkezésére álló fogházba⁸ lopás, kihágások vagy más bűnök miatt. A megszökött és elfogott bűnöst neki kellett átadni.⁹ A fogház számára személyzetet kellett tartania,¹⁰ s itt őriztette a budai zsidóknál elzálogosított tárgyakat.¹¹

A zsidó prefectus összeköttetésben állt egyes főurakkal. Az egész zsidóság nevében ő köti meg Báthory Istvánnal a zsidókra vonatkozó védelmi szerződést,¹² s ennek alapján hozzá is fordul a pozsonyi zsidók említett zsidóruha ügyében,¹³ noha egyidejűleg Várdai Pál kincstartó is leír a király megbízásából.¹⁴ A nádornak terjeszti elő Mendel a bazini gróf eljárását a zsidókkal szemben.¹⁵ Előfordul több ízben, hogy kéréseivel a kincstartót is megkeresi.¹⁶ Megtörténik, hogy egyszerre a királynéhoz és királyhoz is fordul, pl. 1503-ban a pozsonyi zsidók ügyében, amidőn mindketten meghagyják, hogy egyezkedjék ki a város méltányosan a zsidókkal.¹⁷

Közbenjárása eredménnyel járt: legalább az illetékes ható-

¹ L. 64. 1. 2. jegyz.

² L. előző 1. 8. jegyz.

³ L. 8. 1. 1. jegyz.

⁴ M. Zs. O. 412., 440. 1.

⁵ U. o. 252. 1.

⁶ Hajnik 31. 1. 117. jegyz.

⁷ L. 21. 1.

⁸ U. o. 302—03., 309. 1. L. előző 1. 12. jegyz.

⁹ U. o. 302—03. 1.

¹⁰ Kohn 217—18. 1.

¹¹ Mint az 1. jegyz.

¹² L. 58. 1. 7. jegyz. Az oklevél külsőjén „Jacobus Mendel supremus iudeorum Budensium“ áll. (U. u. 306. 1.)

¹³ U. o. 306. 1.

¹⁴ U. o. 307. 1. L. 70. 1. 6. jegyz.

¹⁵ M. Zs. O. 440. 1. L. 4. jegyz.

¹⁶ Mint a 14. j. és L. 9. 1. 1. j. stb.

¹⁷ L. előző 1. 16. j. és 7. 1. 10. j.

ságokhoz szigorú hangú levelek mennek. 1512-ben pl. egyszerre három helyről is megparancsolják a békés egyezkedést.¹ Hogy mennyiben használtak ott, az más kérdés. A pozsonyi zsidókat a sok leirat ellenére is folyton zaklatják. Egyébként a védelem és a pénzügyekben való felső segítség egyuttal a korona érdeke és az erre való hivatkozással szerezte meg a prefectus is a leveleket legtöbb esetben.

Tekintélyük.

A zsidó prefectus fontos és a kincstárt érdeklő állásánál fogva kiváló kedvezésekben részesült, amit bizonyára szolgálatainak köszönhetett. Nagy tekintéllyel bírt, s szinte főúri állásba helyezkedett.² „*Tisztsége jeléül*“ felmentik a zsidóruha viselésének kötelezettsége alól.³ Részt vesz a koronázási díszmenetben mint a zsidóság képviselője fényes fegyverzetben.⁴ Királyi közbenjárás azon van, hogy a Mendel-család egy tagjának külföldön se kelljen a megszégyenítő zsidójelet viselnie. Velencei követi jelentés szerint a második Mendel Jakab „nem csekély befolyással bírt a főuraknál s főleg a nádornál.“⁵

A prefectusnak saját pecsétje volt.⁶ A Mendel-család gazdagságát tekintélyes kölcsönzéseik bizonyítják.⁷

II. Ulászló többször megbízást ad Jakab Judának.⁸ Az első prefectust bízta meg a király kölcsön felvevésével, s nagy befolyása mellett is megtörténik, hogy Mendel Jakab 1490-ben nem tud a pozsonyi zsidóktól illet kieszközölni.⁹

Egyetlen magyar oklevél, amely zsidóra is vonatkozik, érdekes világot vet a korszak főuraira: 1511-ben Báthory István nádornak Dóczy Ferenc egy paplant ígér ajándékba, ha a Dienessy Tamás ellen folytatott birtokperében az ő javára dönt. Az ígért ajándékot addig a prefectusnál helyezik letétbe.¹⁰

¹ L. 71. 1. 3. és 17. jegyz. Ekkor még a pozsonyi gróf és királyi főkamrás is leír Pozsonynak. (M. Zs. O. 282. 1.)

² *Ortvay* 299. 1.

³ M. Zs. O. 296. 1.

⁴ *Kohn* 217. 1. 3. jegyz. (Egy névtelen erfurti feljegyzés nyomán.)

⁵ „*El padre del dicto Joseph e persona che per pur assai respecti ha qualche et non piccol poter cum questi Signori et presertim cum el Palatino.*“ (*Kohn* 455. 1. Fraknoi közlése nyomán.)

⁶ 1484-ben egy nyugtatványt ezzel pecsétel le. A pecsét zöld viasz; emberfőt mutat. A pecsétnyomó valószínűleg pecsétgyűrűbe illesztett metszett drágakő. (M. Zs. O. 212. 1.)

⁷ 450 forint (U. o.); 1493-ban 2100 arannyal vannak érdekelve hárman. (L. 46. 1. 3. j.) stb. Ezekről a kölcsönökről a dolgozat III. részében szólunk.

⁸ *Kohn* 222. 1. 4. jegyz.

⁹ L. 46. 1. 4. jegyz.

¹⁰ M. Zs. O. 277. 1.

II. FEJEZET.

Egyéb bírósági tényezők.

Királyi bíraskodás és a király helyettese. Városi bíraskodás zsidók ügyeiben. Királyi intézkedések a városok zsidók feletti bíraskodásáról. Adósság- és fenyítő perek. A városi igazságszolgáltatás jellege. A zsidók királyi védelme a városi bíraskodással szemben. Nátori bíraskodás. Zsidó zsidó ellen pereskedik. Budai várnagy. Fellebbezési fórumok: a tárnok és a király. Rendkívüli hatóságok zsidók pereiben. Királyi biztosok. Főúri és zálogbirtokosi jogkör. Zsidó bíraskodása keresztény felett.

A zsidó legfőbb bírója a király. IV. Béla levelének 8. pontja kimondja: *„Ha a zsidók között civódás vagy viszály támad, a városbíró ne merjen bírói hatalmat gyakorolni felettük, hanem mi vagy főkamarsunk fogunk ítéletet mondani. Ha pedig (a zsidó) főbenjáró bűnnel vádoltatik, az ítélet egyedül a mi személyünknek tartassék fenn.”*¹ Ekkor egyedül a király ítélteti a zsidót a „rodale“-ra leteendő esküre is.²

A királyi
bíráskodás és
a király
helyettese

A király helyettese a törvény értelmében a *főkamars*³

¹ M. Zs. O. 28. 1.

² U. o. 29. 1. L. erről a köv. fej.-ben.

³ A főkamars jelentése tárnokmester. (L. 30. 1. 10. jegyz.) A kamara fejét sokszor hívják „summus camerarius“-nak. E központi hivatal neve *thavernicatus*. (Acsády i. m. 11. 1.) *Hajnik* (L. 23. 1. 54. és 90. jegyz.), *Helmár* (L. 16. 1.), *Kohn* (L. 105. 1. 1. jegyz. és 148. 1.), *Ortvay* (L. 297. 1.) s utánuk többen mind a főkancellárt mondják a zsidók főbírájának. Ennek magyarázata az, hogy a szabadságlevél kassai kézírata mindig cancellarius-t ír, vagy legalább ennek olvasták, s csak a pozsonyi kéziratban van „camerarius“. (L. *Kohn* i. h.) Ennek szövege különben is meg-

bízhatóbb, mint a kassai példányé. (L. U. o. 372—73. 1.) Gyakorlatban egyetlen adatunk sincs a főkancellár bíráskodásáról. Részemről sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a pozsonyi kézirat a helyesebb. Minthogy a zsidók a kamarához tartoztak, ennek feje pedig a tárnokmester, aki adóikat is kezeli, inkább megilleti őt a felettük való bíráskodás joga annál is inkább, minthogy az egész korszakban úgyszólván folytonos a tárnokok igazságszolgáltatási joga, amelynek régiségére többször történik hivatkozás, mint látni fogjuk. Egyébként az osztrák szabadságlevélben is „camerarius“ áll. (L. M. Zs. O. 24. 1.)

(supremus noster camerarius), kinek hatásköre, mint láttuk, az országos zsidóbíróra,¹ e hivatal megszűnése után ismét a tárnokmesterre szállott vissza.

Városi bíraskodás zsidók ügyeiben.

IV. Béla szabadságlevelének ezen 8. cikkéből azt is következtethetjük, hogy a városbíró is bíraskodhatott zsidók felett, ha zsidók és keresztények közötti perekről volt szó. Nem tartoztak hatáskörébe azok a zsidók között felmerült ügyek, amelyek elintézésére a zsidóbíró hivatott, továbbá a főbenjáró ügyek.

Ezen következtetés jogosultságában megerősít bennünket a privilegium 31. pontja is, amely a zsidók jogait az ítélkezésnél megsértő városbíró elmozdítja a felettük való bíraskodás jogától.²

A keresztények és zsidók közti perek elintézésére, mint előzőleg tárgyaltuk, Pozsonyban vegyes bíróság működött a XIV. században.³

Zsidó a keresztényt ennek illetékes hatósága előtt pereli. Erre vonatkozó első bizonyítékunk 1350-ből való, amidőn budai zsidó adósát, egy békásmegyeri jobbágyot az alperes falusi bírāja elé idézi.⁴

Adósság perek.

Az adósság perek Pozsonyban is a városi hatóság előtt folynak; legrégibb adatunk az 1378-iki, amidőn Miklós, néhai Jakab bíró fia panaszkozik Nagy Lajosnak, hogy pozsonyi polgárok és zsidók őt a tanács előtt folyton perlik.⁵ A XIV. század végéről származó oklevél szerint még maguk a zsidók között felmerülő birtokpereket is a pozsonyi városi bíróság intézi.⁶ Az itteni 1400-iki és a soproni 1437-iki jegyzőkönyvek mutatják, hogy zsidó keresztény ellen birtok iránti keresetet csak a városi törvényszék előtt indíthat.⁷ Ugyancsak a városi hatóság előtt szerzik meg ingatlanaik tulajdonjogát, amint ezt számos adat,⁸ és a városi adók egyes nemei a „*Kaufrecht*“ és a „*Schreiblonn*“⁹ bizonyítják.

¹ L. előző fej. C) alatt.

² „Statuimus eciam, quod si *iudex civitatis*, in qua iudei morantur, *no-luerit* eosdem secundum tenorem nostre privilegii *iudicare*, sed . . . aggravare voluerit, postquam nobis per ipsos innotuerit, *ab ipsorum regimine removeatur*, et alius de nostra consciencia constituatur.“ (L. 15. 1. 2. jegyz.)

³ L. 64. 1. 11. jegyz.

⁴ M. Zs. O. 68. 1.

⁵ Ortvay 178. 1. 2. jegyz.

⁶ L. 80. 1. 2. jegyz.

⁷ Hajnik 18. 1. 71. jegyz.

⁸ M. Zs. O. 478. 1. stb. Erről részletesen a III. részben tárgyalunk.

⁹ L. 42. 1.

A királyi kegy megnyilatkozásai még inkább megerősítik a városok zsidók feletti bíraskodó jogát.

1441-ben Erzsébet a zsidójövedelmekkel együtt saját igazságszolgáltatási jogát („cum plena iurisdiccione nostra“) is Pozsonyra ruházza és hogy a város élvezhesse is a kijelölt tíz év alatt ezen kedvezményt, felszólítja a főpapokat és bárókat, főispánokat, nemeseket és várnagyokat, hivatalos személyeket és mindenkit, hogy ne merjenek semmi szín és ürügy alatt a zsidók ügyeibe avatkozni és bíraskodni, hanem a „teljes bíraskodási hatalmat“ (omnem iurisdiccione) engedjék át Pozsonynak.¹ És a város börtönbe veti őket, igazságtalanul bánik velük és ekkor Hunyadi János meghagyja a tanácsnak, hogy ha „*perük vagy keresetük*“ van a pozsonyi zsidók ellen, vegyenek magukhoz két előkelőbb zsidót s jelenjenek meg előtte, majd ő jog szerint igazságot fog szolgáltatni.² Mennyiben javult a zsidók helyzete e rendelkezés hatása alatt s a bekövetkezett meghosszabbítás idején kedvezőbb-e a helyzetük, erre bizonyítékunk nincs.

Királyi intézkedések a városok zsidók feletti bíraskodásáról.

1452-ben Gutori Nagy László pozsonyi főispán és várnagy egy Ezel nevű zsidóval elintézendő ügyének végrehajtására a pozsonyi tanácsot kéri fel.³

1459-ben Pozsony hű szolgálatai elismeréseért nevezetes kiváltságot nyer: Mátyás febr. 2-án a városi küldöttség kérelmére saját hatalmánál fogva és a főpapok és főurak tanácsára megengedi, hogy ezentúl összes ügyeikben, keresztények és zsidókéiben egyaránt saját hatóságuk bíraskodhassák. Egyuttal megtiltja, hogy a nádor, országbíró vagy más egyházi és világi bírák és bírósági személyek akár kereszténynek, akár zsidónak a kérésére helybeli polgár ellen ítéletet hozzanak. Mindenki a városi hatóság előtt keresse igazát. A per folyama alatt helybeli polgárt senki le nem tartóztathat és vagyonát el nem veheti.⁴

Még egy másik nevezetes, a zsidókra nézve káros engedményt is nyernek a pozsonyiak Mátyástól. A város ugyanis 1475-ben panaszkodik, hogy a zsidók megkeresésére a környékbeli adósok letartóztatásával sok kárt és sérelmet szenvedtek, s erre a király méltányolva azt, hogy az ellenséggel viselt háborúk miatt úgy is sokat szenvedtek, felmenti őket azon

¹ L. 5. 1. 1. jegyz. és 53. 1. 7. jegyz.

² *Ortúy* 43. 1. 4. jegyz.

³ L. 53. 1. 9. jegyz.

⁴ *M. Zs. O.* 451—52. 1.

fáradtságos kötelezettség alól, hogy nem helybeli polgárokat a zsidók kérésére letartóztassanak, vagy vagyonukat lefoglalják. A zsidó pereljen adósának illetékes bírása előtt.¹

Sopronban is a városi hatóság előtt pereskedik zsidó kereszténnyel. 1437-ben a város törvénykezési jegyzőkönyve szerint Kophl zsidó és helybeli polgár közötti ügyben hoznak ítéletet.² 1452-ben a zálogbirtokos III. Frigyes meghagyja Sopronnak, hogy két zsidó és soproni polgár közötti adósságügyben a város tűzzön ki tárgyalási napot, és igyekezzék őket békés megegyezésre bírni.³ Ugyancsak Sopron 1526-ban megígérteti a zsidók előljáróival, hogy csupán előttük fogják perelni soproni és környékbeli adósaikat.⁴ Előfordul, hogy a kiűzés után a volt zsidóbíró dönt zsidónak keresztény ellen támasztott követelése ügyében.⁵

A Frigyeséhez hasonló parancsot ad Zápolyai özvegye Nagyszombat hatóságának: meghagyja, hogy az elfogott környékbeli adósokat bocsássa szabadon, de a kijelölt terminuson igazságos ítéletet hozzon.⁶

A városi bíraskodásra vonatkozó nevezetes országos érvényű határozatot foglalnak magukban II. Ulászló 1499-iki tárnokjogi cikkei. A 6. pont kimondja, hogy a zsidó, aki keresztényt perelni akar, ügyét annak az illető helynek bírása és esküdt polgárai elé vigye, ahol az illető keresztény lakik. Ez a határozat Pozsony város jogkönyvében is megvan németül.⁷ Az eddigiekből is láthatjuk, hogy ez a törvény újnak nem mondható.

Fenyítő perek.

A fenyítő perek is városi joghatóság alatt állnak. Adataink nagyrészt a XV—XVI. századból származnak, de már Nagy Lajos idejében, 1371-ben előfordul, hogy Pozsony felső parancsot kap bizonyos Honel zsidó ügyében, akit tűzvész alkalmával pozsonyi polgár családjabeliekkel zálogaitól és vagyonától megfosztott.

A zsidó, bizonyára mivel a városnál nem boldogult, Nagy Lajoshoz fordult, aki, mint a levélből látjuk, már előzőleg megparancsolta, hogy a hatóság szolgáltasson a zsidónak igazságot;

¹ U. o. 206. 1.

² *Hajnik* 19. 1. 76. jegyz.

³ *Pollák* 31. 1. 2. jegyz.

⁴ *M. Zs. O.* 342. 1.

⁵ L. 62. 1. 9. jegyz.

⁶ „verum et rectum iudicium secundum deum et eius iusticiam“. (*M. Zs. O.* 280. 1.)

⁷ U. o. 247. 1.

de ez nem történt meg, mert a kárvallott ismét panaszt emel Lajosnál, aki ujlagos vizsgálatot rendelt el,¹ s miután ez a tényállást megerősítette, a vizsgálat vezetőivel tartott megbeszélés nyomán ítéletet hoz s most újra leír Pozsony hatóságának, hogy a bűnösöket fogja el és vesse börtönbe; vagyonukból a zsidót teljesen kártalanítsa, a maradékot pedig a király számára foglalja le.² Az ítélet végrehajtása az országos zsidóbíró vagy embere, a pozsonyi főispán mint „homo regius” és a helybeli káptalan kiküldöttje előtt történjék.

E levél március 5-én kelt. Április 1-én a zsidó kérésére a pozsonyi káptalan átírja Lajos ítéletlevelét azzal a megokolással, hogy birtokosa azt „*az utak veszélyes volta miatt eredetiben magánál hordani nem meri.*”³

A közbeeső három hét alatt a Honel ügye tehát befejezést nem nyert.

A városi igazságszolgáltatásra élénk világot vet egy XVI. századbeli eset, a soproni Handel ügye, aki feleségének meggyilkolása ügyében „*in prima instancia*” a városi hatóságtól kér elégtételt. A városi bíráskodás jellege.

A tényállást Handel egy 1528 március 25-én Kismartonban kelt és a helytartó tanácshoz intézett folyamodványban így adja elő: 1523 augusztus 24-én a folyamodó Hamer János feleségének, Dorottyának 8 talentum dénárt ad ünneplő ruhái fejében. Hosszú idő múlva Dorottya a ruhákat a hitelező feleségétől, Gundától két ünnepnapra kikérte. Mikor az idő leteltével a zsidónő elment a ruhákért, az adós kalapáccsal fejbeütötte, testét késsel összevissza sebezte és az áldott állapotban levő zsidónő sérüléseibe belehalt. A nála volt 2 magyar arany és egyéb pénz és érték eltűnt.

Handel Sighard Márton városbíróhoz és a tanácshoz fordult, s a gyilkost saját költségén bezáratta. A város azonban idő multával Dorottyát szabadonbocsátotta, s ő nem kapott elégtételt. Kéri a tanácsot mint az igazság kedvelőjét, szolgáltatasson számára

¹ L. 66. 1. 11. jegyz.

² Az elkobzás parancsa visszavezethető IV. Béla levelének 29. pontjára: „Ha keresztény zálogát zsidótól erőszakkal elveszi és házában erőszakos-

kodik, mint kamaránk megkárosítója súlyosan bűnhődjék.” (M. Zs. O. 30. l.)

³ „propter viarum discrimina rerum in specie deferre non auferet”. (U. o. 81—82. l.)

igazságot. Felhossa felesége áldott állapotát, neveletlen apró gyermekeit s nagy fájdalmát. Minthogy pedig a város az ő tudta nélkül bocsátotta ki a gyilkost, fájdalomdíjul 1000 aranyat követel Soprontól.¹

Sopron felel a zsidó panaszára: az asszonyt Brandenburgi György ismételt szigorú parancsára bocsátotta ki, s ez a városban van most is. A zsidó azóta panaszt nem tett Dorottya ellen s így nem vádolhatja őket az igazságszolgáltatás megtagadásával (super denegata iusticia). Keresheti a panaszos igazát „*in prima instancia*” előttük, vagy más illetékes bíró előtt. Ők készek Handel megkeresésére igazságot szolgáltatni. Pénzt a meggyilkoltnál nem találtak. A két aranyat és egy övecsattot, amelyet Dorottya Gundától elvett, a bíró „*pro iure suo*” megtartotta. A bíró ellen is keresetet indíthat vagy előttük, vagy más bíró előtt.²

Handel második felterjesztésére³ a város már csak röviden válaszol s ismét Brandenburgi Györgyöt hozza elő. Ellenmondást talál abban, hogy a zsidó először pénzt, most meg a gyilkos testi megfenyítését kéri.⁴

1529-ben a zsidó még egyszer folyamodik: a tényeket a város elismerte, tehát kérelme jogos. Felajánlja a már egyszer kihallgatott orvosnak és néhány elűzött soproni zsidónak újbóli kihallgatását. Nem akar mást, mint igazságot.⁵ Megkapta-e, arról nincs tudomásunk.

A soproni Simon zsidó esetéről más helyen szoltunk.⁶ Ekkor a város azt mondja, hogy a zsidó életét váltotta meg a pénzzel. Ez azonban valószínűtlen: ha nagy is a város bíraskodási hatalma, aligha ítéltettek zsidót halálra, mert ez felségjog volt.⁷ Csakis a Mátyás halála utáni fejetlenség közepette gondolhatta Sopron, hogy mondása hitelre talál, hiszen rendes körülmények között sokkal kisebb fontosságú ügyekben is pártját fogta a király a zsidóknak.

Királyi védelem
a városi
bíráskodással
szemben.

1436-ban Cillei Borbála a soproni Kis Jakab szabadon-

¹ M. Zs. O. 383—84. l. (L. 51. l. 7. j.)

² U. o. 328—30. l.

³ Pollák 86. l. 3. jegyz. (Soproni levéltári adat.) Brandenburgi György a király nagybátyja, nagy befolyása van

az udvarnál és Sopron többször előhozakodik vele.

⁴ U. o. 4. jegyz.

⁵ U. o. 86. l.*

⁶ L. 44. és köv. l.

⁷ L. 73. l. 1. jegyz.

bocsátása érdekében emel szót.¹ II. Ulászló 1503-ban ugyancsak Sopronnak ír le, hogy azonnal bocsássa szabadon az elfogott soproni zsidókat, kiket egy kikeresztelkedett zsidó vádaskodásának alapján tartóztattak le és ne avatkozzanak a zsidók ügyeibe, mert azok a királyi kamara hatósága alá tartoznak.² Máskor a kezesség melletti szabadonbocsátás parancsa fordul elő: Ferdinánd 1539-ben meghagyja Nagyszombatnak, hogy a kínzással vallatott morva zsidó feladására letartóztatott zsidót társai kezessége (fideiussio) mellett bocsássa ki.³ Néhol egyenes hivatkozás történik a legfelsőbb királyi bíraskodó hatalomra: 1539-ben Báthory nádor leír Pozsonynak, s a bazini esethez hasonló fejleményeknek elejét akarva venni, figyelmezteti őket, hogy az egész birodalom zsidói „*egyedül Ő felsége hatalma és bíraskodása alatt állanak*“, ennél fogva a büntetés őt s távollétében helyettesét a nádort illeti.⁴ Mikor a királyi hatalom így jogtalanul bántalmazott vagy elfogott zsidót védelmez, a megbántókat rendszerint utasítja, hogy ha keresetük (accio) van a zsidó ellen, idézzék őt rendes bírāja (iudex suus ordinarius) elé.⁵ Máskor meghagyja, hogy eléje vagy megbízottja elé menjenek országos jog és szokás szerint,⁶ s ő maga akar igazságot szolgáltatni.⁷

Nádori bíraskodás.

Előfordul, hogy egyesek még idegen országbeli zsidókat is elfognak: 1534-ben Zsigmond lengyel király panaszkodik, hogy Soltész György kassai lakos az ő illensi zsidóit erőszakkal lefogta, s így maga akar igazságot tenni rajtuk. Felszólítja Kassa tanácsát mint illetékes hatóságot, hogy azonnal szabadítsa ki az elfogottakat és büntesse meg a vakmerőt.⁸

Máskor királyi parancs köteleességévé teszi a városnak a zsidó elfogatását: pl. 1519- és 21-ben a budai zsidóbörtönből megszökött zsidók esetében.⁹ 1526-ban Pozsonynak azt a Fekete

¹ Pollák 84. l.* 1447-ben a pozsonyiakat Hunyadi János, 1490-ben a soproni elfogott zsidókat Beatrix és Corvin védik meg. (L. 47. l. 7. j. és 44. l. 5. j.)

² M. Zs. O. 250. l. II. Lajos 1524-ben szintén Sopronnak ír le egy asszony rágalmára bebörtönzött zsidó érdekében. (U. o. 325. l. L. 70. l. 9. jegyz.)

³ U. o. 433—34. l. (L. 14. l. 7. jegyz. és 64. l. 13. jegyz.)

⁴ „... *sub potestate et iurisdictione solius maiestatis regie*“. (U. o. 440. l. L. 71. l. 4. jegyz.) Az országos zsidóbírák között is voltak nádorok. (L. 66. l. 8. és 10. jegyz.)

⁵ L. 70. l. 8. és 9. jegyz.

⁶ L. 2. jegyz.

⁷ L. 14. l. 1. jegyz.

⁸ M. Zs. O. 429. l.

⁹ L. 70. l. 12. jegyz.

Zsidó
zsídó ellen
pereskedik.

Mendelt kell elfognia és a királynak átadnia,¹ aki mint prefectusi megbízott szerepel előzőleg.

Pár adatunk van mindössze, amely zsidónak zsidó elleni pereskedéséről szól. A perek a városi hatóság előtt folynak. A XIV. század végén Vogel zsidó egy hainburgi zsidóval szőlő miatt pereskedik. Perhalasztási kérelemmel (*das recht auf-schieben*) fordul Pozsony városához, mert ő egy bécsi zsidónál kezesképen van lekötve, és mivel menedéklevele (*sicherbrief*) nincs, a zsidó nem akarja eleresztetni.² Kérelmét a hitelező is támogatja.³ 1508-ban II. Ulászló két zsidó közti pert intéz el úgy, hogy Mózes bizonyos zálogtárgyakat Jakabnak kiadjon.⁴ II. Ulászló egy a pozsonyi tanácshoz és az ottani zsidóbíróhoz intézett leveléből megtudjuk, hogy Benes nagyszombati zsidó a pozsonyi Kadellal pereskedett, őt rendes bírái elé (*in presenciam iudicum suorum ordinariorum*) idézte, és ez nagyszombati bírakat jelöl ki maga helyett (*subdelegare*). Az alperes, noha pervesztés (sub pena amissionis cause) és 100 frt. bírság terhe alatt kötelezte magát a kijelölt bírák előtti megjelenésre, kötelezettsége elől megszökött. Időközben az alperes meghalt, s így a felperes per útján nem hajthatja be követelését. II. Ulászló utasítja a fenn megnevezetteket, hogy törvényes bizonyítékai alapján szolgáltatson a zsidónak igazságot, „melyben mindenkit egyenlően akarunk részesíteni”.⁵

Rendkívül érdekes esetünk van 1518-ból, amely a városi igazságszolgáltatásra és a zsidók iránti általános hangulatra is fényt vet. Egy pozsonyi előkelőbb zsidó helybeli polgár ellen a városi hatóság előtt pert indít. Egyidejűleg a királyhoz is fordul, járjon közbe érdekében, hogy igazságos ítéletet nyerjen. II. Lajos erre utasítja a várost, „*hogy minden gyűlölet és rosszakarattól nélkül, amellyel a legtöbb ember a zsidók iránt viseltetik, az alperes kedvezésétől távol, egyedül az igazságot tekintve, amelyet mindenkinek meg kell adni, szolgáltatson elégtételt a zsidónak*”, s ne merje őt bárkinek kedvéért jogaiban meg-

¹ M. Zs. O. 334. 1.

² U. o. 110—111. 1.

³ U. o. 111. 1.

⁴ Kohn 260. 1. 4. jegyz. (Pozsonyi levéltári adat.)

⁵ M. Zs. O. 284—85. 1. (1513-ban.)

rövidíteni.¹ A továbbiakban megparancsolja, hogy a tanuk kihallgatásánál és az ítélehozatalnál a pozsonyi zsidóknak régi királyok adta szabadságai szerint járjanak el.

Az 1499-iki tárnokjogi cikk kimondja, hogy ha keresztény Budai várnagy zsidót adóssági vagy egyéb ügyekben perbe fog, ezentúl idézze őt a budai várnagy elé s a pert ott folytassa.²

E hatóságra a későbbi időkben okleveleink egyenesen csak kétszer utalnak: 1) 1503-ban II. Ulászló a Pozsonynak adott s később visszavont adósságügyi engedményeknél Ráskay Balázs tárnokmestert és budai várnagyot, vagy ennek helyettesét is megbízza a felügyelettel;³ 2) 1529-ben Ferdinánd tudósítja Nagyszombat városát, hogy értesült arról, hogy Bazini Ferenc gróf egy birtokán lakó zsidót elfogott, s a többieket is megkárosítani igyekszik. Miután pedig a zsidók félnek, hogy kínzással esetleg olyan vallomásokot csikar ki tőle, ami az ő kárukra lehet, ő, a király meghagyja, hogy a város a zsidó vallomása alapján senkit büntetni ne merészeljen, hanem vigyék az ügyet a vádlottak és vád megnevezésével a *budai királyi várnagyok elé, akiknek a király után a zsidók régi szokás és előjog alapján alá vannak vetve*.⁴

Pozsony város az 1371-iki jogkönyv szerint mintegy feljebbviteli fórum gyanánt szerepel.⁵

Fellebbezési
fórumok:
a tárnok és a
király.

A 6. tárnokjogi cikk kimondja, hogy ha a zsidó nincs megelégedve a várnagy vagy a városi bíróság ítéletével, fellebbezhet a tárnokmesterhez vagy máshová, amint az illető hely szabaddalma vagy szokása megengedi.⁶

Mint a fejezet elején láttuk, a tárnoki bíráskodás a zsidók

¹ „...omni odio et malo animo, quo plerique, ut sunt homines variis affectis erga ipsos iudeos sunt... posthibitis...” (U. o. 298—299. 1. L. 59. 1. 1. jegyz.) Hasonló és az igazságszolgáltatásra vonatkozó kijelentéssel máskor is találkozunk: Werbőczy pl. azt írja egy 1524-ben kelt levelében, hogy ő mindenkinek szolgálat igazságot, „*még ha zsidó vagy cigány volna is*”. („Sic iam Judeus aut Pharahio fuisset”). Budai orsz. levélt. N. R. A.

fasc. 368., No. 14. (L. Kohn 296. 1. 2. jegyz.) L. előzőleg Zápolyai kijelentését. (47. 1. 5. jegyz.)

² L. 76. 1. 7. jegyz.

³ M. Zs. O. 252. 1. L. 71. 1. 5. jegyz.

⁴ U. o. 412. 1. L. 70. 1. 10. jegyz. és 71. 1. 4. jegyz.

⁵ L. 64. 1. 11. jegyz.

⁶ L. a 2. jegyz. A budai várnagytól tehát mindig a tárnokhoz lebbeztek fel; a városi bíróságtól a fellebbezés módját a város kiváltságai szabják meg.

kamaraszolgátságával egyidejű. Az országos zsidóbírák is jobbára tárnokok voltak. Az 1371-iki feljebb tárgyalt pozsonyi ügyben mint vizsgálatvezető János tárnokmester is szerepel.¹

Nemcsak a zsidók, hanem a városok bírása is a tárnok; Zsigmond az 1405-iki u. n. kisebb végzésben kimondja, hogy a felek, ha a városi bíróság ítéletével nincsenek megelégedve, a tárnokmesterhez vagy a velük egyenlő szabadságokat élvező városhoz fellebbezhetnek.²

Mátyás is 1459-ben elrendeli, hogy a fellebbező felek Pozsonyban a tárnokhoz forduljanak.³

És a tárnok védi is a zsidók feletti hatáskörét s nem akarja, hogy mások is beleártsák ebbe magukat. Érdekes esetünk van erre 1462-ből: Mátyás király a fenti rendelet után három évvel felszólítja Pozsony városát, hogy szolgáltatson igazságot egy zsidónak bizonyos nőadásával szemben támasztott követelési ügyében, mert ha nem, úgy Ország Mihály nádor vagy ennek helyettese fogja erre a várost kényszeríteni. Ekkor azonban Rozgonyi János tárnok tiltakozik, mert „*a mi tisztí körünk megrövidítésére történék, ha a nádor úr Ő nagysága vagy helyettese beleavatkoznának, minthogy az ügy nem az ő, hanem a mi hatáskörünkbe tartozik*“.⁴ A már említett Ráskay Balázs tárnokmester 1502-ben azzal a megokolással veszi védelmébe a zaklatott, megzsarolt pozsonyi zsidókat, „*miivel Ő felsége után mi vagyunk bírák*“.⁵ Ugyanez évben ugyancsak a bántalmazott pozsonyi zsidók érdekében közbelépő II. Ulászló írja, hogy a városnak nincs joga a zsidókat fenyegetni és tőlük pénzt kicsikarni, mert „*a zsidók mindig és régóta a mi, s utánunk tárnokmesterünk hatalma alatt álltak és állnak s nem akarjuk, hogy távollétünkben rajtuk más bírászkodjék*“.⁶ Ez a Ráskay Balázs 1503-ban adósságlevelet állít ki előtte megjelenő felek számára⁷ és 1510-ben bizonyítja, hogy egy adós zsidó hitelezőjét kielégítette.⁸

¹ L. 77. I. 1. jegyz.

² *Békefi*: Egyet. előad. Pozsonynak már 1382-ben megvolt a tárnokmesterhez való fellebbezés joga. (*Ortvay* 214. l.)

³ L. 75. I. 4. jegyz.

⁴ *Hajnik* 27. I. 101. jegyz.

⁵ U. 6. 102. jegyz.

⁶ L. 70. I. 15. jegyz.

⁷ *M. Zs. O.* 256. l.

⁸ M. N. Múzeum, Illésházy-levéltár.

Általában az országos zsidóbíróság megszűnése után a tárnokok kezébe megy át a bíraskodás s kezükben marad a zsidó prefectura idején is, minthogy a zsidó prefectus csak belső ügyekben bíraskodott. Természetes, hogy csak a fontosabb ügyekben ítélkezett. Megtörténik, mint láttuk, hogy a tárnok budai várnagy is egy személyben.

A legfelső fellebbezési fórum a király. Se keresztény, se zsidó feljebb nem viheti ügyét.

Az 1405-iki országos végzés a városok számára harmadfoku feljebbviteli bíróság gyanánt a királyt jelöli ki. 1459-ben Mátyás határozata szerint szintén a király a legfelső fórum Pozsony számára. A tárnokjogi cikk szerint a 300 frtot meghaladó ügyekben a tárnoktól is feljebb viheti a zsidó ügyét, tehát a királyhoz fordulhat.¹

Keresztények és zsidók között felmerült perekben, melyek valószínűleg fellebbezés útján kerültek eléje, Ulászló többször ítélkezik, pl.: 1508-ban Pozsony parancsot kap, hogy kényszerítsen egy zsidót bizonyos zálogoknak kamatnélküli kiadására;² 1514-ben Nyzerl Jakab zsidó és Baizauor Tamás pozsonyi polgár,³ 1516-ban pozsonyi zsidók és bizonyos Bilenzdorfer perében dönt.⁴

Előfordul, hogy meghozott királyi ítélet ellen a polgárok még egyszer folyamodnak: pl. 1367-ben a soproniak egy odavaló zsidónak visszaítélt házai ügyében és kieszközlük az ítélet felüggesztését és elhalasztását, mert Lajos értesült, hogy a házak értékét Szent-György kápolnára akarják fordítani, s azért az ügyet érettebben meg fogja fontolni.⁵

Egyes esetekben a zsidók ügyeit náluk *rendkívüli hatóságok* intézték. A soproniak pénzkölcsöneiről Mária királyné tanácsa tárgyal a kiűzés alkalmával.⁶ Ferdinánd alatt a helytartótanács,⁷ és később az a vegyes, idegenekből és magyarokból alakult törvényszék, melyet Ferdinánd az összes osztrák és magyar peres ügyek elintézésével megbízott. 1528 április 1-én már

Rendkívüli
hatóságok
zsidók ügyei-
ben.

¹ L. 81. l. 2. jegyz. V. ö. *Hajnik*
28. l. 101. jegyz.

² *M. Zs. O.* 268—69. l.

³, ⁴ *Kohn* 260. l. 6. és 7. jegyz. (Pozsonyi levéltári adatok.)

⁵ *M. Zs. O.* 75. l.

⁶ U. o. 363. l.

⁷ U. o. 378—82. és 384—87. l. és

L. 78. l. 1. jegyz.

ítélkezik volt soproni zsidó és adósa között felmerült zálogperben.¹ Hat idegen és csak két magyar tagja volt; neve: „*tanács és biztosok*“ (rat und commissari). A magyarok András esztergomi prépost és Amadé István magyar-óvári kapitány; a németek Dietrich németujhelyi püspök, Lerfor Mihály, Lancér Alsó-Ausztria helytartója, Bécs város ügyésze, Karinthia örökös kamarása és Reichenau város marsallja. E bizottság van megbízva a visszahelyezés kérdésének tárgyalásával is.²

Sopron korábbi felterjesztése szerint a nádor és ország-tanácsosok döntenek az elűzött zsidók vissza nem fogadása ügyében és ezt a határozatot Ferdinánd a cancellár utján jóváhagyja.³

1467-ben Mátyás megbízásából Pozsony tanácsának és a zsidóknak 2—2 polgárt és zsidót kell választaniok, akik az adósságokat és kamatokat meghatározzák.⁴

Királyi biztosok.

Meg kell emlékeznünk a királyi biztosokról, kiket a legfelső hatalom megbíz, hogy keresztények és zsidók ügyeiben intézkedjenek, ítéljenek, védjék őket vagy békítsenek, esetleg adót szedjenek.⁵

1412-ben Zsigmond egy Weconczky Smylo nevű nemest küld Sopronba a zsidók ügyeire vonatkozó megbízással (racione cuiusdam dispositionis inter iudeos fiende) s a hatóságnak megbízza, hogy segédkezzenek neki s intézkedéseit hajtsák végre.⁶ A megbízás természetéről közelebbi felvilágosítást nem nyújt. 1419-ben a borsodmegyei főispánt és diósgyőri várnagyot, vagy az alispánt bízza meg, hogy egy budai zsidónak adósságügyben Ónodi Zudar Jakab részéről igazságot szolgáltatasson.⁷ 1511-ben Buzlay Mózes kir. udvarmester van a pozsonyi zsidók védelmével megbízva.⁸

Előfordul, hogy a kijelölt királyi megbízott nem megy le az illető helyre. 1511-ben aug. 22-én kelt levél szerint II. Ulászló Podmaniczky János pozsonyi főispánt és főkamarást bízza meg,

¹ M. Zs. O. 387. l.

² U. o. 389—90. l.

³ U. o. 381—82. l.

⁴ U. o. 205. l.

⁵ L. az utóbbiakról az Adóügy c. fejezetben.

⁶ M. Zs. O. 139. l.

⁷ U. o. 148. l.

⁸ U. o. 275. l. Le is ír egy a zsidó-ruha viselésétől felmentett zsidó orvos érdekében. (U. o. 274. l.)

hogy pozsonyi polgárok és zsidók ügyeiben igazságot tegyen,¹ de nov. 20-án értesíti a várost, hogy a főispánt még nem küldhette le s a békés egyeztetéssel a prefectus emberét bízta meg.² 1521-ben Bán Imre udvarnokot,³ 1523-ban Trepka András udvarmestert küldi ki II. Lajos a zaklatott pozsonyi zsidók védelmére,⁴ akik azonban célt nem értek.

Megtörténik, hogy visszavonják az ilyen biztosoktól a megbízást: pl. Mária királyné 1527 ápr. 28-iki levelében Fürst Ernő kismartoni, Ritschauer Gáspár soproni, Teuffel Mátyás fraknóváraljai kapitányoktól azt a meghatalmazást, amelyet febr. 5-én a soproni polgárok és kiűzött zsidók peres ügyeinek elintézésére adott,⁵ azzal a megokolással, hogy ez az országos jog és szokás ellenére van, mert ily ügyeket csak magyar hatóságok intézhetnek. Az ítélkezés jogát magának tartja fenn.⁶

A soproni zsidók vagyoni ügyeiben adósság és szenvedett károkat illetőleg a döntést a királyi hatalom Oláh Miklós esztergomi érsekre és Reichenpach Vilmosra ruházza. 1527 aug. 15-én kelt levél szerint megbízatásuk nemcsak ezen oldalról ered, mert a polgárok és zsidók felkérték őket, sőt megígérték, hogy ellenmondás nélkül bele fognak nyugodni az ítéletbe. Az illetők meghallgatták a kérést, noha az ilyen dolgoktól örömet szabadulnának. Kijelölik az ítéletmondás napját, s meghagyják, hogy a felek kellő számmal jelenjenek meg ennek meghallgatására. Joguk van egyedül, vagy két-három társbírával határozni.⁷ Szept. 12-én adósságügyekben döntenek is, a kártérítési keresetekre új tárgyalási napot tűznek ki, amidőn mindkét fél előadhatja bizonyítékait.⁸ Ezen napokban Sopron vadkanhúst küld Oláh Miklósnak, aki ezt már szept. 25-én meg is köszöni és igéri, hogy szíves megemlékezésükről alkalomadtán nem fog megfeledkezni.⁹

1533-ban Ferdinánd királyi biztosokat (commissarius) küld ki a soproni zsidók elűzése és kárai ügyében, akik ítéletet is hoznak.¹⁰

¹ *M. Zs. O.* 276—77. 1. Ő is a fennti orvos ügyében ír le előzőleg. (U. o. 275—76. 1.)

² *L.* 70. 1. 17. jegyz.

³ *M. Zs. O.* 312. 1.

⁴ U. o. 322. 1.

⁵ U. o. 350. 1.

⁶ U. o. 358—59. 1.

⁷ U. o. 361—62. 1. „Und wiewol wir sollichen und dergleichen sachen gern entladen weren“. (U. o. 362. 1.)

⁸ U. o. 366—67. 1.

⁹ U. o. 368. 1.

¹⁰ U. o. 425. 1.

A nagyszombati vérvád alkalmával a bécsi kamarai prefectus van megbízva, hogy esetleges panaszok ügyében ítéljen.¹ Egy későbbi oklevélből tudjuk, hogy a vizsgálatot Thurzó Elek vezette.²

Főúri jogkör.

A *zsidótartás jogával felruházott főurak* a bíraskodás hatalmát is megnyerik zsidóik felett. Ennélfogva a jogadományozásról szóló oklevélben megtiltja a király, hogy bármely hatóság beleavatkozzék és bíraskodó hatalmat gyakoroljon a zsidókon.³

Hogy miképen érvényesítették a Szentgyörgyi grófok bíraskodó hatalmukat, arra classicus példa a bazini vérvád alkalmával tanúsított eljárásuk és a zsidók elégetése kínzással kicsikart vallomások alapján.⁴ Az 1512-iki eset nem olyan súlyos: Wolfgang, Bazin és Szent-György grófja elfogatott egy pozsonyi zsidót, aki azonban megszökött tőle. Erre kiköveteli a várostól, noha a zsidó otthon hajlandó illetékes bírása elé állani. Ferdinánd elrendeli, hogy Pozsony szabadítsa és védelmezze meg a bántalmazottat.⁵ Az 1529-iki bazini adatról már szólottunk.⁶

Zálogbirtokosi jogkör.

A zálogbirtokos a zálogbavevéssel természetesen a bíraskodás jogát is megszerzi. Őrzi és ragaszkodik is hozzá, ha a város a maga számára akarja megkaparítani. 1456-ban III. Frigyes levelet ír Sopronnak egy a várostól fogva tartott zsidó fiú kiadatása dolgában. Mint az oklevél mondja, ez már a harmadszori felszólítás, mert Muselt sem első, sem második megbízottjának nem akarták kiadni. Szemükre veti engedetlenségüket, s felszólítja őket, hogy első követének, Reichenburgernak szolgáltatassák ki a fiút *„miután ti a mi zsidóink és kamaraszolgáink felett nem ítéltetek“* (nicht ze richten habt). Ha valami keresetük van ellene, forduljanak hozzá s ő méltányosan, a város szabadalmainak tiszteletben tartásával fog ítélni.⁷ Előzőleg Frigyes már 1452-ben azt írja, hogy ha a peres feleket nem tudja a város kiegyeztetni, ő fog ítéletet mondani.⁸

¹ M. Zs. O. 434. 1.

² U. o. 435. 1. Meg is bízta őt Ferdinánd, hogy szükség esetén segítsen a zsidók adósságait behajtani. (U. o. 436—37. 1.)

³ 1388-ban e tilalom az: „universis comitibus et iudicibus ac rectoribus iudeorum“-hoz van intézve. 1393-ban a báróknak, a tárnokmesternek, a kincs-

tartónak és a zsidók bírának tiltja meg a beavatkozást. (L. 50. 1. 2. jegyz.)

⁴ M. Zs. O. 404—10., 414—16. 1. Erről részletesen e dolgozat IV. részében szólunk.

⁵ L. 70. 1. 7. jegyz.

⁶ U. o. 9. jegyz.

⁷ M. Zs. O. 197—98. 1.

⁸ L. 76. 1. 3. jegyz.

Hedvig, Zápolyai özvegye is 1516-ban magának tartja fenn a jogot, hogy alapos értesülés után maga intézze el a nagyszombatiak és zsidók közti ügyeket, miután az utóbbiak panaszt tesznek, hogy szabadságaikat és jogaikat nem tisztelik.¹

A zálogbirtokosok városokhoz intézett bíraskodást illető parancsairól már előzőleg szólottunk.²

Hogy a városi igazságszolgáltatás részrehajlatlanságában nem igen bíztak, mutatja az a körülmény, hogy III. Frigyes még zálogbirtokos volta előtt felszólítja Sopront, hogy egy bebörtönzött zsidóval, kinek németujhelyi rokonai nála panaszt tettek, emberségesen bánják. Levele végén hozzáteszi, hogy Erzsébet királyné további ajánlása folytán.³

Minthogy a jobbágy felett földesura bíraskodik, azért Korláthkewy udvarmester 1522-ben kijelenti, hogy amelyik zsidónak az ő jobbágyaival elintézni való peres ügye van, menjen eléje, ő majd igazságot szolgáltat.⁴

Zsidó keresztény felett a kánonjog értelmében nem bíraskodhatik.⁵ IV. Béla szabadságlevelének 24. pontja kimondja, hogy a nemesi zálogbirtokot ideiglenesen élvező zsidó az ottlakó keresztényeken bírói hatalmat nem gyakorolhat.⁶ Szükségesnek tartja ezt kijelenteni, mivel a földesúr a saját jobbágjai felett ítélkezhetik.

¹ *M. Zs. O.* 294. 1.

² *L.* 76. 1. 3. és 6. jegyz.

³ *Pollák* 31. 1. 1. jegyz.

⁴ *L.* 63. 1. 17. jegyz.

⁵ *Helmár* 18. 1.

⁶ *M. Zs. O.* 30. 1.

III. FEJEZET.

A) Bizonyítás.

a) *Bajvívás.* IV. Béla törvénye és eltérő értelmezése.

b) *Eskü.* A zsidóesküről általában. Kálmán törvénye. IV. Béla és a „rodale“-ra leteendő eskü. A pozsonyi zsidó jogkönyv az esküről. Werbőczy a „Zsidóesküről“. Külföldi hatás. Keresztények és zsidók perdöntő esküje zálog- és adósságügyekben Kálmán, IV. Béla határozatai, a pozsonyi és a budai jogkönyv alapján.

c) *A bizonyítás egyéb eszközei.* Tanukkal, záloggal, pecséttel, oklevelekkel való bizonyítás.

B) A per mozzanatai és a zsidó életének védelme.

a) *A per mozzanatai.* Idézés. Perveszteség. Perátszállás. Perlekedés. Békéltetők. Perfelvétel. Perújítás. Perhalasztás. Hosszú perek. Ítélet.

b) *A zsidó életének védelme.* IV. Béla intézkedései. Zsidók meggyilkolásáról szóló adatok.

Bajvívás.
IV. Béla
törvénye és
eltérő értelme-
zése.

(A bizonyítás elterjedt neve a középkorban a bajvívás (duellum).¹

IV. Béla kiváltságlevelének 19. pontja így intézkedik: „Ha a zsidót orozva megölik, úgy hogy rokonai nem bizonyíthatják be, ki ölte meg őt, s a megejtett vizsgálat után valakit gyanúsítanak, s jogos és hihető okokat hoznak fel, az ilyen ügyet bajvívás által akarjuk elintéztetni“.²

Harcias Frigyes megfelelő határozata megengedi, hogy a zsidó bérelt bajvívót állítson a gyanúsítottal szemben.³

IV. Béla intézkedését különböző módon értelmezik. *Hajnik* csak a bajvívó állításának jogát ismeri el.⁴ *Kohn* véleménye

¹ „quod vulgo dicitur boj“ (*Békefi*: Egyet. előad.)

² „...huiusmodi negocium duello volumus terminari“. (*M. Zs. O.* 29. l.)

³ „...nos iudeis contra suspectum pugilem volumus exhibere“. (*U. o.* 26. l.)

⁴ *Hajnik* 46. l. 177. jegyz. Kova-
chich M. Gy.-re hivatkozik.

szerint a zsidó maga is küzdhet, ha akar.¹ Ezen a nézeten van Helmár is.² Általában az a felfogás van elterjedve, hogy a zsidó bajt nem vívhatott.³

Külföldi viszonyokat vizsgálva azt olvassuk, hogy a *Sváb-tükör* egyenesen megparancsolja, hogy „ha egy keresztény bajt akar vívni, a zsidónak el kell fogadnia“, noha általában nem szabad fegyvert viselnie. Másutt is kihívhatja a gyilkosságot üldöző zsidó ellenfelét, de nem köteles személyesen szembeszállni vele.⁴

Régtől fogva Európaszerte külsőségekkel kötötték össze a zsidó esküvését, és ezek gyakran megszegyenítő és a zsidó vallásos érzületét sértő jellegűek voltak. Így akarták a keresztények a zsidókat a hamis esküvéstől visszatartani, mert helytelenül úgy vélekedtek, hogy a zsidónak keresztény hatóság előtt szabad így esküdni.

Nehéz lenne felsorolni azt a különbnél-külömb esküvési módot, amelynek megalázó voltát néha még a keresztény is megsokallja. A tóra, azaz Mózes 5 könyve majd mindig elkerülhetetlen kelléke az eskütételnek.⁵

Nálunk Kálmán 1100-iki törvényében találjuk az első vonatkozást az esküvel való bizonyításra. A II. törvénykönyv 5. fejezetében az adás-vételi ügyekre vonatkozó intézkedésekben többek között azt mondja, hogy a zsidó tanuk esküdjenek „*a zsidóknak törvénye szerint*“ (*secundum legem iudeorum*).⁶

Eskü.
A zsidó
esküvéséről
általában.

Kálmán
törvénye.

¹ Kohn 45. és 107. l. 2. jegyz. Kállayt és Botkát hozza fel, kik szintén így vélekednek. (L. Tudomány Tár 1837. I. 273. l.)

² Helmár 23. l.

³ Békefi: Egyet. előadások.

⁴ Stobbe 153. l.

⁵ L. erre vonatkozólag Z. Frankel: „Die Eidesleistung der Juden in theol. und hist. Beziehung“ c. művét; továbbá Stobbe 154—59. l. és 262. l. 144. és köv. jegyzetek.

⁶ M. Zs. O. 4. l. A zsidók vallási törvényük értelmében a Pentateuchra, azaz a Mózes könyveire esküsznek, amelyet kezükben tartanak vagy későbbi szokás szerint kezüket ráteszik. (Frankel i. m. 24. l. 41. és 42. jegyz.) A frank törvény szerint a zsidó Mózes könyveit „vallásának törvénye szerint“ tartsa jobbájában. (Stobbe 262. l. 144. jegyz.) Kálmán törvénye is erre vonatkozik, mert előtte és alatta országos törvény még nem határozhatott meg külön esküformát. (L. Kohn 73. l. 3. jegyz.)

IV. Béla és a „rodale“-ra leteendő eskü.

IV. Béla a 18. pontban azt határozza, hogy a zsidóknak csak abban az esetben kell a Mózes könyveire, az úgynevezett „rodale“-ra (tekercs) esküdniök, ha a király elé idéztetnek, csekély dolgokban nem.¹ A zsidó ugyanis a tórára mindig csak vonakodva esküdött, mert vallási meggyőződése tiltotta, hogy gyakran éljen ezen esküvel.²

Mínthogy Béla csak a királyi bíraskodás alkalmával engedi meg ezt az esküt, csekélyebb fontosságú ügyekben kellett lenni egy másik eskünek is. A szabadságlevél többször emleget zálogügyekben való esküvést,³ de közelebbről nem határozza meg, hogy milyen ez.⁴

A pozsonyi zsidó jogkönyv az esküről.

Az 1371-ből való pozsonyi zsidó jogkönyv említi először a „gyűrűre“ (ring) való esküvést, amely, mint a szövegből kitűnik, szokásos volt azelőtt is. *„Ha a zsidónak keresztény pénzért zálogot ad, s a keresztény kevesebbet, a zsidó pedig többet mond, úgy esküdjön a zsidó a zálogra; ha 10 font fillérnél nagyobb az összeg, a redalra, ha kisebb, a gyűrűre kell esküdnie, mint ezelőtt szokásos volt.“*⁵

Most már a város is megköveteli a „rodale“-re való esküt bizonyos értéket meghaladó perekben.

Milyen régi keletű a gyűrű-re esküvés, amely némely német városban szokásos,⁶ nem tudjuk.⁷

A budai jogkönyvben van egy a „Zsidók esküjéről“ (*Von den Judenn ayd*) szóló fejezetcím, de egyéb semmi. Talán úgy esküdtek, mint a pozsonyiak.⁸

¹ *„Item statuimus, ut nullus iudeus iuret pro re modica super libris Moysis, qui rodale appellantur, nisi ad nostram fuerit vocatus.“* (M. Zs. O. 29. 1.) Frigyesnél a „rodale“ szó nincs közelebbről megmagyarázva s a „pro re modica“ hiányzik. (U. o. 26. 1.)

² Kohn abból, hogy a „rodale“-t Béla körülírja, következteti, hogy ez a behozott esküforma eddig ismeretlen volt. (L. 106. 1. 6. jegyz.)

³ L. később.

⁴ Kisebb fontosságú ügyekben nem volt szükséges a szentkönyv, s Isten

nevét sem mondták ki. Ezen eskü így szól: „Esküszöm, hogy“ vagy „Legyek átkozott, ha“ (L. Frankel i. m. 31. 1. 62. és 63. jegyz.) Valószínű, hogy így esküdtek nálunk a jelentéktlenebb ügyekben.

⁵ M. Zs. O. 83. 1.

⁶ Stobbe 363. 1. 147. jegyz.

⁷ Kohn szerint az Árpádok kihalása, vagy a Nagy Lajos alatti számkivetés után jött divatba a zsinagóga ajtaján levő gyűrűalakú fogantyúra tett eskü. (L. 326. 1.)

⁸ Relkovic i. m. 202. 1. 13. jegyz.

Werbőczy István Tripartitumának 36. „titulus“-a ezt a címet viseli: „*A zsidóknak keresztények ellen teendő esküjök formája.*“ A törvénycikk három részre oszlik: az első mintegy bevezetés, amelyben eljárását megokolja; ezután következik az első pont, amely az eskü külső kellékeivel, a második a szöveggel foglalkozik.

Werbőczy István a zsidók esküjéről.

Elmondja, hogy nem feladata a zsidókról beszélni, mivel azoknak különböző és eltérő kiváltságaik vannak, amelyek több helyen a közjóval ellenkeznek, másrészt meg veszedelmesnek látszik az uzsoráról ítélni: mivel azonban a zsidónak sűrűn kell esküdnie keresztény ellen, jónak látja az eskü formáját közölni.

1. §: „Tudni kell, hogy az esküdni akaró zsidónak napkelet felé kell fordulnia és mezitláb állania, köpenybe vagy palástba öltözve és fejére zsidókalapot téve a törvénytekercset (melyet Mózes táblájának hívnak) kezével érintse és tartsa és ezeket mondja:

2. §: Én N. zsidó esküszöm az élő Istenre, a szent Istenre, a mindenható Istenre, aki az eget és földet, tengert és mindent, ami ezekben van, teremtette, hogy ebben az ügyben, amellyel engem ez a keresztény vádol, teljesen ártatlan és büntelen vagyok. És ha bűnös vagyok: nyeljen el engem a föld, mely Dathant és Abyront elnyelte. És ha vétkes vagyok: szélhűdés és bélpoklosság leljen meg, mely Elizeus esdeklésére a syriai Naamant elhagyta és Gehazit, Elizeus szolgáját megszállta. És ha bűnös vagyok: nyavalyatörés, vérfolyás és hirtelen gutaütés érjen és ragadjon el hirtelen való halál és vesszek el testtől, lelkestől és vagyonostól és Ábrahám kebelébe sohase jussak. És ha bűnös vagyok: Mózesnek a Sínai-hegyen nyert törvénye semmisítsen meg és mindazon írás, mely Mózes öt könyvébe van írva, szégyenítsen meg engem. És ha ezen esküvésem nem igaz és nem való: pusztítson el engem Adonay és az ő istenségének hatalma. Ámen.“¹

Werbőczy feladata a szokásjog összefoglalása; ő ujat nem alkotott, csak rendszerezett. Mióta volt szokásban ez az esküminta, nem tudjuk.

¹ A Kohn (L. 327. 1.) és Csiky közölte fordítás nyomán, (L. Werbőczy: Tripartitum 538 – 39. 1.)

Külföldi hatás.

A Werbőczy közölte eskü majdnem teljesen egyenlő az „*erfurti zsidóeskü*“-vel, amelyet 1160—1200 körül Konrád mainzi érsek rendelt el és a löwenbergi „*vörös-könyv*“-ben levő eskümintával.¹

Egyetlen okleveles adat szól a „rodale“-ra leteendő esküről 1376-ból, s akkor is az illető pozsonyi zsidó az esküvés előtt kiegyezik ellenfelével.² A Werbőczy-féle esküt mondja 1671-ben Apafy Mihály török tolmácsa.³

Keresztények
és zsidók per-
döntő esküje
zálog- és
adósságügyek-
ben

Kálmán,

Már Kálmán törvényei szólnak azon esetekről, midőn a zsidó tanuinak esküvel kell bizonyítaniok. Minden keresztény és zsidó közti üzletnél alkalmas keresztény és zsidó tanuk vételét parancsolja.⁴ Az 1. pont szerint: „Ha a lopott vagy nála talált jószág urát (eladóját) előállítani nem tudja, a felmutatott chartulába beleírt tanuk esküje által megtisztul“.⁵

Fokozatosan súlyosodó büntetéssel sújtják a törvények a keresztény tanukkal nem rendelkező zsidót. A 2. cikk azt mondja: „Ha pedig keresztény tanui nincsenek, és alkalmas zsidó tanukat vezet elő, ezeknek a zsidók törvénye szerinti esküje őt felmenti s akkor a lopott jószág árát négyszeresen fizesse meg“. A zsidónak tehát bűnhődnie kell, amiért keresztény tanukat nem szerzett, mert ez a mulasztás már gyanusnak tünteti fel a dolgot. „Ha sem a nála talált jószág urát (eladóját), sem pecsétetes írást nem tud felmutatni, hazai szokás szerint elítélik: akkor az (állítólag) lopott jószág árának tizenkétszeresét fizesse“.⁶

IV. Béla
intézkedései,

IV. Béla kiváltságlevele is több pontban szól a keresztény és zsidó perdöntő esküjéről. „Ha keresztény zsidót bevádol, azt mondván, hogy neki zálogot adott s a zsidó ezt tagadja, ha a keresztény az ő egyszerű szavának hitelt adni nem akar, a zsidó a neki (állítólagosan) lekötött záloggal egyenértékű esküt téve állítását igazolja s felmentetik.“ (2. pont.)⁷ Ennek ellentétes megfelelője a 4. cikk: „Ha a zsidó azt mondja, hogy zálogot

¹ Stobbe 157—59. 1. (L. az összehasonlítást. Kohn 327—28. 1.)

² L. 67. 1. 1. jegyz.

³ Török-magyar okmánytár VII. 68. 1.

⁴ L. később.

⁵ M. Zs. O. 4. 1. Helmár azt mondja, hogy ez csak a zsidóra vonatkozik.

(L. 9. 1.) Kohn szerint azonban ez keresztény és zsidó vevőre egyenlően áll. (L. 73. 1. 2. jegyz.) Tekintve a három cikk folyamatosságát, az első feltevés valószínűbb.

⁶ M. Zs. O. 4. 1.

⁷ U. o. 28. 1.

adott a kereszténynek, de tanuk nélkül, és az tagadja, úgy a keresztény saját esküje által megtisztul.¹ Perdöntő a zsidó esküje a 3. pont szerint is: „Ha a keresztény azt állítja, hogy kevesebb pénzért zálogosította el zálogát, mint a zsidó mondja, esküdjék a zsidó a neki lekötött zálogra, s amennyit esküjével igazol, annyit a keresztény köteles neki megfizetni.“ A 6. pontban pedig: „Ha a keresztény megtámadja a zsidót, hogy a nála levő zálog tőle (a kereszténytől) ellopott vagy elrablott, a zsidó esküdjék a zálogra, hogy midőn elfogadta, nem tudott annak lopott vagy rablott voltáról; foglalja esküjébe az összeget, amennyiért neki elzálogosították, s a kereszténynek az összeget hiánytalanul meg kell fizetnie.“² Itt tehát két szempontból is döntő az eskü: felmenti a zsidót a lopott jószág vételének vádjá alól és pénzt is annyit kap, amennyire esküszik.³

A zsidó a lekötött zálogért felelős, gondoskodni kellett tehát arra az esetre is, ha azt önhibáján kívül elveszti. Erről intézkedik a 7. cikk: „Ha a zsidó tűzvész, lopás vagy rablás által vagyonát a zálogokkal együtt elveszti és ez így van, s az elzálogosító keresztény mégis perbe fogja őt, a zsidót saját esküje felmenti, hacsak a dolog nem oly nyilvánvaló és világos, mint előbb mondtuk.“⁴

A pozsonyi zsidó jogkönyv szerint is döntő a zsidó zálogra való esküvése a zálogösszeg nagyságára vonatkozó eltérő állításoknál.⁵ Döntő a pozsonyi zsidó esküje akkor is, ha lopott zálogra kölcsönzött, de megesküszik, hogy a zálog eredetéről akkor semmit nem tudott.

a pozsonyi
zsidó
jogkönyv,

¹ „Item si iudeus christianum testibus non assumptis dicat se pignus obligasse et ille negaverit, super hoc christianus sui solius iuramento expurget“. (U. o.) A szövegben levő „christianum“ hiba és christiano helyett van; az osztrák törvényben is dativus áll. (U. o. 23. l.) Így magyarázza e pontot *Kohn* (L. 103. l. 2. jegyz.) és *Helmár* (L. 15. l.). *Hajnik* értelmezése téves: „Ha a zsidó azt állította, hogy a keresztény kötelezte magát neki zálogot adni, de tanui nincsenek s az tagadja, a keresztényt saját esküje felmenti.“ (L. 44. l. 168. jegyz.)

² *M. Zs. O.* 28. l.

³ II. Frigyes megfelelő rendelkezése nemcsak a tőkét, hanem az időközben felnövekedett kamatot is megfizeteti a tulajdonossal. (U. o. 24. l.) Ez a zsidóra kedvezőbb, de a IV. Béláé igazságosabb.

⁴ „... nisi factum fuerit notorium et manifestum, ut est antedictum“. (U. o. 28. l.). E záradék Frigyesnél nincs meg, tehát ott a zsidónak mindenképen esküdnie kellett, míg Béla szavai szerint a záradék említette esetben nem. (*Kohn* 104. l. 3. jegyz.)

⁵ L. 90. l. 5. jegyz.

Megemlékezünk itt még a zálogról való felelősségről is: „Ha hatalmaskodás vagy nyilvánvaló rablás, tolvajlás vagy erőszak folytán a zsidó elveszti a zálogot, s ezt bizonyítani tudja, elégtétellel nem tartozik; ha azonban saját hanyagságából veszti el, a zálogösszeg kétszeresét kell fizetnie.”¹

és a budai jog-
könyv alapján.

Esküvel való bizonyításról lévén szó, megemlítjük a budai jogkönyvnek a zsidó megölésére vonatkozó 258. cikkét is: ha keresztényt zsidó, eretnek, vagy pogány megölésével vádolnak, védekeznie kell, mert az nem mentség, hogy az illető zsidó, pogány vagy eretnek volt. A vádlott 48 tanut állítson, s azután esküdnie kell először neki, utána 25 eskütársnak hármas csoportokban. Ha ő vagy bármelyikük elhibázza az esküt, a bűnös fejét a káposztás-piacon leütik.² Ebből az következik, hogy hibátlan eskütételnél a vádlottat felmentik.

Elismervényben és házaladásról szóló levelekben ilyen kifejezésekkel találkozunk: „*zsidó voltunkra és erős esküvel igérjük*”,³ „*zsidó voltunkra és Adonay istenre*”⁴ kötelezzük magunkat a feltételek megtartására.

Tanukkal,
záloggal,
pecséttel és
oklevéllel való
bizonyítás.

A tanukkal és oklevéllel, valamint a záloggal (vadimonium) és pecséttel való bizonyítást, minthogy ezek a régi törvényekben együtt szerepelnek és elválasztásuk többszöri ismétlést vonna maga után, együtt tárgyalom.

Már Kálmán elrendeli, hogy ha keresztény zsidótól vagy fordítva akár 3 pensánál kisebb, akár nagyobb kölcsönt vesz, adasson magának zálogot és keresztény és zsidó tanuk jelenlétében tegye. A kisebb kölcsönökről szóló rendelkezésében eljárását meg is okolja: „ha véletlenül egyik a másiknak a kölcsönt letagadná, a záloggal és mindkettőjük tanuival bizonyítani lehessen.” Nagyobb kölcsönöknél még írás (chartula) kiállítását is kötelezővé teszi. Ebbe a pénzüsszeg nagyságát és a tanuk nevét íratja bele s mindkét fél pecsétjét téteti reá, hogy igazságukat bizonyíthassák az írással és mindkettejük pecsétjével, ha egyik a másik ellen erőszakoskodnék.⁵

¹ M. Zs. O. 84. 1. (Pozár-jogkönyv.)

² U. o. 163. 1.

³ Simon zsidó levelében: „geloben

wir be unnser judischkait und starken ayd“ (U. o. 219., 220. 1. L. 45. 1. 2. j.)

⁴ U. o. 418. 1.

⁵ U. o. 3. 1.

Ugyancsak vegyes tanukat kíván, mint előzőleg említettük, a keresztény és zsidó, és zsidó és keresztény közti ügyekben. Az adás-vételről szóló írásba a megvett jószágot és a tanuk nevét kell beírni s mindkét fél pecsétjével ellátni. Ha a vevőt lopással vádolnák, a jószág eladóját és a beírt tanukat elővezeti és így felszabadul.¹ Miképen bizonyít eltérő esetekben, már tárgyaltuk.²

IV. Béla levelének 24. pontja szerint a nemesi ingatlanok zálogosítási ügyeiben a zsidónak az elzálogosító levelével és pecsétjével kell igényeit igazolni.³ Az 1. cikk intézkedik a zsidó elleni tanuskodásról is: „... akár ingó vagyron, vagy ingatlan dolgában vagy bűnperben (causa querimoniali), amely a zsidó személyére vagy vagyonára vonatkozik, keresztény egymagában nem, csupán zsidóval együtt tanuskodhatik, kivéve azt az esetet, ha a dolog oly nyilvánvaló és világos, hogy kétségbevonni nem lehet s így bizonyításra nem szorul.” A záradékban még hozzáteszi, hogy e rendszabályt a szabadságlevél minden határozatára nézve kötelezővé akarja tenni.⁴

Mindenesetre igazságos és méltányos s a külföldi viszonyokhoz mérten kiváltságos helyzetet teremtenek e törvények a zsidóknak, midőn a legtöbb esetben vegyes tanukat követelnek zsidók és keresztények ügyeiben. Külföldön nem mindenütt ily kedvezőek a rendelkezések.⁵

A tanuk elővezetését „*produccio*”-nak, a bizonyítást „*comprobacio*”-nak mondják a törvények.⁶

Miképen gondoskodtak a zsidók üzleti ügyeikben megbízható, hiteles, bizonyításra alkalmas oklevelekről és tanukról, az adósleveleket kiállító hatóságok és a zsidókönyv intézménye világosítanak fel bennünket.⁷

Érdekes II. Ulászló 1503-ban Pozsonyhoz írt levele, amely-

¹ M. Zs. O. 4. 1.

² L. 92. 1. 6. jegyz.

³ M. Zs. O. 30. 1.

⁴ U. o. 28. 1. II. Frigyes megfelelő intézkedésében nincs meg az a kivétel, midőn keresztény zsidó ellen egymaga is tanuskodhatik; itt tehát ez az eset egyáltalán nem foroghat fenn. (U. o. 23. 1.)

⁵ Stobbe 151—53. 1. és 259—62. 1. 141. jegyz. (L. a kánonjoggal való összehasonlítást. *Helmár* 8—9., 14., 15. 1.)

⁶ L. Kálmán törvényeiben. (M. Zs. O. i. h.)

⁷ Ezzel a dolgozat III. részében az „Adósságlevelek és zsidókönyv” című fejj.-ben foglalkozom.

ben elrendeli, hogy ott az ingóságokra és zálogokra való kölcsönzés erre kirendelt, megbízható polgárok jelenlétében történjék.¹

1434-iki pozsonyi intézkedés szerint helybeli asszonynak csak férje tudtával lehet zálogra pénzt adni;² Sopronban is, ha odavaló lakos kölcsönt vesz fel, feleségének vagy szomszédjának tudni kell róla,³ bizonyára azért is, hogy szükség esetén tanuskodhassanak.

Okleveles bizonyítás alapján történik a szabadságlevelek átírása is.⁴ Perelni is csak akkor lehet, ha a felperesek panaszuik jogosságát igazolni tudják. Mikor az említett Nikus panaszkodik Nagy Lajosnak, azt mondja, hogy anélkül perlik, hogy panaszaikat „világos okmányokkal” igazolni tudnák.⁵

Idézés.

Nagyon kevés adatunk maradt a zsidók pereinek egyes mozzanatairól és lefolyásáról. Tudjuk, hogy a zsidóbíró háromszor idézett s az idézés elmulasztása pénzbüntetést vont maga után.⁶ A békásmegyeri jobbágys falusi bírása is háromszor idézi a zsidót.⁷ Bizonyára az idézéssel megbízott rendes bírósági közegek (praeco) teljesítik e feladatot. 1371-ben olvassuk, hogy a pozsonyi poroszlók (praeco) tartóztatnak le egy zsidónót.⁸

Perveszteség.

Találkozunk pervesztes zsidóval: Istvánt, a békásmegyeri apácák jobbágys budai zsidó 10 frt. tőke és a kamatok miatt falusi bírása (villicus suus) elé idézte (legittima citacione premissa) és perbe fogta (*in causam attrahere*). Az illetők megjelentek és a zsidó ügyét előadta. A bíró a község szokása szerint az alperes kérésére határidőt tűz ki a feleletre (*terminus responsionis*), azzal a kikötéssel, hogy aki ekkor meg nem jelenik, pervesztes lesz (*causam perdere*). Az alperes mindhárom terminuson megjelent, a felperes még helyettest sem küldött, amiért helyi szokás szerint a törvényszék pervesztesnek nyilvánította (*convictum fore*), az alperest a követelés alól felmentette. Az erről szóló oklevelet a budai káptalan állítja ki jobbágys és bírások előterjesztése alapján.⁹

¹ M. Zs. O. 252. 1. Az engedményeket tartalmazó levelet Ulászló később visszavonja. (L. 7. 1. 10. jegyz.)

² Hajnik 37. 1. 143. jegyz.

³ Pollák 81. 1. 2. jegyz. (1497-ből.)

⁴ L. I. r. I. fej. B) alatt.

⁵ L. 74. 1. 5. jegyz.

⁶ L. 63. 1. 4. jegyz.

⁷ L. 74. 1. 4. jegyz.

⁸ L. 77. 1. 1. jegyz.

⁹ Mint a 7. jegyz.

Tudomásunk van *perátszállásról*: a zsidó halála után veje Perátszállás.
és leánya öröklék a pert, amelyet az országos zsidóbíró előtt Perlekedés.
folytatnak. Egyuttal érdekes adatunk van itt a perlekedő bünte-
tésére: ha a megegyezés szerinti fizetést a zsidó teljesítette, a
feltételeket betartotta, az illető, aki még ez ügyben a másikat Békéltetők.
perbe vonja, az országos zsidóbírónak 200 aranyat, a békéltetők-
nek (*arbiter*) 100 aranyat fizet. Ha a második részletet a zsidó
elmulasztja, a felperes újra felveheti a pert (*causam prosequi*).
Ez ismét új mozzanat: a *perfelvétel*. Perfelvétel.

A békéltetők (*probi viri*) keresztények és zsidók.¹

A soproni zsidók kiűzése alkalmat ad a *perújításra* (*revisio*). Perújítás.
Ilyenkor az egész ügyet előről kell kezdeni: új határnapot
kitűzni, feleket megidézni, kihallgatni, s a panasz (*clag*) és felelet
(*antwort*) alapján hiteles bizonyítékok nyomán igazságot szolgál-
tatni.² Ugyancsak „*revisio*” volt Oláh Miklós és Reichenpach
Vilmos³ és 1533-ban a Ferdinand „*commissarius*”-ának dolga.⁴

A per egy másik mozzanata a *perhalasztás* (*prorogacio*). Perhalasztás.
Mária királynő a megbízottaitól visszavont meghatalmazás
alkalmával, 1527 április 28-án május 19-ét jelöli ki, amely napon
maga fog dönteni országos jog és szokás szerint.⁵ De már
május 15-én tudtára adja a városnak, hogy „bizonyos észszerű
okokból” elhalasztotta a döntést, mert az ügyben Ferdinánd
megérkezése után igazságos ítéletet fognak hozni.⁶

A hosszú per fogalmával is megismerkedünk. Bazini János Hosszú perek.
hitelezőivel már régóta pereskedik,⁷ az előzőtt soproni zsidók
ügye pedig nyolc évig húzódik.

Az ítélethozatal törvényes bizonyítékok alapján történik Ítélet.
(*legittima probacio*).⁸ A bizonyítás az illetékes hatóság, pl.
királyi megbízottak előtt megy végbe: ott mondják a perbeszédeket
(*allegacio*, *obieccio*,⁹ *disputacio*¹⁰). Az ítéletről (*sentencia*)¹¹ mind-
két fél levelet kap.¹² Oláh Miklós pl. megküldi a soproniaknak
az általa hozott ítéletet.¹³ Szokásos az ítélet kihirdetése (*pronun-*

¹ L. 92. 1. 2. jegyz.

⁸ M. Zs. O. 148., 280. 1.

² L. 85. 1. 5. jegyz.

⁹ U. o. 148., 381. 1.

³ U. o. 7. jegyz.

¹⁰ U. o. 382. 1.

⁴ U. o. 10. jegyz.

¹¹ L. 85. 1. 9. jegyz.

⁵ U. o. 6. jegyz.

¹² M. Zs. O. 381. 1.

⁶ M. Zs. O. 359–60. 1.

¹³ L. a 11. jegyz.

⁷ Mint az 1. jegyz.

ciacio). A soproniak az előzőtt zsidókra vonatkozó kedvező ítéletet sem ki nem hirdetik, sem meg nem küldik nekik, mire Ferdinánd megparancsolja, hogy az ítéletlevél párját juttassák hozzája.¹ A végrehajtás fontos esetben a királytól kijelölt hatósági személyek jelenlétében történik.² Meghozott ítélet felfüggesztéséről már előzőleg megemlékeztünk.³

A zsidó
életének
védelme.
IV. Béla
intézkedései.

Minthogy a zsidó a kamara különös védelme alatt állott, amelynek fejében védelmi díjat fizetett, következésképpen gondoskodni kellett a zsidó életének biztonságáról és testi épségéről is. Már IV. Béla levelének néhány pontja rendelkezik erről és egyuttal megszabja a büntetést a zsidót bántalmazókra. Természetesen az elbírálásnál különbséget tesz a bántalmazás foka és minősége szerint. A büntetés kiszabásánál két szempont szerepel: az első a kamara érdekeinek szemmeltartása, a második a zsidónak fájdalomdíjjal való kárpótlása. A 9. pont a sebzésről (vulneracio) szól: „Ha keresztény zsidón bárminemű sebet ejt, a bűnös az ország szokása szerinti birságot fizesse nekünk (t. i. a királynak), a megsebzettnek pedig 12 ezüst márkát és a gyógyítási költségeket.”⁴ „Ha keresztény zsidót megver, de úgy, hogy vérét nem ontja, fizesse nekünk az ország szokása szerinti birságot, a megsértettnek pedig 4 ezüst márkát; ha pénze nincs, bűnhődjék más, belátásunk szerinti büntetéssel,” mondja a 11. cikk.⁵ „Ha keresztény zsidót megöl (interempcio), méltó büntetéssel lakoljon és összes ingó és ingatlan vagyona a mi hatalmunkba kerüljön” rendelkezik a 10 pont.⁶ Ebben fejeződik ki leginkább a zsidók kamaraszolgasága: a zsidót megölő keresztény kárpótlással tartozik a királynak.⁷ De megbünteti a király a zsidót megsebző zsidót is.⁸ A 20. pontban gondoskodik a zsidónő

¹ L. előző l. 4. jegyz.

² L. 77. l.

³ L. 83. l. 5. jegyz.

⁴ M. Zs. O. 28. l. Frigyes a kamarának 12 arany márkát köt ki. (U. o. 24. l.)

⁵ U. o. 29. l. Az osztrák törvény a hercegnek 4 arany, a zsidónak 4 ezüst márkát köt ki; nem fizetés esetén kézcsönkítással bünteti a tettest. (U. o. 25. l.)

⁶ U. o. Frigyes ilyenkor halállal bünteti a keresztényt. (U. o. 24. l.)

⁷ A kamaraszolgaságnak hasonló pregnans kifejezője a 29. pont, amely a zsidó zálogát erőszakosan elvevőt mint a kamara megkárosítóját súlyosan bünteti. (L. 77. l. 2. jegyz.)

⁸ L. 63. l. 2. jegyz.

becsületéről is: „Ha keresztény zsidónőn erőszakot követ el, méltó, körülbelül a kézcsonkításnak megfelelő büntetéssel lakoljon.“¹ A budai jogkönyv zsidó meggyilkolásáról szóló fejezetét már tárgyaltuk.²

A nagyszombati és bazini zsidóéletésen kívül³ csak kevés adatunk szól zsidó megöléséről. 1250—80 körül Pozsonyban „rabbi Jonah-t és társait“ vagy megölték, vagy megégették. Az eset körülményeiről közelebbi értesülésünk nincs. Német zsidók a zsidó vértanukért mondott imájukban említették őket.⁴ A XV. század végén János mester fia Miklós feloldozást kér a pápától, mert midőn egy falujabeli szegény zsidót a házában kiütött tűz miatt a nép agyonütött, ő is részt vett az ütlegetésben s így a zsidó halálában ő is bűnös.⁵ A soproni Handel feleségének haláláról már előzőleg szólottunk.⁶

Zsidók meggyilkolásáról szóló adatok.

¹ *M. Zs. O.* 29. 1. Frigyes ez esetben kézcsonkítást rendel el. (U. o. 26. 1.)

² L. 94. 1. 2. jegyz.

³ Erről a dolgozat IV. részében tárgyaltunk.

⁴ *Revue des études juives* 1882. évf. 14. 1. (L. Kohn 127. 1. 1. jegyz.)

⁵ *Tóth Szabó Pál*: Magyarország a XV. század végén. (*Századok*, 1903. évf. 343. 1.)

⁶ L. 77. és köv. 1.

Javítandó: a 19. lap 10-ik sorában „az egyházi és világi főurak“ helyett „a jelenlevő egyházi és világi főurak“.

